

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 6

Бахмут 2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ (ДВНЗ ДДПУ ГІМ)

ХАРЬКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ (ХНПУ ІМ. Г.С. СКОВОРОДИ)

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
І.І. МЕЧНІКОВА

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 6

Бахмут 2016

УДК 81 (08)
ББК Ш81.0
Л59

*Рекомендовано до друку вченою радою Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»
Протокол №4 від 23 листопада 2016 р.*

Редакційна колегія

О.А. Андрущенко, доктор філол. н, професор (Україна, проректор з наукової роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди), **Беліцька Є.М.**, кандидат філол. наук, доцент (Україна, директор Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **Л. В. Боброва**, кандидат філол. наук, доцент (США, Пенсільванський державний університет), **А.Р. Габідулліна А.Р.**, доктор філол. н, професор (Україна, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **В.А. Глущенко**, доктор філол. н, професор (Україна, завідувач кафедрою германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **О.Ю. Карпенко**, доктор філол. н, професор (Україна, завідувач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **Колесніченко О.Л.**, кандидат філол. н., доцент (Україна, завідувач кафедрою мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **Н.К. Кравченко**, доктор філол. н, професор (Україна, професор кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету), **І.М. Колегаєва**, доктор філол. наук, професор (Україна, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **О.О. Лещінська**, доктор філол. н., професор (Білорусь, професор кафедри білоруської мови Гомельського державного університету ім. Франциска Скорини), **Т.М. Марченко**, доктор філол. н, професор (Україна, заступник директора з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»), **В.І. Силантьєва**, доктор філол. наук, професор (Україна, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова), **О.А. Сулейманова**, доктор філол. н, професор (Росія, завідувач кафедрою західноєвропейських мов та перекладознавства Інституту іноземних мов ГБОУ ВПО МГПУ «Московський міський педагогічний університет»).

Рецензенти:

Вінтонів М.О., доктор філол. н., професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Панченко О.І., доктор філол. н, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20645-10465Р

ISSN 2313-6081 (Print).

Лінгвістичний вісник: зб. наук. праць; [наук. ред. А.Р. Габідулліна]. - Бахмут: Вид-во ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2016. – Вип.6. – 163 с.

У збірнику розглянуто проблеми сучасного мовознавства на матеріалі германських, романських та слов'янських мов. Значну увагу приділено дослідженню лінгвістики тексту, дискурсології, концептології, опису лексичних, морфологічних та синтаксичних одиниць мови. Розглядаються методичні аспекти викладання іноземних мов.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, докторантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться питаннями сучасного мовознавства.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

УДК 808.3+808.2:801

Глущенко Володимир Андрійович,
доктор філол. наук, професор
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
E-mail: sdpunauka@ukr.net

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД: ОНТОЛОГІЧНИЙ, ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТА ОПЕРАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТИ

Постановка проблеми. Попри те, що в наших низці публікацій обґрунтовано трикомпонентну концепцію лінгвістичного методу, згідно з якою в його структурі доцільно виділяти онтологічний, телеологічний та операційний компоненти [3, с. 12–13; 1; 2; 4; 17], ця концепція, на жаль, не набула значного поширення. Тому вважаємо за необхідне звернутися до неї знову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, у радянські часи методологія мовознавства перебувала під впливом марксистсько-ленінської теорії, що значною мірою гальмувало розвиток методологічних досліджень у царині лінгвістики. Це відбилося, зокрема, у висуванні на передній план «діалектичного методу», який, проте, має всі ознаки наукового принципу або підходу, але не методу як такого [4, с. 7]. «Діалектичний метод», з одного боку, і частковонаукові та спеціальні методи, з іншого, є *якісно* різнорідними феноменами та мають різну структуру [там же].

Недостатньо уваги приділялося проблемі структури лінгвістичного методу; у лінгвістичній методології та наукознавстві взагалі переважали гомогенні концепції методу, у межах яких метод ототожнювався з прийомами та процедурами.

Тому, безперечно, мав у 1975 р. рацію Ю. С. Степанов, який зазначав, що «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має скласти предмет досліджень особливого роду – теорії лінгвістичних методів» [16, с. 6]. А оскільки ситуація то цього часу радикально не змінилася, можна констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

І зараз є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює «невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису»

[12, с. 48]. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях [5, с. 7].

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру в сучасному мовознавстві є надзвичайно **актуальним** і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Наукознавці вживають термін *метод* у різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження).

У наукознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. переважає вузьке трактування: метод розглядають як сукупність певних прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у двох значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує лінгвістичний метод, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів» [13, с. 339]. Перше з цих значень є широким, друге – вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Такий підхід відбився в поширеній класифікації лінгвістичних методів. Так, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання [там же, с. 339; 12, с. 49–51].

Проте ми хотіли б підкреслити: ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших – як прийом. У зв'язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження» [12, с. 49]. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з іншого, на «лінгвогеографічний метод» [там же, с. 53–54] (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження, індукцію і дедукцію та ін.), які, безперечно, входять у структуру різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу» [7, с. 209–211].

З нашого погляду, ототожнення методу з операційними елементами збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя» [8, с. 111]. Вважаємо, що ця теза має велике методологічне значення.

Поряд з тенденцією ототожнювати методи з операційними елементами в наукознавстві спостерігається протилежна тенденція – відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операційні елементи окремо. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад у монографії Ю. С. Степанова [16, с. 14]. З нашого погляду, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смислі науковий, у тому числі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи», він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями» [9, с. 373].

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу». Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки їх предметного втілення,

а також умови застосування методу. По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу». У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти», «нормативи» та «вимоги» [8, с. 111–114].

Отже, науковий, у тому числі лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [14, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів», тому «метод завжди є системою» [там же].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі лінгвістичного методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [6, с. 231].

Погоджуючись з Л. П. Івановою в цілому, ми хотіли б відзначити, що, беручи до уваги роль конструктивістських моментів у науковому пізнанні, поняття методу слід пов'язувати з поняттям мети.

За умови включення в структуру методу мети дослідження в ній може бути виділений телеологічний компонент.

На нашу думку, лінгвістичний метод необхідно розглядати як одиницю, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний.

Це твердження, висунуте В. І. Постоваловою [11, с. 24], було розвинене й обґрунтоване в наших публікаціях [3, с. 12–13; 1; 2; 4; 17].

У межах зазначеного підходу комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операційний.

Звернемося до онтологічного компонента методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, і логічно останнім [15, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [10, с. 102].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, визначає напрям дослідження, проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [там же, с. 24].

Викладена й аргументована тут концепція лінгвістичного методу, як нам видається, «знімає» протиріччя, тією або іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Висновки. Тракткування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, телеологічний та операційний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Такий підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції лінгвістичного методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

Література

1. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.

2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.

3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.

4. Глущенко В. А. Теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. / Глущенко В. А. // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – Вип. 2. – С. 6–17.

5. Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови / А. С. Зеленько // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту. – 1999. – № 5. – С. 7–14.

6. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.

7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти / Кочерган Михайло Петрович. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

8. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

9. Кримський С. Метод / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 373.

10. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

11. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

14. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

15. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24–27.

16. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

17. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / Glushchenko V. // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.

Анотація

Глущенко В. А. Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

У статті подано оцінку теорій лінгвістичного методу в мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. проаналізовано вузьке та широке трактування лінгвістичного методу, у межах яких метод розглядається відповідно як гомогенний і гетерогенний феномен. обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. у структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний (В. І. Постовалова, В. А. Глущенко). Подано детальну характеристику цих компонентів.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

Аннотация

Глущенко В. А. Лингвистический метод: онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

В статье дана оценка теорий лингвистического метода в языкознании конца XX в. – начала XXI в. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, телеологический и операциональный (В. И. Постовалова, В. А. Глушенко). Дана детальная характеристика этих компонентов.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Summary

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

The article gives the analysis of the theories of the linguistic method in the linguistics of the late 20th – the beginning of the 21st centuries. The status of the linguistic method as a complex logical unit is proved. Within the structure of the given method the three diverse components are distinguished: ontological, teleological and operational (V. Postovalova, V. Glushchenko). The detailed characteristics of these components is given.

Key words: scientific method, linguistic method, the structure of the method, ontological, teleological and operational components.

УДК 81-112.2

Ситняк Роман Миколайович,

кандидат філологічних наук, ст. викладач

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна.

E-mail: smiles78@mail.ru

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ПРАМОВА: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Реконструкція лексичного значення слів є одним із актуальних та перспективних питань сучасного мовознавства. Планування дослідницької діяльності обов'язково включає розподіл наявних мов на споріднені та неспоріднені, визначення спільного між першими і другими свідчить про їхнє історичне походження... з чого? Неможливість ігнорування схожих рис у багатьох мовах світу дає лінгвістам право говорити про певну історичну спільноту, яка володіла певною мовою – прамовою.

Актуальність теми полягає у тому, що багато важливих питань залишаються такими, що не сприймаються достатньо дослідженими та визначеними лінгвістами сьогодення.

Метою є розкриття поглядів європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови.

Завданнями для досягнення поставленої мети є:

1. Висвітлити погляди європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови. 2. Виявити збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоєвропейської прамови.

Питання, яке й досі викликає полеміку – чи індоєвропейська прामова справді існувала? Тут йдеться не про можливість довести, що такої мови не було, а швидше за все, навпаки, про виявлення достатньої кількості доказів існування єдиної мови на певному географічному просторі. Це дещо нагадує презумпцію невинності – якщо не надано достатньої кількості доказів на підтримку тієї чи іншої гіпотези, вона вважається науково не обґрунтованою та не доведеною.

А. Мейє погоджувався, з тим, що всі мови групувались навколо якоїсь первісної спільної мови. Він був переконаний, що досліднику, займаючись відновленням спільної прамови, не слід робити висновки на основі одного окремого випадку, а тільки зіставляючи одну мовну систему з іншою. Підкреслюючи, що практично ніколи не можна зіставити реконструкцію з відомою нам реальністю, учений все ж застерігав від застосування одного окремого факта, як, скажімо, у романських мовах. Однак, він був переконаний, що жодна реконструкція не в змозі представити спільну мову такою, якою вона була у живому варіанті. Саме тому, відзначаючи відновлення А. Шлейхером індоєвропейської прамови за допомогою історично засвідчених мов цієї сім'ї як геніальне нововведення, А. Мейє вважав грубою помилкою укладання тексту на цій реконструйованій прамові.

Мови, що розвинулися із спільної мови, на переконання А. Мейє, зберігають не тільки певні давні характеристики, але й стійку схильність до тотожних чи схожих новоутворень. Як наслідок, деякі елементи спільної мови зникають без сліду або залишають сліди настільки слабкі, що їх неможливо помітити, якщо спільна мова фактично не відома. Порівняння демонструють систему зіставлень, на основі якої можна побудувати історію мовної сім'ї; але таке порівняння не представляє реальної мови з усіма притаманними їй виразними засобами [4, с. 22].

Умови розвитку мови, переконував французький учений, спільні для всіх типів людей або для окремого типу цивілізації, повинні забезпечувати зберігання її єдності. Але існують також умови, притаманні тільки певним суспільствам, певним історичним періодам, певним територіям. Ці особливі умови і стають причинами того, що мова, єдина впродовж певної епохи, розпадається з часом на різні говори [там само, с. 82].

Для встановлення факту існування давньої прамови А. Мейє уважав за необхідне відшукати мовні риси, що збереглися у порівнювальних мовах. Граматику, звукову структуру та словниковий склад він розглядав як складові, яким, безперечно, необхідно приділяти

увагу, щоб отримати найбільш повну картину дослідження та якомога менше залишити місця для припущень. Серед труднощів процесу дослідження розглядався той факт, що незважаючи на зв'язок, всі три вищезгадані системи мають здатність у більшості випадків змінюватися незалежно одна від одної [там само, с. 34].

Н. А. Слюсарева у статті «Проблеми лінгвістичної семантики» відзначає, що у семантиці найбільших мовних одиниць відображені результати відтворення у свідомості людей об'єктивно існуючого світу, так би мовити, базових понять, що формуються упродовж історії людства. Намагання відшукати спільні для багатьох мов семи (семантичні множники, семантичні функції), мабуть, відзначає вона, спрямовані саме на цю сферу, хоча створюється враження, що значення слів розкриваються через найдрібніші одиниці. «У цьому виявляється діалектика пізнання: чим меншою є семантична одиниця, тим більший її обсяг, тим універсальніше вона реалізується у мовах; протиставлення «самець – самка – дитинча» виступає як виявлення мінімальних семантичних ознак, але, загалом, як категорія, властива тваринному світу, включаючи людину» [9, с. 22].

Сучасний мовознавець В. П. Нерознак у своїй статті «Прамова: конструкт чи реальність?» називає особливою проблемою саме реконструкцію так званих проміжних прамов, між прамовним станом сім'ї (індоєвропейська прмова) та прамовним станом окремих мовних груп (праслов'янської, праіранської, пракельтській, тощо), що в індоєвропейстиці мають назву *мовні єдності(прамови)*: пор. балтослов'янська, італо-кельтська, індо-іранська мовні єдності. Ця проблема, як і інші, відзначає В. П. Нерознак, пов'язана із реконструкцією прамовних станів різних порядків, повинна вирішуватись у рамках теорії мовних єдностей [5, с. 36].

Ж. Одрі критикує намагання мовознавців, зокрема М. С. Трубецького, відкинути гіпотезу існування індоєвропейської прамови не через її нереальність, а через її непотрібність, через намагання ігнорувати те, що може бути підґрунтям для розуміння рушійної сили мови, її життя та законів.

Спроба не враховувати факт існування індоєвропейської прамови нагадує навмисне ігнорування лексичного значення в процесі історичної реконструкції, що так дивувало, а іноді й обурювало Л. Блумфілда, В. А. Звегінцева, Р. О. Будагова, В. И. Абаєва (див. III розділ).

Так, гіпотетичність завжди відлякувала мовознавців, але гіпотеза – це і є початок наукового дослідження, що починається з припущень та, окрім фактів, часто певною мірою базується на них.

Ж. Одрі уважав, що неприйняття існування індоєвропейської прамови, пояснення збігів у неспоріднених мовах запозиченнями відкидає разом із поняттям прамови поняття *індоєвропейського народу*.

«Але якщо, як все це вказує, не існувало спільної мови, чи є сенс ставити питання про існування його носіїв» [6, с. 120].

Підтвердженням цієї думки є праця Т. В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова «Індоєвропейська мова та індоєвропейці», де за допомогою пам'яток індоєвропейської прамови відтворюється життя давнього народу, його культура.

М. Майрхофер у своїй статті «Санскрит та інші мови давньої Європи» згадує висловлювання сера Уїльяма Джонса, члена Вищої судової палати в Калькутті, що прозвучало у 1786 році. Мова йшла про давність санскриту, і, незважаючи на це, його перевагу над грецькою мовою й латиною у витонченості та мовному багатстві. Головною ідеєю було доведення схожості цих трьох мов на різних рівнях – коренях, словах, граматиці. М. Майрхофер переконав, що спільність у рисах є настільки великою, що у жодного філолога, який порівнює ці мови, сумнівів про їхнє походження з одного джерела, вже не існувало [3, с. 506].

В. П. Нерозник уважав, що питання про реальність прамови, формах її вияву у реконструйованих моделях, необхідно вирішувати з опорою на три основні критерії: 1) традиційні методи порівняльно-історичних досліджень, що охоплюють всі процедури та прийоми реконструкції (фонетико-фонологічної, морфологічної, синтаксичної, лексико-граматичної); 2) дані типології, які враховують усю різноманітність структур мовних одиниць; 3) теорію мовних єдностей, що інтерпретують прамову та інші типи генетичних й ареально-генетичних єдностей у термінах багатоозначених класифікацій [5, с. 36].

Одним зі спірних питань і досі залишається встановлення часових, хоча б приблизних, рамок виникнення індоєвропейської прамови. В. І. Георгієв у своїй статті «Проблема виникнення індоєвропейських мов» припускав, що певні індоєвропейські мови були оформлені вже в III тисячолітті до н. е. Зміни у суспільстві, відзначав він, у первіснообщинну епоху відбувалися вкрай повільно. Саме тому, якщо вдається встановити якісь мовні факти, які відносяться до кінця первіснообщинної епохи, то видається можливим віднести їх до набагато пізнішого періоду [2, с. 48].

Однак є вчені, що ставлять існування індоєвропейської прамови під сумнів. Серед них італійський дослідник В. Пізані: «Ми створили для себе міф, недоступний для перевірки, тому що він відноситься до доісторичного періоду, тобто до періоду, з якого ми не можемо мати конкретних документів. Якби ж такі документи з'явилися, доісторія перетворилася б в історію. На основі цього міфу ми побудували науку; і оскільки ця наука зазнає краху, якщо буде доведена ілюзорність такого міфу, ми повинні вважати його незаперечною істиною і не припускати жодних сумнівів з цього приводу» [7, с. 5].

Тут мова може йти навіть не про повне заперечення існування індоєвропейської прамови, а про надання досліднику певної свободи висувати свої гіпотези, що можуть конкурувати із вже наявними, та в жодному разі, як закидалося В. Пізані, не ставлять під сумнів важливість історично-порівняльного методу для сучасної лінгвістики. «Саме це я хочу підкреслити: я в жодному разі не збираюся руйнувати порівняльний метод, на якому, між іншим, я будую свої твердження, але я хочу з'ясувати, що ж насправді лежить в основі наших порівнянь» [там само, с. 6].

В. Пізані стверджував: «... різні мовні сім'ї – германська, слов'янська, балтійська, кельтська та інші – не є незалежними та монолітними групами, що виникли завдяки розщепленню такої ж монолітної індоєвропейської прамови, а являють собою результат поширення окремих явищ з одного або більше центрів, які через політичні чи інші причини, охопивши певну територію, по-різному поширилися в індоєвропейських та частково неіндоєвропейських мовах, якими розмовляло населення цієї території» [там само, с. 4]. Він переконував, що окремі діалекти, як результат такої еволюції, володіючи деякою кількістю спільних ізоглос, можуть зберегти численні особливості, що демонструє їхню приналежність до давніх мовних фаз, які передують часу відносної мовної єдності.

Ми бачимо, що, висуваючи нові гіпотези та заперечуючи неодмінне існування індоєвропейської прамови, В. Пізані насправді недалеко відійшов від головного принципу походження кількох від спільного. Не приймаючи ідею розщеплення моноліту, він висуває ідею поширення явищ з одного або кількох. Як відомо, нічого нового не можна побудувати з нічого; а намагання італійського дослідника викласти свої гіпотези можна пояснити бажанням іти власним шляхом, хоча і в спільному напрямку.

В. Пізані пропонував зосередити свої зусилля на реконструюванні окремих мовних явищ: «Отже, порівняльне індоєвропейське мовознавство має повне право на існування лише в тому випадку, якщо воно буде обмежуватись порівнянням явищ та реконструкцією «праявищ», але не «прамов» » [там само, с. 10].

Знання про індоєвропейську прамову ми можемо отримати тільки шляхом порівняння мов, представлених у тих писемних пам'ятках, чия індоєвропейська приналежність не викликає сумнівів. Свідчення про такі мови ми маємо на всій території від Китайського Туркменістану до Іспанії та Ірландії, з XIX ст. до н.е. (анатолійські мови) до XV ст. н.е. (албанська). Про існування деяких індоєвропейських мов – пише сучасний французький мовознавець Ф. Бадер – ми можемо тільки здогадуватися, спостерігаючи їх сліди в топоніміці або формах, що часто відрізняються від очікуваних. Він справедливо зауважує, що у цьому ми

повністю залежимо від надходження нових фактів. Відкриття тохарської мови на початку ХХ ст., потім дешифрування хетської мови (1916 р.) дещо похитнули образ індоєвропейської прамови, яка реконструювалась у ХІХ ст. головним чином на основі співвідношень між грецькою та індоіранською. Відкриття нових фактів з континентальної кельтської, пише Ф. Бадер, змушують дещо переглянути наше уявлення про знану до того часу спільнокельтську мову. Він також зауважує, що навряд чи можна вважати щось раз та назавжди встановленим. Як приклад Ф. Бадер наводить лікійську та лідійську мови, які у наш час розглядаються як індоєвропейські, а в середині ХХ ст. у виданні “Langues du monde” (1952 р.) до складу індоєвропейських мов включені не були [1, с. 202].

Відомий угорський та англійський мовознавець О. Семереньї також був упевнений, що реконструкція прадавніх форм відповідає стану мовознавства на відповідному історичному етапі. «... не можна не визнати, що кожна реконструкція відображає відповідний рівень розвитку лінгвістики. Як наслідок, реконструйовану форму, як і природничу наукову теорію, слід модифікувати та покращувати відповідно до нових відкриттів. Насправді, наші реконструкції ... «кращі» за ті, якими ми оперували сто років тому, тобто вони більше відповідають історичним фактам» [8, с. 37]. Учений говорив передусім про фонетичну реконструкцію, але її принципи саме в такому розумінні можна вважати універсальними.

В. П. Нерознак писав, що саме через те, що наші знання про доісторичні етапи мовного розвитку самі знаходяться у постійному русі, періодично змінюється і сама прамовна модель, тобто змінюється парадигма знання. Через це, переконував він, прамовна модель ніколи не може бути реконструйована як реальність. Вона постає як модель знання, що історично розвивається, відображає сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства. Це мовознавство спирається не тільки на прийоми генетичної реконструкції (внутрішньої чи зовнішньої), але й на досягнення синхронного мовознавства, насамперед типологічного [5, с. 36].

Досягнення історичного мовознавства надає нам достатньо матеріалу, на основі якого можна говорити про велику ймовірність існування єдиної мови – прамови. Кількість збігів, писав Ж. Одрі, та їх відповідність, що встановлюється на всіх рівнях мовної системи давніх індоєвропейських мов, робить загальну індоєвропейську мову якщо не відчутною реальністю, то науково обґрунтованою гіпотезою. «Безперечно, що існувала мова, яка була для всіх індоєвропейських мов тим, чим латинська мова є для романських мов, та є спільною мовою (прамовою), з якої вони вийшли за часто повторювальною схемою: подрібненість прамови на діалекти, а потім, за відповідних історичних

умов (політичні переломи й географічне розселення общини), розщеплення та виникнення нових мов, низка з яких, у свою чергу, стає прामовами; цей цикл може повторюватися та починатися спочатку» [6, с. 119-120].

Література

1. Бадер Ф. Области индоевропейской реконструкции / Ф. Бадер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 202-223.
2. Георгиев В. И. Проблема возникновения индоевропейских языков / В. И. Георгиев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1. – С. 43-67.
3. Майрхофер М. Санскрит и языки древней Европы / М. Майрхофер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 507-531.
4. Мейе А. Сравнительный метод в сравнительном языкознании / А. Мейе. – М. : Изд-во Иностран. лит., 1954. – 99 с.
5. Нерознак В. П. Праязык: реконструкт или реальность? / В. П. Нерознак // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 26-43.
6. Одри Ж. Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Ж. Одри // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 24-121.
7. Пизани В. К индоевропейской проблеме / В. Пизани // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 3-21.
8. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Освальд Семереньи. – М. : Едиториал УССР, 2002. – 400 с.
9. Слюсарева Н. А. Проблемы лингвистической семантики / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1973. – № 5. – С. 13-23.

Анотація

Ситняк Р.М. Індоевропейська прмова: міф чи реальність?

Висвітлено погляди європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прмови. Розглянута тенденція переважної більшості мовознавців у дослідженнях лінгвоісторіографічного характеру віддавати перевагу принципу походження кількох від спільного. Виявлено збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоєвропейської прмови.

Ключові слова: індоєвропейська прмова, історична реконструкція, конструкт, індоєвропейський народ, мовна сім'я, мовна єдність, прмовна модель, споріднені мови.

Аннотация

Ситняк Р.Н. Праязык: миф или реальность?

Освещены взгляды европейских лингвистов относительно существования индоевропейского праязыка. Рассмотрена тенденция большинства языковедов в исследованиях лингвоисториографического характера отдавать предпочтение принципу происхождения нескольких от общего. Выявлены схожести и различия взглядов исследователей языка на достаточность доказательств существования единого индоевропейского праязыка.

Ключевые слова: индоевропейский праязык, историческая реконструкция, конструкт, индоевропейский народ, языковая семья, языковое объединение, праязыковая модель, родственные языки.

Summary

Sytniak R. M. Indo-European proto-language: myth or reality

The main points of view of European linguists concerning the possibility of existence of common Indo-European proto-language have been investigated.

The article discloses the characteristic features of the research of the lexical meaning of words in the linguistics of the XX – the beginning of XXI century that justify or deny the idea of a common Indo-European proto-language. The reconstruction of lexical meaning of words is one of the most important and prospective questions of modern linguistics. The article mostly deals not with the idea of denial the proto-language, but with having enough proofs of its existence. The situation reminds the presumption of innocence – if not enough evidence of some phenomenon has been presented, it is regarded as not well-grounded and not proven.

Key words: the Indo-European proto-language, historical reconstruction, a construct, the Indo-European people, a family of languages, a unity of languages, proto-language model, kindred languages.

УДК 81'1+81'285

Холодов Олексій Вікторович,

кандидат філологічних наук,

Холодова Наталія Вікторівна,

кандидат філологічних наук,

Орел Анна Сергіївна,

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ (Україна)

E-mail: doncaban@gmail.com

РОЛЬ СУБСТРАТУ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ ГЛОТОГЕНЕЗІ

Постановка проблеми. Для з'ясування проблем походження східнослов'янських народів і утворення східнослов'янських мов велике значення має визначення характеру мовної взаємодії східних слов'ян з іншими народами, з якими вони контактували за різних обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему субстратних впливів на східнослов'янські мови упродовж ХІХ – ХХ ст. досліджувало багато лінгвістів. Згадана проблематика не втратила своєї актуальності й у наш час, що підтверджено останніми дослідженнями у цій галузі, зокрема українських мовознавців. Вагоме місце тут займає монографія К. М. Тищенка «Мовні контакти: свідки формування українців», у якій представлено історичний шлях формування українців і української мови

[15]. Напрочуд цікавими є більш ранні роботи з цієї тематики Г. П. Півторака О. В. Царука Ю. Л. Мосенкіса.

Метою статті є статті розкриття ролі субстрату у східнослов'янському глотогенезі, визначення впливу субстрату на структуру східнослов'янських мов, зокрема, на фонологічному рівні.

Виклад основного матеріалу. Ще у римський період (II – IV ст. н. е.) у праслов'янській мові відбувається низка змін у фонетиці, еволюціонує граматична будова. Поштовхом до цих змін цілком імовірно міг бути контакт слов'ян з іншими етнічними утвореннями. Це повністю доводять археологічні дані. Глибокі контакти з кельтами спричинилися до утворення двох діалектно-етнографічних груп слов'янства – південної, де в етнологенезі слов'ян брав участь кельтський субстрат, та північної, де слов'яни тісно взаємодіяли з кельтською цивілізацією як сусіди. Хронологія розподілу південних та північних слов'ян – це самий кінець I тисячоліття до н. е. та перші чотири століття нашої ери. Таке членування бере до уваги особливості пшеворської культури, причому воно не відповідає пізнішому розподілу на західних, східних та південних слов'ян. Згідно з цією гіпотезою, В. В. Сєдов вважає, що формування польської народності, балтійських слов'ян та північновеликорусів бере початок від північних слов'ян, тоді як південні групи разом з антами переважно заселяли Балканський півострів, південну Росію та Північне Причорномор'я [14, с. 603].

Глибоку картину взаємовідносин іншомовних етносів із східнослов'янськими народностями подав Г. П. Півторак у монографії «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови». Аналіз значної кількості праць цієї тематики дозволив автору точно встановити періоди безпосередніх контактів східнослов'янських народів з іншомовними племенами та ретельно вивчити відповідні соціолінгвістичні ситуації. Цей чинник має пряме відношення до оцінки субстратного внеску в мову-переможницю. Так, Г. П. Півторак підкреслив, що балто-слов'янські стосунки першої половини I тисячоліття н. е. мають більш глибокі наслідки, ніж слов'яно-іранські контакти. Справа в тому, що розселення східнослов'янських племен на північний схід від Прип'яті було великим за розмірами. При цьому вони займали не безлюдні простори, а змішувалися з місцевим балтійським населенням. Мирна колонізація значної частини східнобалтійських земель знайшла певне відбиття в культурному та мовному впливі, що зазнали східні слов'яни з боку балтів [12, с. 82–83]. Так само слов'яни асимілювали й фінно-угорське населення. Ці два етнічні й мовні субстрати згодом справили значний вплив на формування білоруських та російських діалектів [11, с. 9].

Формування східнослов'янських мов, української, російської та білоруської, відбувалося на всіх рівнях. Здобутки мовознавства дають

нам змогу відкинути припущення про те, що праслов'янська мова була монолітною системою, яка б виключала діалектне членування.

В. М. Русанівський писав про те, що мовна ситуація в Київській Русі характеризувалася наявністю численних діалектів, близьких між собою, але не тотожних: «Поряд із тим, що північно-східнослов'янські діалекти єднали з південно-східнослов'янськими принаймні три виразні фонетичні риси (повноголосся, початкове [o] на місці колишнього [je] і наявність звуків [ч], [ж] на місці колишніх tj, dj, kt'), ще три не менш виразні риси відрізняли ці два великих мовних масиви (фрикативне [h], відсутність «акання» і пом'якшуваність приголосних перед [e] – на півдні; вибухове [g], наявність «акання» і пом'якшуваність приголосних перед [e] – на півночі)» [13, с. 3]. Зупинимося більш детально на цих та деяких інших відмінностях східнослов'янських діалектів періоду Київської Русі, що могли цілком імовірно виникнути через вплив субстрату.

Дані археології, антропології та етнографії свідчать на користь того, що цей процес уособлення трьох східнослов'янських мов відбувався не в умовах соціолінгвістичного вакууму: у процесі багатовікового етномовного розвитку східнослов'янські племена (або східні праслов'янські племена) зазнавали впливу різних неслов'янських субстратів. Топонімічні та археологічні дослідження дають чітке уявлення про залишки лінгвістичного субстрату та водночас роблять особливо цінними відомості лінгвістичної географії, зокрема у випадку балтійського субстрату в білоруській мові, адже за лінгвістичними ознаками слова з субстратними елементами майже не відрізняються від давніх запозичень.

Багато дослідників схиляються до думки, що різними дослов'янськими *макросубстратами*, які поруч із тодішніми діалектними відмінностями могли визначити індивідуальні риси української, російської та білоруської мов під час їхнього становлення, були відповідно іранський для (прото)українських діалектів, балтійський для (прото)білоруських та фінно-угорський для (прото)російських діалектів. Г. П. Півторак, окрім трьох вищеназваних, указує на такі індоєвропейські та неіндоєвропейські субстрати, як палеобалканський (фракійський, дакійський) та тюркський [12, с. 26, 42, 47, 80, 81, 86].

Анти неодноразово згадуються в історичних працях VI – VII ст. Цей іранський етнонім успадкоємило слов'янське населення, що територіально змішалось із скіфо-сарматським (лісостепові землі між Дніпром та Дністром) та поступово його слов'янізувало. Відгалуженням венедської групи є слов'яни, які залишили регіон Вісли та поселилися у V – VI ст. в північній частині Східноєвропейської рівнини серед місцевого населення, що належало до балтійської та фінно-угорської

груп, і впродовж декількох десятиліть також було слов'янізоване [14, с. 599].

Важливу роль у процесі субстратних досліджень взагалі відіграють як знання відповідних процесів у субстратних мовах, так і ареальний чинник. Найбільш яскраво це можна проілюструвати на прикладі переходу $g > \gamma > h$, який відбито в низці слов'янських мов та діалектів, зокрема в південній частині східнослов'янського ареалу, де згодом виникли українські, білоруські та південноросійські говори. Серйозним аргументом на користь субстратної гіпотези цієї інновації В. І. Абаєв вважав той факт, що ареал поширення слов'янських γ і h переважно збігається з ареалом скіфської топоніміки. Ізогlossenна область цього явища значно збігається з територією, де в минулому могла бути поширена скіфо-аланська мова, носії якої при переході на слов'янську мову могли стимулювати перехід $g > \gamma (> h)$ [1, с. 118-121].

Проте існують і менш рішучі висловлювання щодо цього припущення. Так, відомий український дослідник субстратних явищ О. Б. Ткаченко, хоч і наполягає на ймовірності субстратної мови до стимулювання тих чи інших переходів у структурі мови-переможниці, тим не менше вважає доволі ризикованим пояснювати цей перехід суто субстратним впливом, як це робив В. І. Абаєв, адже це явище наявне й у деяких неслов'янських мовах, наприклад у нідерландській, датській та новогрецькій. При цьому сам В. І. Абаєв зазначав, що наслідком ареальних мовних контактів скіфів та слов'ян у Східній Європі є також надзвичайна близькість у перфективній функції превербів у сучасних слов'янських мовах та в осетинській мові (праосетинська мова була одним із скіфо-сарматських наріч, що входили до іранської мовної групи) [2, с. 94-99].

Із субстратною гіпотезою цього переходу погодився й Г. П. Півторак. Він також гадав, що іраномовні алани могли вплинути й на формування фрикативного γ в ареалі пізніших південноросійських говорів [12, с. 128-129].

О. Б. Ткаченко вважав, що вплив однієї з північно-східних іранських мов, скіфської, сарматської чи аланської, де зафіксоване явище умлауту, міг спричинитися до появи тих специфічних рис української фонетики, які вирізняють її поміж інших слов'янських мов [16, с. 24-25]. Сюди належать: 1) широко розвинений ікавізм; 2) поява звука $\acute{u}$ ($\acute{y}$), невідомого фонологічній системі жодної з інших слов'янських мов; 3) збереження м'якого, зокрема й кінцевого $ц'$ (c'); 4) твердість приголосного перед e із сильного $ь$ при м'якості кінцевого приголосного перед слабким $ь$, що занепав: укр. *день* (фон. *den'*) при рос. *день* (*d'en'*) [там само, с. 14-15].

У Північному Причорномор'ї, а також у суміжних ареалах О. І. Іліаді виділив залишки субстратних елементів однієї з ранніх форм діалектів індоарійської мови, яка знаходилася на стадії, наближеній до праіндоіранського стану [5, с. 189].

Ю. Л. Мосенкіс аргументовано довів, що в українській мові з великою мірою достовірності могли зберегтися риси не лише субстрату індоєвропейського, а навіть доіндоєвропейського – трипільського. Ця *субсубстратна* мова, «припинивши функціонування в побуті через індоєвропеїзацію як українських земель, так і Балкан, могла продовжувати функціонування в культурній функції – подібно до шумерської мови в Месопотамії, хамітської в Малій Азії, латинської в Західній Європі» [8, с. 57]. Таке припущення Ю. Л. Мосенкісу здається цілком виправданим через те, що слов'янські слова *голос* / *галас* (субстратного трипільського походження – за Ю. Л. Мосенкісом) та грецького *glossa* / *glassa* (з доіндоєвропейського балканського субстрату, спорідненого з трипільським) мають осетинську паралель *goelos* / *gaelas*, грузинську паралель *galoba* і «виняткову важливу» шумерську паралель *gala* «жрець-співець». Також спільне субстратне походження мають слов'янська та грецька назви співу – укр. *п'яти*, *співати* та давньогр. *raian* [там само, с. 57-58].

Для Ю. Л. Мосенкіса Трипільля виявляється джерелом як лексичної, так і фонетико-граматичної специфіки слов'янських мов порівняно з іншими індоєвропейськими й української мови порівняно з іншими слов'янськими. Ю. Л. Мосенкіс вважає за можливе віднести походження українського повноголосся та милозвучного чергування приголосних і голосних на рахунок трипільського впливу [там само, с. 65 та наст.].

Зазначимо, що кількома роками раніше О. В. Царук указав на субстратний характер українського повноголосся, що могло розвинутися внаслідок асиміляції неслов'янського (алтайського) населення. Так само повноголосні форми могли з'явитися в російській та білоруській мовах унаслідок субстратного (тюркського, фінно-угорського, балтійського) впливу [17, с. 131-134].

Одним з найважливіших наслідків балтійського впливу Г. П. Півторак вважав появу в східнослов'янських говорах акання. Він прийшов до висновку, що, найвірогідніше, це явище «було однією з найдавніших фонетичних рис, що чітко виділила центральний східнослов'янський діалектний ареал на території розселення балтів», а вже в період формування окремих східнослов'янських мов акання «стало однією з найхарактерніших особливостей білоруської мови, що типологічно зблизило її з південноросійським наріччям,

середньоросійськими говорами та сучасною російською літературною мовою і помітно відрізнило її від північноросійських говорів, української та всіх інших слов'янських мов» [12, с. 98-99].

Зовсім по-іншому на північноруські говори вплинули прибалтійсько-фінські мови. Через те що прибалтійсько-фінські мови не знають редукції, деякі лінгвісти, зокрема О. В. Востріков, твердили, що збереженню окання в північноросійських говорах сприяв фінно-угорський субстрат [4, с. 33]. Мордовська ж система вокалізму, навпаки, стала поштовхом до становлення акання в російських говорах середнього Пооччя. Пізніше акання потрапило в інші середньоросійські, а також у південноросійські говори [там само, с. 5].

Ці приклади доводять, що вплив субстрату може бути виявлений не лише в запозиченні звуків, а й у стимулюванні фонетичною системою субстратної мови процесів, які могли траплятися в мові-реципієнті самостійно.

Відомий російський фінно-угрознавець В. І. Литкін, який найбільш наполегливо відстоював теорію субстратного походження російського акання, виходив із припущення про те, що акання почалося з редукції голосних [7, с. 45]. Цьому сприяла низка факторів, що спричинили послаблену вимову ненаголошених голосних в деяких східнослов'янських діалектах тоді, як у сусідніх діалектах (північноросійських та українських), де ці фактори не діяли, розвиток вокалізму йшов в іншому напрямку. Він не згоден з тими лінгвістами, які визнали ймовірність функціонування акання ще в праслов'янській мові і, отже, спонтанність його походження. При цьому, якщо послаблення у вимові ненаголошених голосних, помітне в різних мовах, можна пояснити переважно з фізіологічного погляду, то ці фізіолого-акустичні аргументи не можуть вважатися достатніми для пояснення явища південноросійського акання, що зародилося на відносно вузькій території [там само].

По-іншому склалася ситуація з північноросійськими говірками, де акання не отримало розвитку. У прибалтійсько-фінських мовах, що суттєво вплинули на ці говірки, немає редукції голосних. Тому деякі лінгвісти припускали, що фінно-угорський субстрат сприяв збереженню окання в північноросійських говірках [там само].

Цілком імовірною з лінгвогеографічного погляду є гіпотеза субстратного походження білоруського акання, адже територія поширення балтійських племен у давнині збігається з ізоглосою сильного акання в східнослов'янських мовах. Багато дослідників, таких, як П. М. Третьяков, О. М. Трубачов, В. В. Седов та ін., взагалі підкреслювали виняткову роль балтійського субстрату на території

Білорусі. Таким міркуванням значно сприяє й факт численних балтизмів у білоруській мові [3, с. 191-196].

Окрім іншого, важливу роль у встановленні субстратних слідів відіграє й хронологічний чинник. Балтизми, що стали надбанням літературної мови, доволі часто можуть відображати взаємовідносини більш давнього часу, коли східнослов'янські племена ще тільки почали утворювати окремі народності, тоді як балтизми різних говорів слов'янських мов відображають переважно внесок окремих балтійських народностей у формування культури та мови окремих слов'янських народів. О. В. Востріков, зокрема, доводив важливість хронологічного чиннику на прикладі ранніх мордовських запозичень з російської мови. На його думку, вони свідчать про те, що в'ятичам, які прийшли в Середнє Пооччя на початку X ст., акання не було відоме: *сока* (соха), *долата* (долото), *молотка* (молоток), тоді як пізніші запозичення з російської мови його відображають: *каза* (коза), *тавар* (товар), *раса* (роса). Отже, акання в говірках цієї території розвинулося вже після контакту з місцевим населенням [4, с. 33].

Беззаперечним фактом фінно-угорського субстрату, за О. В. Востріковим, слід вважати лише діалектну лексику російської мови [26, с. 95-96]. У ній О. І. Іліаді виділив апелятивні запозичення та географічні назви: *Бело́озеро* < веп. *Våuktaŗ*, фін. *Valkea Järvi* (букв. «біле озеро»); *Вологда* < веп. *Våuged* (<* *valkeða*), фін. *valkea* «білий» (тобто «біле місто») тощо [56, с. 189-190]. Значним здобутком у цій галузі є створений С. О. Мизніковим «Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада» [9].

Під час визначення типів мовного субстрату в нагоді стають археологічні свідчення, що дозволяють встановити відповідності пізніших діалектних масивів територіям стародавніх етноплемінних утворень. Так, завдяки російським діалектним даним С. О. Мизніков виділив на території Північного Заходу такі субстрати: фінно-угорський, що включає в себе загальноприбалтійськофінський, карельський (може підрозділятися на північнокарельський, ливиковський, людиковський), вепський, водсько-естонський, комі, саамський, а також балтійський і скандинавський [10, с. 28].

Виклад основного матеріалу. Таким чином, звернення до теорії впливу іншомовних субстратів у становленні східнослов'янських мов та їхніх діалектів слід вважати цілком припустимим, адже безсубстратний етнічний простір є виключним і сумнівним явищем. Субстратний вплив на структуру східнослов'янських мов відбився, здебільшого, у стимулюванні певних, насамперед фонетичних процесів, усередині мови, а не в привнесенні іншомовних елементів в систему мови-

реципієнта. Фонетичні наслідки дії субстрату відбувалися не стільки в запозиченні окремих фонем, скільки у вигляді системних явищ. Для визначення вагомості субстратного впливу на лексичну систему слід звертатися не до словників, а до текстів, звертаючи при цьому особливу увагу на ономастичну та апеллятивну лексику.

Література

1. Абаев В. И. О происхождении фонемы $\gamma(h)$ в славянском языке / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 115–121.

2. Абаев В. И. Превербь и перфективность. Об одной скифо-славянской изоглоссе / Абаев В. И. // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 90–99.

3. Взаимодействие лингвистических ареалов: теория, методика и источники исследования / М. А. Бородина, С. В. Смирницкая, Ю. К. Кузьменко и др. – Л. : Наука, 1980. – 272 с.

4. Востриков О. В. Финно-угорский субстрат в русском языке : учеб. пособие / Востриков О. В. – Свердловск, УрГУ, 1990. – 100 с.

5. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / Илиади А. И. – К. : Довіра, 2005. – 207 с.

6. Климов Г. А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Климов Г. А. / отв. ред. В. М. Жирмунский. – Л., 1971. – 87 с.

7. Лыткин В. И. Ещё к вопросу о происхождении русского аканья / Лыткин В. И. // Вопросы языкознания. – 1965. – № 4. – С. 44–52.

8. Мосенкіс Ю. Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Мосенкіс Ю. Л. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 224 с.

9. Мызников С. А. Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада / Мызников С. А. – СПб., 2003. – 360 с.: ил., табл.

10. Мызников С. А. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада: Этимологический и лингвогеографический анализ / Мызников С. А. – СПб. : Наука, 2004. – 482 с.: ил., табл.

11. Півторак Г. П. Діалектна ситуація в Київській Русі // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 6–13.

12. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис) / Півторак Г. П. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. А. Потебні ; відп. ред. В. Г. Складенко. – К. : Наукова думка, 1988. – 280 с.

13. Русанівський В. М. Давньоруська мова: міф чи реальність? / Русанівський В. М. // Мовознавство. – 1993 – № 2. – С. 3–6.

14. Седов В. В. Этногенез ранних славян / Седов В. В. // Вестник Российской Академии Наук, 2003. – Т. 73. – № 7. – С. 594–605.

15. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / Тищенко К. М. – К. : Авілон-Плюс, 2006. – 416 с.

16. Ткаченко О. Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі / Ткаченко О. Б. // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 14–25.

17. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / Царук О. В. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

Анотація

О. В. Холодов, Н. В. Холодова, А. С. Орел. Роль субстрату в східнослов'янському глотогенезі

У статті розкрито роль субстрату у східнослов'янському глотогенезі, проаналізовано вплив субстрату на структуру східнослов'янських мов, особливо на фонологічному рівні. Висвітлені субстратні інтерпретації історико-мовних явищ.

Ключові слова: субстрат, глотогенез, етногенез.

Аннотация

А. В. Холодов, Н. В. Холодова, А. С. Орёл. Роль субстрата в восточнославянском глоттогенезе

В статье рассмотрена роль субстрата в восточнославянском глоттогенезе, проанализировано влияние субстрата на структуру восточнославянских языков, особенно на фонологическом уровне. Определяются субстратные интерпретации историко-языковых явлений

Ключевые слова: субстрат, глоттогенез, этногенез.

Summary

O. Kholodov, N. Kholodova, A. Orel. The role of substratum in the eastern-slavic glotogenesis

The role of substratum in the Eastern-Slavic glotogenesis is thoroughly investigated in the article. The substratum influence on the Eastern-Slavic languages structure, especially on the phonological level is analyzed. Specific substratum interpretations of historic-linguistic phenomena are given. The article discloses the problems of substratum study in the works of the Ukrainian and Russian linguists of the second half of the XX – beginning XXI centuries. The assessment of explanatory possibilities of the substratum theory from the position of modern linguistics is provided. While investigating substratum impact on the Slavic languages, namely on the Eastern-Slavic ones, a special attention is paid to the analysis of the external conditions and historical aspects of the language contacts.

Key words: substratum, glotogenesis, ethnogenesis.

Олена Анатоліївна Ясинецька,
кандидат філологічних наук, доцент,
Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ “Донбаський державний
педагогічний університет”
E-mail olena_yasynetska2015@ukr.net

РІЗНІ ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ І ТЛУМАЧЕННЯ МЕТАФОР У ЗАХІДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Постановка проблеми. Важливим і завжди актуальним завданням мовознавчих досліджень залишається комплексне вивчення таких категорій мови, які виявляються релевантними як для творення, так і для функціонування номінативних одиниць. Відповідно, це реферативне дослідження являє собою огляд англomовної лінгвістичної літератури у багатоаспектному висвітленні параметрів образної концептуалізації та тлумачення метафори. **Мета** – висвітлити різні аспекти лінгвістичного позиціонування і прикладного аналізу метафорики, які становлять типове підґрунтя сучасних мовознавчих досліджень метафори. Досягнення мети зумовлює вирішення таких **завдань**: виявити і розмежувати різні аспекти англomовних закордонних досліджень метафорики та відповідних концепцій; систематизувати відповідні наукові праці з питань образної концептуалізації та умов функціонування й інтерпретації метафор; висвітлити різноплановість закордонних досліджень метафори; розглянути основні методологічні підходи до позиціонування і дослідження метафор в англomовній закордонній науковій літературі; зауважити відповідні висновки та перспективи дослідження на основі зреферованого матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Семантика і прагматика. Тлумачення метафори залежить від семантичних і прагматичних особливостей концептуальних висловів. Так, С. Расселл наголошує, що емотивність або експресивність (на противагу пояснювальності) та більший ступінь творчості або новизни (на противагу усталеності) немовби ускладнюють осмислення. Як інформація, так і досвід у метафорі сприяють наміру промовця спонукати слухача або читача до дії чи до певного ставлення до образності поняття. Відповідно, похідні значення, виявлені у метафорі, становлять концепти досвіду двох планів – прагматичної значущості для автора та семантичного коду певних характеру й настанови метафори для сприймача [36, с. 229]. У світлі прагматичної концептуалізації М. Еманатіан зазначає, що функція метафори полягає у перетворенні відчуттів у певні образні категорії. Причому, концептуальні метафори не

тільки відтворюють людський досвід, але й відображають загальні семантичні та прагматичні межі щодо розрізнення концептів та їх розуміння людиною [13, с. 166].

Д. Гентнер та К. Клемент зауважують, що прагматичні й семантичні особливості метафори вирізняються або в атрибутивних, або в співвідносних концептуальних висловлюваннях [17]. Аналізуючи таку класифікацію, Г. Бортфельд та М. Мак-Глон пояснюють, що атрибутивні метафори, як-то *Matt is a pig*, виділяють спільні атрибути (наприклад, *gluttonous, slovenly, untidy* – жадібний до харчів та неохайний тощо) первинних і похідних понять, які не мають очевидних аналогічних тотожностей. Співвідносні метафори, як-то *Memory is a sponge*, відтворюють аналогічні структури (наприклад, інформація має таке відношення до пам'яті, як вода до мочалки) у первинних та похідних поняттях, які не мають очевидних атрибутивних подібностей [5, с. 78]. Г. Бортфельд та М. Мак-Глон вважають, що термін “аналогічні” (analogical) є інформативнішим за “співвідносні” (relational, як пропонують Д. Гентнер та К. Клемент), оскільки він влучніше розрізняє ці два проілюстровані різновиди метафори. Дослідники роблять висновок про певну закономірність: при осмисленні метафори ймовірно саме атрибутивні та аналогічні тлумачення визнаються для метафор, які за своєю природою походження є або переважно (якщо не повністю) атрибутивними (наприклад, *Clouds are marshmallows*), або аналогічними (наприклад, *Sarcasm is a veil*) [5, с. 81].

Отже, тлумачення метафори становить понятійне осмислення в залежності від досвіду. Причому, прагматичні та семантичні особливості атрибутивних та аналогічних концептуальних висловів осмислюються для оцінки й розуміння у, відповідно, атрибутивних та аналогічних тлумаченнях. Така відповідність зумовлена характером оцінки й розумінням концептуалізації на основі досвіду.

І хоча “не існує загальновизнаного тлумачення понять “пропозиція висловлювання”, “логічна форма” висловленого речення або “що саме висловлено” реченням” [1, с. 149], прагматичне осмислення сприяє тлумаченню семантичної невизначеності образного висловлювання.

2. Когнітивність. Осмислення метафори відбувається на тлі взаємозв'язку лінгвістики й когнітивної психології. За спостереженням М. Бірдслі, метафоричні значення часто діють так само, як і прямі значення; і для виникнення метафоричних утворень метафора повинна поєднувати у собі сегменти як образного, так і прямого значення. Прикладом *One who is in a fog finds visibility low* → **Jones** (*reading Fichte at his desk*) **is in a fog** ← *Therefore, Jones finds visibility low* М. Бірдслі демонструє, як два компоненти причинно-наслідкової когнітивності – *One who is in a fog finds visibility low* та *Therefore, Jones finds visibility low* – трансформуються у метафоричне висловлювання [2, с. 11].

Досліджуючи пряме й образне значення у мові, Р. Гіора визначає, що питання стосовно подібності чи відмінності між прямозначністю та непрямозначністю мови не стосується первинного (часом інтуїтивного) осмислення семантики. Крім того, за переконанням мовознавця, активізовані сутність та функціональність можуть сприяти нерозрізнюваності прямого значення й образності е, наприклад, таких утвореннях: назва крамниці взуття – *Body and sole* (← “body and soul” – комфорт для підошви так само важливий, як душа для тіла) або надпис у крамниці аеропорту – *Don't leave without a good buy* (← “a good bye” – в аеропорту важливість покупки прирівнюється до безумовності вислову “До побачення”) [19, с. 503].

При розрізненні метафор та неметафор із погляду когнітивної психології, Є. Шен вважає розуміння метафори процесом категоризації на тлі “трьох різних і психологічно визначних різновидів порівняння, а саме: прямозначних, метафоричних та аномальних порівнянь” [41, с. 780]. Відповідно, дослідник аналізує приклади порівняння як початкового ступеня метафоричності – *Billboards are like placards*, *Billboards are like warts*, та *Billboards are like pears* – і висновує, що при тлумаченні прямозначного, метафоричного та аномального висловлювань суб'єкт розуміння має активізувати й розрізнити, відповідно, звичайну, специфічну й необумовлену категорії [41, с. 781]; а отже, метафоричний вислів визначається, оцінюється та тлумачиться як незалежна категорія. Таке розуміння когнітивності визначає метафору як концептуальне явище із власними механізмами осмислення.

Аналіз метафори з точки зору розуміння потребує розгляду її логіко-семантичного підґрунтя. Так, Р. Гіббс визначає розуміння метафори як “тривале розумове явище, яке відбувається у реальних часових межах, починається з перших мілісекунд осмислення і потенційно продовжується протягом тривалого аналітичного розмірковування” [18, с. 576]. Р. Гіббс вважає, що цей процес осмислення складається з таких компонентів: усвідомлення метафори, розпізнання, тлумачення або оцінка, та розуміння актуалізованої метафори у контрасті процес-продукт. Отже, усвідомлення визначається як “першочерговий, поступовий процес творення значення наданих висловлювань”. Розпізнання стосується сприйняття продуктів усвідомлення як категорій (йдеться про деяке початкове рішення про те, чи висловлене значення, тобто продукт усвідомлення, є прямим, метафоричним, іронічним тощо)”. Тлумачення пояснюється як “сприйняття продуктів усвідомлення, але як понять (тобто, визначення особливого змісту семантичної категорії)”. Оцінка розуміється як “естетичне значення, надане чи то продукту-категорії, чи то продукту-поняттю” [18, с. 576-577]. Проте дослідник пояснює, що ці стадії є прозорими і необов'язковими для мовного розуміння, оскільки

усвідомлення і тлумачення метафор може відбуватися навіть без свідомого чи несвідомого розпізнання вислову як певної категорії образного твердження. Так само необов'язково було визнано і стадію визначення метафоричної влучності, тобто оцінку метафори.

Хоча “аномальна метафоричність (наприклад, *the stone died*) передбачає, що усвідомлення метафори відбувається шляхом розпізнання певного порушення мовних правил та норм” [18, с. 578], Р. Гіббс наголошує, що план незвичайності здатний лише пояснити, наприклад, що певний вислів є метафоричним, але він не може додатково уточнювати специфіку інтерпретації метафори. Причому, дослідник не вважає, що незвичайність (аномальність) чи семантичний план зумовлюють сприйняття синтаксичних структур висловлювань ще до визначення семантичного чи прагматичного знання для доречного і сутнісного тлумачення. Стосовно синтаксичного та семантичного планів, Р. Гіббс висновує, що, хоча структурно-репрезентаційна модель розрізнення аналогії, метафори та прямозначної подібності [17; 26; 36; 41] не виявляє різницю при першочерговому поступовому осмисленні метафоричного чи прямозначного мовлення, це “не варто сприймати як свідчення проти сприйняття метафоричних значень як продуктів. Так само, теоретичний погляд на продукти тлумачення метафори не обов'язково засвідчує рушійну природу початкових процесів осмислення” [18, с. 602]. Проте інколи очевидно, що прямозначна назва та усталені чи нові метафори потребують різних кількості часу, зусиль та механізмів для розпізнання і тлумачення їхніх концептуальних референтів.

3. Нейрокогнітивність. Прямозначні та метафоричні вислови виокремлюють різні механізми функціонування мозку. Для того щоб пояснити співіснування прямозначного та метафоричного у свідомості, Дж. Лакофф визначив три характеристики метафори: “а) систематичність у мовних еквівалентах, б) вживання метафори для оперування смислом та поведінкою, заснованою на цьому смислі та в) можливість розуміти нові похідні смислу на тлі усталених еквівалентів” [25, с. 218-219]. Дж. Лакофф протиставив ці якості чотирьом різновидам прямого значення: “Прямозначність 1, або усталена прямозначність: звичайне усталене мовлення – на відміну від поетичного мовлення, перебільшення, уподібнення, прикрашення, надзвичайної ввічливості, завуальованості тощо; Прямозначність 2, або тематична прямозначність: мовлення для звичайного висвітлення певного аспекту теми; Прямозначність 3, або неметафорична прямозначність: безпосередньо сутнісне мовлення – на відміну від того, яке розуміється хоча б частково за допомогою чогось іншого, опосередковано; а також Прямозначність 4, або істинно-умовна прямозначність: мовлення, здатне “узгоджуватися

зі світом” (тобто стосуватися об’єктивно існуючих об’єктів або бути об’єктивно слухним чи неправильним” [26, с. 292].

За Дж. Лакоффом, метафоричний вислів *He’s left us* у значенні “he has died – він помер” можна вважати Прямозначністю 1, оскільки це традиційний спосіб висловлювання про смерть. Водночас, оскільки цей вислів є традиційним способом вираження теми смерть, це Прямозначність 2. До того ж, зважаючи на метафоричне значення, цей вислів може бути правильним чи помилковим і становити Прямозначність 4. Проте, оскільки цей вислів метафоричний – про смерть як відхід, – він не є Прямозначним 3. Відповідно, Лакофф визначає, що тільки Прямозначність 3 є протилежною метафоричності [26, с. 14-15]. Отже, хоча ідіоми та усталені метафори здатні сприйматися так само швидко, як і прямозначні висловлювання, їх розуміння потребує різних нейрокогнітивних механізмів понятійного осмислення.

У світлі нейрокогнітивістики, К. Берджес та К. Чіарелло виявили, що, хоча “непрямі мовленнєві вчинки, висновки, прислів’я, гумор та деякі просодичні настанови потребують механізмів, подібних до діючих при розумінні прямозначності, ...теорія образного мовлення покладається на динамічну взаємодію індуктивної актуалізації семантики у лексичній інформації та дедуктивних обмежень у розумінні сприймачем мовленнєвої прагматики” [8, с. 67]. К. Берджес та К. Чіарелло відзначають, що осмислення образного мовлення виявляється дуже складним для людей із порушеним функціонуванням правої півкулі головного мозку. Згідно із результатами дослідження, тоді як ліва півкуля контролює дедуктивний процес розпізнання семантики та синтаксису, права півкуля відповідає за процес дедукції щодо таких прагматичних тлумачень, як відчуття та розуміння настрою та наміру промовця. Причому, права півкуля координує індуктивне осмислення семантики для тлумачення образності змісту та соціальних умов значення. Отже, тлумачення метафори залежить від механізмів функціонування обох півкуль мозку, особливо правої.

4. Психолінгвістика. Концептуалізація та тлумачення образності становлять ряд прагматичних і психолінгвістичних аспектів метафори. Так, Дж. Серл вирізняє у прагматичній моделі усвідомлення метафори три стадії: 1) з’ясування прямого значення речення, 2) оцінка такого тлумачення у контексті висловлювання та 3) пошук доречного непрямого значення [39, с. 97]. Проте С. Глюксберг вважає, що непрямозначне тлумачення повинно застосовуватися лише тоді, коли прямозначне було б помилковим, концептуально хибним. Крім того, дослідник відобразив психолінгвістичні принципи осмислення метафори у таких твердженнях: 1) метафори усвідомлюються так, як і пропонуються – як категорії, а не як засновані на властивостях

порівняння, 2) метафоричність не потребує попередньої прямозначності, 3) виразність і влучність метафори для осмислення як усталеного, так і нового значень є важливішими за те, наскільки певний образний вислів відомий сприймачеві, 4) тлумаченню підлягають навіть “незрозумілі” метафори, 5) тлумачення метафор є змістовнішим і метафорично образнішим за порівняння (пор. *Some ideas are /чи are like/ diamonds*) та 6) якщо підґрунтя метафори не змінюється (як то відбувається у прикладі *my surgeon was a butcher* – негативне враження → *my butcher is a surgeon* – позитивне враження), компоненти метафори не є взаємозамінними [20, с. 95]. Відносно психолінгвістичного процесу осмислення метафори, Р. Гіора вважає, що значення є виразними і влучними, якщо вони відповідають або здатні відповідати коду ментального лексикону [19, с. 501].

Дослідження метафори виявляють, наскільки теорія ментальної систематичності, започаткована Дж. Лакоффом та М. Джонсоном [26], набула визнання як категоризація концептуальних репрезентацій [19; 28; 42]. Згідно з цією семантичною структуризацією, звичайна сутнісна метафора може бути вираженою за допомогою численних метафоричних висловів, засвідчених досвідом: наприклад, *ARGUMENT IS WAR* → *Your claims are indefensible; He attacked every weak point in my argument; His criticisms were right on target* [26, с. 4] тощо. Р. Гіббс наголошує, що “сприйняття метафори як концептуальної структури, тобто категоріального твердження, є суттєво важливою лінгвістичною теорією, оскільки воно свідчить про різницю між метафоричною репрезентацією двох окремих семантичних полів, наявних як єдине ціле у концептуальній системі людини, та розумовою дією, спрямованою на “укомплектування” цієї ж самої метафори вперше” [18, с. 596-597] у підказаному досвідом розпізнанні образного поняття.

Проте теорія концептуальної репрезентації зазнала критики [3], оскільки тлумачення обмежувалися одним концептуальним планом. Найпомітнішу критику отримав проілюстрований вислів *ARGUMENT IS WAR*, оскільки суперечка може бути також раціональною дискусією, або тактика може стосуватися гри у шахи, а не війни [35]. Незважаючи на протилежні точки зору, концептуальна репрезентація може слугувати доцільною психолінгвістичною стратегією для того, хто оперує метафорою.

5. Соціолінгвістика. Метафоричні вислови можна охарактеризувати за трьома соціолінгвістичними параметрами – об’єктивність, суб’єктивність та взаємодія автора і сприймача. Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають, що “міф об’єктивності неспроможний відтворювати специфіку людського розуміння, людської мови, людських цінностей, людських соціальних та культурних установ і всього, досліджуваного науками про людину” [26, с. 223]; проте він

відповідає базисній метафорі, яка є центром репрезентації. Щодо суб'єктивності, то, хоча дослідники визнають, що значення завжди здатне набувати особливого тлумачення для окремої людини, вони спостерігають, що “метафора надає можливість часткової передачі чужого досвіду, і це уможлиблюється саме природною структурою нашого досвіду” [26, с. 225].

С. Расселл вважає, що і неусталеність метафор, і стереотипність метафоричних властивостей є невираженим проявом суб'єктивного у метафорі, що може призвести до непорозуміння; проте суб'єктивні оцінки мають соціальні обмеження. Ці соціальні “суперечності” спонукають інтерпретатора метафоричного тексту зважати на автора, на наміри промовця. Крім того, “якщо тлумачення мовного вислову відбувається без урахування наміру автора, то не можна вважати, що воно відтворює повне значення висловленого” [36, с. 230]. Оскільки учасники процесу обміну інформацією мають на меті спонукати один одного до певного ставлення чи дії, метафори можуть містити значення досвіду – або інформативного, або емоційного. Сприймач може, відповідно, “або прийняти цей образ, задовольняючи намір промовця, або відмовитися від такого порівняння, якщо воно здається недоречним або навіть свідчить про поганий смак” [36, с. 231]. Тлумачення метафори при з'ясуванні значення у будь-якому з цих оцінних вчинків залежить від контексту.

6. Контекст. Зважаючи на те, що понятійність і тлумачення метафори з'ясовуються контекстуально, Д. Нілсен говорить про три різновиди завдань, які постають перед сприймачем під час осмислення метафори – виправити, створити і виявити за лінгвістичними, прагматичними та герменевтичними параметрами. За наявності чи то емоційного напруження, чи вагомого візуального образу, контекстуально влучна метафора може бути охарактеризованою як: “а) прилаштована для сприймачів, б) активна, в) доречна, г) лаконічна, г) визначена, д) повчальна (у позитивному розумінні), е) вдумлива, є) моралістична, ж) ґрунтовна, з) узгоджена та и) структурована” [32, с. 127]. С. Глюксберг вважає, що влучність усталених висловів викликає у пам'яті ідіоматичне значення без попереднього посилання на пряме значення [20]. У свою чергу, О. Пелег, Р. Гіора та О. Фейн у своєму дослідженні виявили, що навіть незалежно від контекстуальної передбачуваності виразні значення сприймаються швидше [34].

Розрізняючи автоматичність і контрольованість осмислення, Г. Бленк вважає, що автоматичність уможлиблюється параметром відомості метафори [4]. Однак у ситуаціях нетипового контексту образне тлумачення постає зовсім не спонтанно (як приклад, не автоматичним, а обміркованим, є тлумачення фрази *A net with a hole in it won't catch any fish*, висловленої чоловіком на вході до ліфту) [23, с. 89].

Отже, контекстуальне розпізнання може потребувати лексико-семантичного і композиційного аналізу образних висловів, а також контролю за симетричністю прямих та образних значень. Для перевірки цієї гіпотези учасники експериментального дослідження [24] читали невеликі абзаци, потім прислів'я, і визначали, чи прислів'я було доречним перефразуванням теми абзацу. Наприклад, *The naval officer loved looking at the waves when he was not on duty. One night when he was enjoying the view, the water suddenly turned rough and he was thrown overboard* (↔ *The cow gives good milk but kicks over the pail* (образне відношення до контексту) та *The ocean delights the sailor then drowns him* (прямозначне відношення до контексту)). Визначення було швидшим, коли прислів'я стосувалося контексту прямозначно, а не образно. Тому поняття “умови істинності” (“truth conditions”) [18; 3; 35] також виявляється контекстуально. Отже, понятійні асоціації можуть визначатися як правдиві чи помилкові з огляду на контекстуальні виразність і влучність.

7. Вибір риторики. Окрім мовного вираження, метафора набуває репрезентації та уточнення у таких невербальних (немовних) контекстах, як культура та мистецтво. Таке розуміння узгоджується з тезою про те, що “мова потрібна для певних міркувань, але мова безпосередньо не залучається до та не є засобом фактичного відображення цих думок” [9, с. 658]. У дослідженні з контрастивної риторики, У. Коннор визначає соціальний контекст та “окрему ситуативність” (“local situatedness”) з огляду на особливості письмового дискурсу в міжкультурному спілкуванні з метою надання зрозумілої інформації для читача [11]. Забезпечення зрозумілості може залежати від того, якій риторичі надається перевага у висловлюванні. Так, наприклад, порівняльне дослідження метафор, яке зображувало торгівлю грошовою одиницею євро як 1) “коливання” та 2) “здоров'я”, виявилось характерним для фінансових доповідей як англійською, так і німецькою мовами. Однак, тоді як англомовні доповіді містили багато “войовничих” (combat) метафор, в яких євро було дієвим (наприклад, *Euro trading is combat*), німецькі доповіді представляли євро як пасивну складову діяльності банків та установ [10].

Аналізуючи культурологічну та соціальну метафоризацію, Ч. Форсвілл робить висновок про те, що “зазвичай метафори завжди перебувають у контексті, ширшому за речення”; причому, наприклад, “коли студенти визнають метафору легкою для розуміння та гарною, вони якраз ототожнюють ці поняття” [14, с. 686], що й засвідчується контекстуально. Відповідно, дослідник доводить, що метафори *Giraffes are skyscrapers* або *Skyscrapers are giraffes* є влучними, а не аномальними, якщо вони використовуються для розуміння: для дитини – в описі жирафа, а для племені – у поясненні специфіки хмарочоса.

В аспекті мистецької концептуалізації, Ч. Форсвілл розглядає словесно-графічні метафори в оголошеннях (та у кінофільмах), де один із двох компонентів метафори відтворено у картинному образі, а інший – словесно. Метафора зумовлюється візуально і виражається у зіткненні графічно-образної та словесної презентацій [14; 15; 16]. Один із наведених автором прикладів стосується нідерландського оголошення мотоцикла BMW 1980-х років: візуальним компонентом є мотоцикл, а заголовок можна перекласти як “*Замість побачення*” (“*Instead of dating*”), що виражає метафору Мотоцикл – подруга. Ч. Форсвілл детально доводить, що таке ототожнення є метафоричною асоціацією [14]. Отже, понятійність та тлумачення метафори виходять за межі мовного контексту до позамовних (екстралінгвістичних) параметрів.

8. Переклад. Двома основними питаннями при дослідженні метафорики у перекладознавстві є перекладність метафор та процес відтворення метафорики з однієї мови іншою [37, с. 1256]. Причому, розробка типології способів перекладу метафорики не повинна зводитися до “збереження, заміни та неметафоричного перефразування (описового перекладу) метафори” [7, с. 77].

С. Галверсон вважає, що переклад метафори передбачає структурування образу, мотивацію та лексико-семантичне тлумачення [21]. Причому, Т. Совран зауважує, що з дотриманням параметрів виразності та влучності усталені метафори ймовірно осмислюються автоматично, на відміну від контрольованих тлумачень новоутворених метафоричних асоціацій. Відповідно, мовознавець зазначає, що “реальна межа існує не між метафорою та нісенітницею, а тільки між гарними та поганими метафорами” [42, с. 27].

Однак переклад навіть усталених метафор потребує контролю за усталеними відповідниками, контекстуальними уточненнями та/або, зокрема, хибними еквівалентами метафори у вихідній та цільовій мовах: наприклад, іспанське слово *burro* (віслук) можна помилково вважати еквівалентом італійського *burro* (масло). Відповідно, сприйняття й тлумачення образу залежатиме від того, яким еквівалентом *burro* названо людину [12, с. 1837].

Для образних висловлювань, які підлягають перекладу, Р. Брок вирізняє три типи з чотирьох основних способів перекладу метафори: 1а) прямозначний, 1б) ономасіологічний (понятійний), 2) семасіологічний (семантичний) та 3) раціоналістично-аргументативний. Проте дослідник пояснює, що граматичні, просодичні та культурно-специфічні структури інформації становлять перекладацькі труднощі та свідчать про межі перекладності метафори [7].

Класифікація перекладу метафорики П. Ньюмарка, у свою чергу, вирізняє: 1) збереження образу в мові перекладу; 2) заміну образу мови джерела стандартним образом мови перекладу, який не суперечить

культури мови перекладу; 3) відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу (але з можливою зміною експресії); 4) переклад метафори (або образного порівняння) за допомогою образного порівняння (часом, метафори) з тлумаченням значення (це сприяє розумінню, але може призвести до втрати експресивності висловлювання); 5) відтворення семантики метафори описово (може застосовуватися, якщо метафора нечітка, і її збереження є недоречним, хоча певні аспекти настанови висловлювання можуть втратитися); 6) пропущення метафори, якщо вона є надлишковою (необов'язковою); 7) збереження метафори із конкретизацією значення з метою підсилити образ [29, с. 87-91].

Причому, на думку П. Ньюмарка, “метафоричний образ можна змінювати за двох умов: по-перше, якщо метафора є традиційною у мові оригіналу, а у мові перекладу існує інший традиційний еквівалент; по-друге, якщо метафора є досить дивною і вжита у інформативному тексті, а її збереження у мові перекладу було б недоречним” [30, с. 171]. В ідеалі, за теорією динамічної еквівалентності Ю. Найди, текст перекладу має викликати у його реципієнтів емоційну реакцію, максимально подібну до емоційної реакції тих, хто сприймає текст оригіналу [31, с. 159].

Таким чином, тлумачення метафор, висловлених засобами однієї мови, засобами мови іншої повинно відповідати вимогам влучності, параметрам перекладності, лексико-семантичній еквівалентності, а також понятійній відповідності.

9. Викладання та навчання. Природу і функціональність метафори варто також розглянути й у контексті викладання та вивчення іноземної мови. У цьому відношенні К. Геррон визначає декілька важливих рис тлумачення метафори для навчання: 1) основою метафори є інтуїтивність, 2) метафора функціонує відтворенням того, що мається на увазі, 3) метафора виконує також активну функцію структуротворення, 4) висловлені метафори спонукають до формування переконань та контролю ставлень, 5) якщо ми не помічаємо метафоричності певної метафори, ми можемо обмежити наші міркування і просто ввести себе в оману, 6) якщо ми обмежуємо навчання тільки до вправ зі структурами і не надаємо часу на виконання пізнавальних мовних завдань, заснованих на спробах та помилках, ми забуваємо про творчу функцію мови, яка усвідомлюється під час опанування метафоричності першої мови, а також 7) метафори мають пояснювальну владність над організацією нашого мислення [22, с. 235-242].

Вищезазначені аспекти можуть залишатися неусвідомленими і неактуальними для тих, хто вивчає мову, якщо не вдаватися до практичних творчих завдань на кшталт таких: замінити всі метафори у

тексті буквальними висловами та порівняти ефективність оригіналу і тексту з буквализмами; ознайомитися з метафорами більш раннього періоду розвитку мови і порівняти їх із сучасними; укласти перелік слів на позначення одного референта – людей, знарядь тощо – і простежити, чи дійсно більшість таких лексичних одиниць є стертими метафорами [45, с. 117-118].

Відносно осмислення невідомих метафор у завданнях з індивідуального читання, Ф. Брісард, С. Фріссон та Д. Сандра зауважують, що “вислови з невлучними метафорами мають читатися повільніше, ніж із вдалими, оскільки влучність сприяє легкості розуміння неусталених метафор” [6, с. 92]. Відповідно, рекомендується, щоб учні ознайомлювалися із попереднім контекстом, достатньо розширеним для того, щоб вони “створювали робочу основу для тлумачення наступної метафори” [6, с. 101]. В якості поради для творчого письма, сповненого метафоричності, С. Шор зазначає, що “хоча творчий пошук триває протягом редагування та повторного коригування, він переважно відтворюється у першому проєкті, де той, хто пише, найбільше забуває про обмеження, і написання є найбільш інтуїтивним” [38, с. 192]. Однак прибічники стилістично нормативного мовлення, зокрема В. Странк, застерігають проти надмірного використання метафор і проти позначення одного і того ж референта абсолютно різними образними назвами, у результаті чого розуміння тексту ускладнюється [44, с. 80].

Стосовно навчання перекладу метафори, Б. Осімо звертає увагу на те, що, якщо, наприклад, той, хто пише, обирає метафору, перекладач спершу повинен реконструювати процес, який спонукав автора тексту оригіналу до такої асоціації; по-друге, подальше тлумачення має відображати психологічну мету початкового тексту. Крім того, оскільки перекладач схильний ставитися упереджено до самокритики, Б. Осімо радить перекладачеві ставитися до результату перекладу як до такого, що здійснений іншою людиною [33]. Такий спосіб опосередкованості може виявитися корисним для об’єктивної оцінки того, що є фактично доречним у перекладі. Причому, психолінгвістичні аспекти тлумачення метафори повинні враховуватися заради як процесу, так і результату використання і перекладу образних висловлювань.

Висновки. Різноманітні наукові пошуки й висновки закордонних мовознавців обумовили відповідні нижченаведені спостереження.

На тлі різноманіття класифікацій метафори, відомість, виразність та влучність обумовлюють розподіл образних висловлювань на усталені і нові концептуальні визначення. Підпорядковані досвіду атрибутивні й аналогічні асоціації представляють собою семантичну та прагматичну сфери метафоричної концептуалізації. Когнітивними механізмами опрацювання метафори вважаються осмислення, розпізнання,

тлумачення та оцінка образних висловів. У нейрокогнітивному плані, змістовно асоціативні значення потребують функціонування правої півкулі головного мозку та уточнюють соціальні й контекстуальні ототожнення.

Концептуальні репрезентації являють собою сутнісні структури, сформовані на основі стратегій впливу, та засвідчуються як у мовному, так і у позамовному контексті. Певні уточнення та узгодження семантики виникають у своєрідній взаємодії автора та сприймача, і метафора повинна бути/стати зрозумілою для реципієнта. Параметрів влучності та виразності метафори повинні дотримуватися як той, хто пропонує, так і той, хто тлумачить образне поняття.

Оскільки творення і тлумачення метафори спричиняють засновану на досвіді оцінку реальності й мистецтва, то концептуально і культурологічно сутнісні образні поняття потребують семантично і прагматично влучних тлумачень. Тому понятійність та тлумачення метафори заслуговують на увагу, практику та заохочення до застосування, що сприятиме усвідомленню, а також розвитку асоціативного мислення та вміння оперувати прагматичними категоріями. Причому, в аспекті міжмовної прагматики, практика в опрацюванні метафори розвиває знання й вміння щодо комунікативно ефективного спілкування.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні таких аспектів метафори, як: універсальний та національно-специфічний характер метафоричності мовних одиниць у засобах масової інформації, прагматичні засоби риторики у процесі образного мовлення та у результаті перекладу метафори, а також кореляція між вербальним вираженням та візуальним представленням метафори у висвітленні та перекладі масово спрямованої інформації.

Література

1. Agerri R. Fixing unsaid meanings / R. Agerri // Trends in Cognitive Sciences. – 2002. – Vol. 6 (4). – P. 149-150.
2. Beardsley M. C. Metaphorical senses / M. C. Beardsley // Nous. – 1978. – Vol. 12 (1). – P. 3-16.
3. Black M. Metaphors we live by : book review / M. Black // The Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 1981. – Vol. 40 (2). – P. 208-210.
4. Blank G. D. Metaphors in the lexicon / G. D. Blank // Metaphor and Symbolic Activity. – 1988. – Vol. 3 (1). – P. 21-36.
5. Bortfeld H. The continuum of metaphor processing / H. Bortfeld, M. S. McGlone // Metaphor and Symbol. – 2001. – Vol. 16 (1-2). – P. 75-86.
6. Brisard F. Processing unfamiliar metaphors in a self-paced reading task / Brisard F., Frisson S., Sandra D. // Metaphor and Symbol. – 2001. – Vol. 16 (1-2). – P. 87-108.

7. Broeck R. van den. The limits of translability exemplified by metaphor translation / R. van den Broeck // *Poetics Today*. – 1981. – Vol. 2 (4). – P. 73-87.
8. Burgess C. Neurocognitive mechanisms underlying metaphor comprehension and other figurative language / C. Burgess, C. Chiarello // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1996. – Vol. 11 (1). – P. 67-84.
9. Carruthers P. The cognitive functions of language / P. Carruthers // *Behavioral and brain sciences*. – 2002. – Vol. 25. – P. 657-726.
10. Charteris-Black J. A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. / J. Charteris-Black, T. Ennis // *English for Specific Purposes*. – 2001. – Vol. 20. – P. 249-266.
11. Connor U. New directions in contrastive rhetoric / U. Connor // *TESOL Quarterly*. – 2002. – Vol. 36 (4). – P. 493-510.
12. Domínguez P. J. C. False friends: their origin and semantics in some selected languages / P. J. C. Domínguez, B. Nerlich // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – Vol. 34. – P. 1833-1849.
13. Emanatian M. Metaphor and the expression of emotion: the value of cross-cultural perspectives / M. Emanatian // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1995. – Vol. 10 (3). – P. 163-182.
14. Forceville Ch. (A)symmetry in metaphor: the importance of extended context / Ch. Forceville // *Poetics Today*. – 1995. – Vol. 16 (4). – P. 677-708.
15. Forceville Ch. Pictorial metaphor in advertising / Charles Forceville. – London ; New York : Routledge, 1996. – 233 p.
16. Forceville Ch. The identification of target and source in pictorial metaphors / Ch. Forceville // *Journal of Pragmatics*. – 2000. – Vol. 34. – P. 1-14.
17. Gentner D. Evidence for relational selectivity in the interpretation of analogy and metaphor / D. Gentner, C. Clement // Bower G. (ed.) *The psychology of learning and motivation*. – San Diego, CA : Academic, 1988. – P. 307-358.
18. Gibbs R. W. Jr. When is Metaphor? The idea of understanding in theories of metaphor / R. W. Jr. Gibbs // *Poetics Today*. – 1992. – Vol. 13 (4). – P. 575-606.
19. Giora R. Literal vs. figurative language: different or equal? / R. Giora // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – Vol. 34. – P. 487-506.
20. Glucksberg S. The psycholinguistics of metaphor / S. Glucksberg // *Trends in Cognitive Sciences*. – 2003. – Vol. 7 (2). – P. 92-96.
21. Halverson S. Image schemas, metaphoric processes, and the “translate” concept / S. Halverson // *Metaphor and Symbol*. – 1999. – Vol. 14 (3). – P. 199-219.
22. Herron C. Foreign-language learning as metaphor / C. Herron // *The Modern Language Journal*. – 1992. – Vol. 66 (3). – P. 235-242.

23. Honeck R. P. Proverbs: the extended conceptual base and great chain metaphor theories / R. P. Honeck, J. G. Temple // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1994. – Vol. 9 (2). – P. 85-112.

24. Honeck R. P. The symmetry control in tests of the standard pragmatic model: the case of proverb comprehension / Honeck R. P., Welge J., Temple J. G. // *Metaphor and Symbol*. – 1998. – Vol. 13 (4). – P. 257-273.

25. Lakoff J. A figure of thought / J. Lakoff // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1986. – Vol. 1 (3). – P. 215-225.

26. Lakoff J. *Metaphors We Live By* / J. Lakoff, M. Johnson. – Chicago ; London : Univ. of Chicago Press, 1980. – 242 p.

27. Lakoff J. The meanings of literal / J. Lakoff // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1986. – Vol. 1 (4). – P. 291-296.

28. Miller D. F. *The Reason of Metaphor: A Study in Politics* / Donald F. Miller. – New Delhi ; Newbury Park ; London : Sage Publications, 1992. – 268 p.

29. Newmark P. *About Translation* / Peter Newmark. – Clevedon (England) : Philadelphia Multilingual Matters, 1991. – 184 p.

30. Newmark P. *Approaches to Translation* / Peter Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 200 p.

31. Nida E. A. *The Theory and Practice of Translation* / E. A. Nida, C. R. Taber. – Leiden : E. J. Brill, 1969. – 197 p.

32. Nilsen D. L. F. The nature of ground in farfetched metaphors / D. L. F. Nilsen // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1986. – Vol. 1 (2). – P. 127-138.

33. Osimo B. On psychological aspects of translation / B. Osimo // *Sign Systems Studies*. – 2002. – Vol. 30 (2). – P. 607-627.

34. Peleg O. Saliency and context effects: two are better than one / Peleg O., Giora R., Fein O. // *Metaphor and Symbol*. – 2001. – Vol. 16 (3-4). – P. 173-192.

35. Ritchie D. “Argument is war” – or is it a game of chess? Multiple meanings in the analysis of implicit metaphors / D. Ritchie // *Metaphor and Symbol*. – 2003. – Vol. 18 (2). – P. 125-146.

36. Russell S. W. Information and experience in metaphor: a perspective from computer analysis / S. W. Russell // *Metaphor and Symbolic Activity*. – 1986. – Vol. 1 (4). – P. 227-270.

37. Schäffner Ch. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach / Ch. Schäffner // *Journal of Pragmatics*. – 2004. – Vol. 36. – P. 1253-1269.

38. Schor S. Composition strategy as translation / S. Schor // *College English*. – 1986. – Vol. 48 (2). – P. 187-194.

39. Searle J. *Metaphor* / J. Searle // Ortony A. (ed.) *Metaphor and thought*. – Cambridge University Press, 1979. – P. 92-123.

40. Shen Y. Schemata, categories, and metaphor comprehension / Y. Shen // *Poetics Today*. – 1991. – Vol. 12 (1). – P. 111-124.
41. Shen Y. Metaphors and categories / Y. Shen // *Poetics Today*. – 1992. – Vol. 13 (4). – P. 771-794.
42. Sovran T. Metaphor as reconciliation: the logical-semantic basis of metaphorical juxtaposition / T. Sovran // *Poetics Today*. – 1993. – Vol. 14 (1). – P. 25-48.
43. Stern J. J. *Metaphor in Context* / Josef J. Stern. – Cambridge, MA : The MIT Press ; London : A Brandford Book, 2000. – 240 p.
44. Strunk W. *The elements of style* / William Strunk ; revisions, an introduction, and a chapter on writing by E. B. White. – 4th ed. – Ithaca, N. Y. : W. P. Humphrey, 1918 ; N. Y. : Bartleby.com, 1999. – 105 p.
45. Wray A. *Projects in Linguistics: A Practical Guide to Researching Language* / Wray A., Trott K., Bloomer A. – London : Hodder Arnold, 1998. – 303 p.

Анотація

Ясинецька О. Різні параметри концептуалізації і тлумачення метафор у західному мовознавстві

Актуальність дослідження, висвітленого у статті, полягає у тому, що комплексний огляд різнопланових закордонних праць із проблем метафорики може слугувати основою для подальших наукових розробок щодо механізмів метафоротворення та умов функціонування як усталених, так і нових метафор. Об'єкт уваги становлять семантичні, прагматичні, когнітивні, нейрокогнітивні, психолінгвістичні, соціолінгвістичні, контекстуальні, риторичні, перекладацькі та освітні аспекти наукових і науково-методичних англомовних закордонних публікацій із питань метафорики. Предмет дослідження – специфіка різнопланових закордонних досліджень метафори.

Ключові слова: метафора, семантика, прагматика, когнітивність, нейрокогнітивність, психолінгвістика, соціолінгвістика, контекст, риторика, переклад, навчання мови і перекладу.

Аннотация

Ясинецкая Е. Различные параметры концептуализации и интерпретации метафор в западном языкознании

Актуальность исследования, освещённого в статье, заключается в том, что комплексный обзор разноплановых иностранных публикаций по проблемам метафорики может служить основой для дальнейших научных разработок относительно механизмов метафорообразования и условий функционирования как устоявшихся, так и новых метафор. Объект внимания составляют семантические, прагматические, когнитивные, нейрокогнитивные, психолингвистические, социолингвистические, контекстуальные, риторические, переводческие и образовательные аспекты научных и научно-методических англоязычных зарубежных публикаций по вопросам метафорики. Предмет исследования – специфика разноплановых зарубежных исследований метафоры.

Ключевые слова: метафора, семантика, прагматика, когнитивность, нейрокогнитивность, психолингвистика, социолингвистика, контекст, риторика, перевод, обучение языку и переводу.

Summary

Yasynetska O. Various parameters of metaphor conceptualization and interpretation in western linguistics

The relevance of the research described in the article is that a comprehensive review of diverse foreign works on problems of metaphor can serve as a basis for further scientific research on the mechanisms of metaphor formation and the use of both trite and new metaphors. the study is focused on semantic, pragmatic, cognitive, neurocognitive, psycholinguistic, sociolinguistic, contextual, rhetorical, translation and educational aspects of scientific and methodological publications on metaphor in foreign linguistics. the subject of studying is the specifics of the diverse foreign research on metaphor.

Keywords: metaphor, semantics, pragmatics, cognition, neurocognition, psycholinguistics, sociolinguistics, context, rhetoric, translation, teaching language and translation.

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

УДК 811.161.2'373.47

Процик Ірина Романівна,

кандидат філологічних наук, доцент

докторант

Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

м. Львів, Україна.

E-mail: iprotsky@ukr.net

«АВАНГАРД», «ЛОКОМОТИВ», «КОЛГОСПНИК»: ВПЛИВ ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ВИБІР НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД У 20–80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. У величезному масиві онімної лексики української мови особливе місце належить номінаціям клубів та команд із різних видів спорту. Такі власні назви позначають вагому ділянку сучасного світу, який без спорту важко уявити. **Мета** розвідки – представити групу назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. та простежити вплив тоталітарної системи на вибір найменувань. Джерелами фактичного матеріалу були періодичні видання спортивної тематики радянського періоду, футбольні календарі-довідники та інші інформаційні видання, присвячені футболу. Назви футбольних команд – *командоніми* [5, с. 271], чи *футболокомандоніми* [2, с. 28], як пропонують йменувати такі номінації українські ономасти Михайло Торчинський і Наталія Григоруk, – ще не були предметом ґрунтовного опису в українській ономастиці, тому заслуговують на увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки опубліковано кілька розвідок про назви футбольних команд, зокрема статті Наталії Григоруk про номінації білоруських, російських та українських футбольних команд [3] і найменування польських футбольних клубів [2], а також стаття Марека Олейніка про назви польських та українських футбольних команд [4]. **Завданнями** цієї розвідки є: 1) виявити, які назви мали українські футбольні клуби в 20–80-х рр. ХХ ст.; 2) проаналізувати, від яких лексем утворено ці найменування, і покласифікувати їх за тематичним критерієм; 3) описати лексико-семантичні групи номінацій футбольних команд, з'ясувавши, в яких назвах відображено вплив тоталітаризму радянської доби.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи масив назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст., важко не помітити, що порівняно із найменуваннями футбольних клубів Галичини у першій половині ХХ ст., спектр номінацій суттєво відрізняється. Із майже

трьохсот назв українських футбольних клубів 20–80-х рр., зафіксованих у картотеці, укладеній для проведення аналізу в цій розвідці, лише близько шістдесяті найменувань (приблизно 20%) пов'язані з історією та культурою України й мотивовані онімною чи апеллятивною лексикою, що містить національно-культурний компонент у значенні, а решта назв (80%) – це номінації, які несуть відбиток радянських реалій. Обсяг статті не дозволяє детально описати всі назви футбольних команд 20–80-х рр., тож, відповідно до зазначеної теми розвідки, варто зосередитися на аналізі номінацій клубів, які домінували в радянську епоху, та у виборі яких відчутно тоталітарні впливи.

1. З-посеред назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст. переважають номінації, мотивовані різними власними назвами – онімами.

1.1. У називанні футбольних клубів часто використано **номінації спортивних товариств** радянської епохи, до яких команди структурно належали. Мотиваційною базою для називання видових понять ставали онімні найменування родових понять, що підтверджує загальносвітову тенденцію номінування спортивних команд у межах спортивних товариств. Футбольні команди з такими назвами створено в різних куточках України, вони виступали як на найвищому рівні, так і в першій чи другій лігах та обласних чемпіонатах. Наймасовішими спортивними товариствами радянського періоду були: **Динамо** (пролетарсько-спортивне товариство чекістів, створене в Україні 1924 р., у подальшому – фізкультурно-спортивне товариство правоохоронних органів – міністерства внутрішніх справ та комітету держбезпеки [8] (в уболівальницькому середовищі динамівські команди мають прізвиська *менти, мусори, міліція*)), **Спартак** (спортивне товариство працівників кооперації, промисловості, комунального господарства, зв'язку, автомобільного транспорту, а також культури, освіти, медицини і торгівлі; існує з 1935 р. [8]; в середовищі футбольних фанатів спартаківці мають образливі прізвиська *м'ясо, м'ясні* – через асоціативний зв'язок із торгівлею м'ясом, адже спортивне товариство об'єднувало працівників торгівлі), **Локомотив** (всесоюзне добровільне спортивне товариство профспілки працівників залізничного транспорту та метрополітену, створене 1936 р. [8]; уболівальники йменують команди залізничників *локо*), **Зеніт** (спортивне товариство працівників машинобудівної промисловості, створене в 1936 р. [8]), **Торпедо** (спортивне товариство працівників автомобільної, тракторної та авіаційної промисловості, проіснувало до 1957 р., коли спорттовариство автомобілістів разом з іншими відомчими товариствами було об'єднане в республіканське¹ спортивне товариство працівників усіх галузей

---

¹ У 50-х рр. ХХ ст. за розпорядженням центральної влади в усіх радянських республіках було створено по два спортивні товариства зі статусом республіканських – спорттовариство працівників

промисловості Авангард [9]; прізвисько – *автозаводці*), **Трудові резерви** (спортивне товариство професійно-технічної освіти, утворене 1943 р. [8]), **Колос** (республіканське фізкультурно-спортивне товариство працівників сільського господарства; утворене 1957 р. [8]), **Авангард** (республіканське добровільне спортивне товариство профспілок працівників промисловості та будівництва, створене 1957 р. [8]), **Буревісник** (спортивне товариство вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, створене 1957 р. [8]), а також військові відомчі спортивні товариства – **ЦСКА** (Центральний спортивний клуб армії), **СКА** (Спортивний клуб армії) та **СКЧФ** – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

Серед українських футбольних клубів зазначеного періоду велика кількість (третина із зафіксованих у картотеці) мала назви, що дублювали **номінації спортивних товариств**. Так, футбольні команди **Динамо** (від лексеми *динамо-машина* (або просто *динамо* (грец. Δύναμις – сила) – «застаріла назва машини, яка, перетворюючи механічну енергію в електричну, виробляє постійний електричний струм; електричний генератор» [1, с. 222]) були в містах: Київ², Біла Церква, Ворошиловград³, Дніпропетровськ, Житомир, Ірпінь, Львів, Луцьк, Миколаїв, Одеса, Проскурів / Хмельницький⁴, Тернопіль, Рівне, Суми, Ужгород, Харків, Чернівці, Чернігів). Команди **Спартак** (назва походить від імені фракійського воїна *Спартака*, який очолив повстання рабів проти римлян) створено в таких містах: Біла Церква, Верхньодніпровськ, Дніпропетровськ, Дрогобич, Житомир, Київ, Кривий Ріг, Львів, Нікополь, Полтава, Самбір, Станіслав / Івано-Франківськ, Суми, Ужгород, Харків, Херсон, а футбольні команди під назвою **Локомотив** (від лексеми *локомотив* – «самохідна машина (тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів по залізничних рейках» [1, с. 495]) створено у містах: Вінниця, Долгінцево, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Знам'янка, Івано-Франківськ, Київ, Котовськ, Львів, Одеса, Рівне, Синельникове, Сміла, Сталіно / Донецьк, Стрий, Харків, Херсон, Ясинувата. Футбольні клуби **Торпедо** (від лексеми *торпедо* (лат. torpedo – заціпеніння) – автомобільна панель із

промисловості та спорттовариство працівників сільського господарства; в Україні такими стали Авангард і Колос, у Росії – Труд і Урожай, в Білорусі – Червоний стяг і Урожай; серед інших найвідоміших сільських товариств – Пахтакор (Узбекистан), Кайрат (Казахстан) та промислових – Жальгіріс (Литва), Нефтчі (Азербайджан) тощо.

² У переліку населених пунктів, де були футбольні команди з однойменною назвою, першими вказано міста, команди яких досі зберегли ці назви, а далі топоніми подано порядкові за абеткою. Якщо команд із такими назвами в цих містах тепер немає, то використано алфавітний порядок подання топонімів.

³ Назви футбольних команд вжито із вказівкою того топоніма, який функціонував у радянську епоху та був компонентом складеного найменування команди; для економії не вказано сучасних варіантів назв таких міст.

⁴ Деякі назви футбольних команд зазнали змін через перейменування міст у радянський період; таку інформацію в тексті подано через скісну риску.

приладами [1, с. 1258], похідна назва від назви компанії-продуцента Торпедо; тип автомобільного кузова, поширеного з початку і до 30-х рр. ХХ ст. [6]) були в Бердянську, Запоріжжі, Кіровограді, Луцьку, Харкові, Феодосії, а команда **Трудові резерви** (від метафоричного словосполучення *трудові резерви*, що асоціювалося з молоддю, яка навчалася у ПТУ, здобуваючи робітничі спеціальності, а в перспективі мала поповнити ряди працівників численних радянських заводів і фабрик (від «трудовий – пов’язаний з трудом, із працею» [1, с. 1272]; резерв – «ще не використані можливості, засоби для здійснення чого-небудь» [1, с. 1022]) – у Ворошиловграді / Луганську. Футбольні команди **Зеніт** (від переносного значення лексеми *зеніт* – «найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь» [1, с. 364]) засновано в Харкові та Сталіно. Футбольні команди **Колос** (від апелятива *колос* – суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня [1, с. 442]) створено в Акимівці, Городку, Ківерцях, Нікополі, Осокорівці, Павлограді, Підгородньому, Полтаві, а команди **Авангард** (від переносного значення лексеми *авангард* – найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи, що веде за собою інші суспільні групи [1, с. 3]) – в містах: Антрацит, Вільногірськ, Горлівка, Дніпропетровськ, Доброміль, Жданов, Жовті Води, Жидачів, Керч, Краматорськ, Кривий Ріг, Львів, Макіївка, Миколаїв, Нововолинськ, Орджонікідзе, Рівне, Ровеньки, Сімферополь, Суми, Терни (тепер у складі Кривого Рога), Тернопіль, Харків, Чернівці. Футбольні команди **Буревісник** (від апелятива *буревісник* – великий морський птах із чорночи буро-білим оперенням і довгими вузькими крилами; *перен.* провісник бурі [1, с. 67]) були у Виноградіві та Мукачевому.

Футбольних команд, підпорядкованих військовому відомству, в Україні існувало кілька, а в номінаціях цих клубів (які не раз змінювалися в радянський період), вжито окремі лексеми чи словосполучення, що вказували на **мотиваційний зв’язок назви з військом**, зокрема, такі апелятиви: *армія, військовий округ, офіцер, офіцер флоту, флот* та оніми: *Червона Армія, Чорноморський флот*. Такі команди створено в містах, що були центрами військових округів (Київ, Львів, Одеса) чи місцем базування військово-морського флоту (Севастополь): **ЦСКА** – Центральний спортивний клуб армії (Київ); **БЧА** – Будинок Червоної Армії / **ОБЧА** – Окружний будинок Червоної Армії / **ОБО** – Окружний будинок офіцерів / **БО** – Будинок офіцерів / **СКВО** – Спортивний клуб військового округу / **СКА** – Спортивний клуб армії (Київ, Львів, Одеса); **БОФ** – Будинок офіцерів флоту (Севастополь) / **СКФ** – Спортивний клуб флоту / **СКЧФ** – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

1.2. Чимала група назв футбольних команд охоплює номінації, мотивовані **назвами підприємств чи професійних спілок**, при яких

функціювали команди з однойменними назвами; вони також нерідко мали відбиток радянського назовництва: *Азовсталь* (Жданов) – від назви маріупольського металургійного заводу (Жданов – радянська назва Маріуполя) [6]; *Арсенал* (Київ) – від назви київського заводу – виробника спеціального військового та цивільного приладобудування [6]; *Більшовик* (Київ) – від назви київського машинобудівного заводу *Більшовик*; *Електрон* (Мостиська) – від назви мостиського заводу – філії Львівського телевізійного заводу Електрон [7]; *Завод ім. Ілліча* (Маріуполь) – від назви Маріупольського металургійного заводу *імені Ілліча*; *Катіон* (Хмельницький) – від назви хмельницького заводу *Катіон* – виробника катодної й анодної фольги та конденсаторів, електро- та радіокомпонентів [7]; *Коксохімзавод* (Горлівка) – від назви Горлівського *коксхімічного заводу*; *Кольормет* (Артемівськ, Запоріжжя) – від назв артемівського та запорізького заводів *Кольормет* – підприємств із обробки кольорових металів; *Кримспецбуд* (Ялта) – від назви ялтинського комбінату *Кримспецбуд*; *Кристал* (Херсон) – від назви херсонського заводу напівпровідникових приладів *Кристал* [7]; *Облспоживспілка* (Львів) – від назви Львівської *обласної спілки споживчих товариств*; *Одесагрунтомаш* (Одеса) – від назви заводу з виробництва машин для сільського та лісового господарства *Одесагрунтомаш* [6]; *Прес* (Дніпропетровськ) – від назви Дніпропетровського металургійного підприємства *ПресТехМаш*; *Прогрес* (Бердичів) – від назви виробника фільтрувального обладнання – бердичівського машинобудівного заводу *Прогрес* [7]; *Сільмаш* (Львів, Харків, Запоріжжя, Ковель) – від назв заводів *Сільмаш* у Харкові, Запоріжжі та підприємств *Львівсільмаш*, *Ковельсільмаш* – продуцентів сільгоспмашин; *Титан* (Запоріжжя) – від назви Запорізького *титано-магнієвого комбінату*; *Тракторний завод* (Харків) – від назви однойменного харківського заводу; *Центроліт* (Суми) – від назви сумського сталеливарного заводу *Центроліт* [7].

1.3. Велика кількість назв футбольних клубів відображала радянську ідеологію. Насамперед – це номінації, мотивовані **топонімами** – назвами міст, перейменованими в радянську епоху, та **назвами мешканців** відповідних населених пунктів: *Комунарець* (Комунарськ) – від *комунарець* – мешканець Комунарська (заідеологізована назва м. Алчевська); *Первомаєць* (Первомайськ Ворошиловградської обл.) – від *первомаєць* – мешканець м. Первомайська Луганської обл., названого на честь дня солідарності трудящих; *Стахановець* (Стаханов) – від *стахановець* – мешканець Стаханова (колишня назва м. Кадіївки Луганської обл. – на честь О. Стаханова, який встановив рекорд продуктивності шахтарської праці з відбійним молотком [6]).

1.4. Ще одну групу ідеологічних номінацій становлять назви футбольних команд, мотивовані **антропонімами** – іменами

більшовицьких діячів: *Дзержинець* (Харків) – назва харківського футбольного клубу *Металіст* у 1946–1956 рр., *Дзержинець* (Ворошиловград) – одна з назв луганської *Зорі* у 1936–1947 рр., номінації походять від прізвища чекіста Ф. *Дзержинського*; *Стахановець* (Сталіно) – перша (1936–1946 рр.) назва *Шахтаря* (Донецьк) на честь героя праці О. *Стаханова*, у назві використано й тогочасну заідеологізовану назву столиці Донбасу – Сталіно; *Фрунзенець* (Суми) – одна з назв футбольної команди з Сум, заснованої як *Авангард*, номінація походить від прізвища радянського діяча М. *Фрунзе*.

1.5. В окрему групу можна об'єднати номінації клубів, мотивовані **назвами підприємств**, які мають у своєму складі заідеологізовані оніми – імена комуністичних діячів: *Кіровець* (Макіївка) – одна з назв футбольного клубу *Шахтар* (Макіївка), заснованого як команда Макіївського заводу ім. Кірова [6], від лексеми *кіровець* – працівник заводу ім. Кірова (підприємство назване на честь комуністичного діяча С. Кірова); *Петровець* (Дніпропетровськ) – одна з назв дніпропетровського *Дніпра*, яку він мав у 1927–1935 рр. [6], від лексеми *петровець* – працівник металургійного заводу ім. Петровського (підприємство назване на честь більшовицького діяча Г. Петровського).

2. Серед найменувань українських футбольних команд, **мотивованих апелятивною лексикою**, варто виокремити кілька найбільших груп.

2.1. Номінації, які мотивовані **назвами людей за професією, видом діяльності, родом занять**: *Шахтар* – від назви професії *шахтар* – «гірник, що працює в шахті» [1, с. 1391]; так команди були в шахтарських містах у Донецько-Луганському вугільному басейні (Сталіно / Донецьк; Горлівка, Дзержинськ, Кадіївка / Стаханов, Красний Луч, Макіївка, Орджонікідзе / Єнакієве, Павлоград, Рутченкове, Свердловськ, Торез) та у Львівсько-Волинському вугільному басейні (Нововолинськ, Червоноград), а також команда міста Олександрія, що в Дніпровському буровугільному басейні, та футбольні клуби з міст – районів різних рудних промислів (Коростишів, Марганець); *Гірник* – від назви професії *гірник* – «робітник гірничої промисловості» [1, с. 183]; такі назви мали команди з міст у відомих басейнах із розробки корисних копалин в Україні – залізорудному (Кривий Ріг), вугільному (Павлоград) та сірчанорудному (Новояворівськ); *Металург* – від назви професії *металург* – «фахівець із металургії» [1, с. 521]; переважно такі номінації були в команд із міст Сходу України, де активно розвивалася металургійна галузь (Дніпропетровськ, Запоріжжя; Дніпродзержинськ, Кременчук, Нікополь, Харків) та у футбольних командах із Одеси та Куп'янська; *Металіст* – від назви професії *металіст* – «робітник металопромисловості» [1, с. 520]; (Харків; Дніпропетровськ, Сталіно / Донецьк); *Хімік* – від назви фаху *хімік* – «працівник хімічної

промисловості» [1, с. 1344]; такі номінації зафіксовано в містах, де розвивалася хімічна промисловість (Дніпродзержинськ, Калуш, Павлоград, Сєверодонецьк, Черкаси); **Нафтовик** – від назви професії *нафтовик* – «фахівець нафтової промисловості» [1, с. 587]; такі назви мали команди з міст, де був розвинутий нафтовий промисел, працювали нафтопереробні заводи (Борислав, Долина, Дрогобич, Охтирка, Херсон); **Автомобіліст** – від назви професії *автомобіліст* – «той, хто займається автомобілізмом – автомобільною справою» [1, с. 5]; такі номінації були в команд із Запоріжжя, Житомира, Львова, Полтави; **Машинобудівник** – від назви професії *машинобудівник* – «фахівець із машинобудування» [1, с. 515]; з такою назвою зафіксовано команди з Артемівська, Бородянки, Дніпропетровська, Києва; **Комбайнобудівник** – від назви професії *комбайнобудівник* – фахівець із галузі «машинобудування, що виробляє комбайни» [1, с. 443]; таку номінацію використав клуб із Тернополя, де працював потужний комбайновий завод, що виробляв бурякозбиральні комбайни; **Суднобудівник** – від назви професії *суднобудівник* – «працівник суднобудівної промисловості; фахівець із суднобудування» [1, с. 1213]; команда з Миколаєва отримала таку назву, бо в місті працює найбільший в Україні суднобудівний завод; **Будівельник** – від назви фаху *будівельник* – «той, хто будує, споруджує що-небудь, працює на будівництві» [1, с. 65]; такі номінації мали клуби з Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Кривого Рога, Кузнецовська, Полтави, Прип'яті; **Кооператор** – від назви особи за сферою діяльності – *кооператор* – «той, хто працює в галузі кооперації» [1, с. 452]; такі назви мали команди з Полтави та Хуста; **Колгоспник** – від назви особи за видом діяльності – *колгоспник* – «член колгоспу – колективного господарства» [1, с. 439]; так називалися команди з Берегового, Бережан, Біброк, Полтави, Рівного, Черкас; **Папірник** – від назви фаху *папірник* – «працівник паперової промисловості» [1, с. 703]; єдиною командою з таким найменуванням є клуб із Малина, де з кінця ХІХ ст. працює одна з найбільших у Європі паперових фабрик; **Цементник** – від назви професії *цементник* – «працівник цементної промисловості» [1, с. 1360]; команда з такою назвою походить із міста Миколаєва на Львівщині, де функціонує цементний завод; **Харчовик** – від назви фаху *харчовик* – «працівник харчової промисловості» [1, с. 1340]; так називалися команди з Винник, Дніпропетровська, Львова, Одеси; **Цукровик** – від назви професії *цукровик* – «працівник цукрової промисловості» [1, с. 1367]; команда з такою назвою була в місті Ходорові на Львівщині, де функціонував цукрорафінадний комбінат; **Текстильник** – від назви професії *текстильник* – «робітник текстильної промисловості» [1, с. 1235]; таку номінацію обрала собі команда з Донецька; **Шкіряник** – від назви професії *шкіряник* – «фахівець шкіряного виробництва» [1, с. 1399]; з такою назвою виступала команда з Бердичева, де наприкінці

XIX ст. засновано один із найбільших в Україні шкіряних заводів; **Трубник** – від назви професії *трубник* – «фахівець трубного виробництва» [1, с. 1271]; команда з Нікополя, де функціює Нікопольський Південнотрубний завод; **Газовик** – від назви фаху *газовик, газівник* – «робітник газової промисловості» [1, с. 170]; таку назву мала команда з Комарна на Львівщині, де працює газовидобувне підприємство; **Радист** – від назви професії *радист* – «фахівець із передавання та приймання повідомлень по радіо» [1, с. 1011]; така назва була в команди з Кіровограда, де працював завод радіодеталей. Серед проаналізованої групи назв футбольних команд є й такі, що мають подвійну мотивованість – походять від апелятивів (назв професій чи родів занять людей) та від онімів (назв підприємств відповідних галузей, при яких було створено футбольні команди з ідентичними назвами) або топонімічних назв, наприклад: **Машинобудівник** (Дніпропетровськ) був командою Дніпропетровського підприємства «Машинобудівник», **Текстильник** (Донецьк) створено як команду текстильних підприємств Донецька – бавовняного комбінату та камвольно-прядильної фабрики, розташованих у районі міста – Текстильник.

2.2. Чималу групу становлять назви команд, мотивовані апелятивами, що є **номінаціями продукції підприємств**, при яких було створено футбольні команди, а також назвами, які вказують на технологічні особливості, тип обладнання чи специфіку організації виробництва: **Екран** (Шостка) – команда Шосткинського хімзаводу – виробника кіно- та фотоплівки; **Енергія** (Нова Каховка, Херсонська обл.) – команда Каховської ГЕС [7]; **Індустрія** (Єнакієво) – команда індустріального гіганта совєтської доби – Єнакієвського металургійного заводу [6]; **Новатор** (Маріуполь / Жданов) команда Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча [6]; **Підшипник** (Луцьк) – команда Луцького підшипникового заводу; **Сільгосптехніка** (Нікополь) – команда Нікопольського заводу техніки для сільського господарства; **Сталь** (Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ) – команди Дніпродзержинського металургійного заводу та Дніпропетровського трубопрокатного заводу; **Титан** (Вільногірськ) – клуб Вільногорського гірничо-металургійного комбінату – виробника титану; **Трактор** (Харків) – команда Харківського тракторного заводу; **Трансформатор** (Запоріжжя) – команда Запорізького трансформаторного заводу [6]; **Турбіна** (Дніпродзержинськ) – команда Дніпродзержинської ГЕС.

2.3. Наслідком впливу тоталітаризму на вибір назв футбольних клубів є надання командам із Запоріжжя та Бердянська назви **Крила Рад**, мотивованої **ідеологічною ідіомою** радянської доби – *крила рад*.

Висновки. Як показав аналіз, для називання українських футбольних команд у 20–80-ті рр. ХХ ст. здебільшого обрано номінації, що віддзеркалювали радянські реалії та комуністичні цінності. 80% таких

найменувань є безсумнівним свідченням впливу тоталітаризму на українське назовництво радянської доби. Мотиваційною базою для вибору номінацій українських футбольних клубів слугували як оніми (назви спортивних товариств, назви підприємств (з власними іменами більшовицьких діячів у структурі складеної номінації чи без них), топоніми, антропоніми), так і апелятиви (назви людей за професією та родом занять, назви продукції підприємств, ідеологічні ідіоми). У перспективі варто простежити наслідки тоталітарних впливів на динаміку змін назв українських футбольних команд упродовж історії їхнього розвитку.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Григорук Н. Власні назви польських футбольних команд: семантика, словотвір і функціонування / Н. Григорук // Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції : збірник наукових праць [Ред. : Н. Торчинська та І. Сашко]. – Кельце – Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – Вип. 1. – С. 28-40.
3. Григорук Н. В. Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України / Н. В. Григорук // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 36. – С. 8-12.
4. Олейнік М. Із досліджень над хремотонімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд / Марек Олейнік // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред. та ін.)]. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 198-207.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008.– 550 с.
6. Вікіпедія [електр. ресурс]. – Доступно з : <https://uk.wikipedia.org>.
7. Підприємства України [електр. ресурс]. – Доступно з : www.ua-region.com.ua.
8. Спортивне товариство [електр. ресурс]. – Доступно з : <https://uk.wikipedia.org>
9. Торпедо [електр. ресурс]. – Доступно з : <http://chartvideo.in.ua/novosti>.

Анотація

Ірина Процик. «Авангард», «Локомотив», «Колгоспник»: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст.

У статті продемонстровано, як вплив тоталітаризму відобразився на виборі назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. Описано найменування футбольних клубів, мотивовані онімами та апелятивами. Виокремлено групи номінацій, які були мотиваційною базою для називання футбольних команд: назви

спортивних товариств, назви підприємств, антропоніми, топоніми, назви людей за професією чи родом занять.

Ключові слова: назва футбольної команди, тоталітаризм, онім, апелятив, мотивованість.

Аннотація

Ирина Протик. «Авангард», «Локомотив», «Колхозник»: влияние тоталитаризма на выбор названий украинских футбольных команд в 20-80-х гг. XX в.

В статті показано, як вплив тоталітаризма відобразився на виборі назв українських футбольних команд в 20-80-х гг. XX в. Описано найменування футбольних клубів, мотивовані онімами та апелативами. Виділено групи номінацій, які були мотиваційною базою для називання футбольних команд: назв спортивних обществ, назв підприємств, антропоніми, топоніми, назв людей по професії або роду занять.

Ключевые слова: название футбольной команды, тоталитаризм, оним, апелятив, мотивированность.

Summary

Iryna Protsyk. «Avanhard», «Lokomotyv», «Kolhospnyk»: effect of totalitarianism on the choice of names of Ukrainian football teams in the 1920-80s.

In this article the author has demonstrated the effects of totalitarianism on the choice of names of Ukrainian football teams in the 1920-80s. Names of football clubs, influenced by onyms and common nouns, have been described. The author has also distinguished groups of nominations which were motivational base for naming football teams: names of sports societies, names of enterprises, anthroponyms, place names, names of people according to their profession or occupation.

Key words: a name of a football team, totalitarianism, an onym, a common noun, motivation.

УДК 81'373.21

Сидоренко Олена Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент

Приазовський державний технічний університет

м. Маріуполь. Україна.

E-mail: elenalingva@mail.ru

НАЗВИ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКОМУ ЕРГОНІМІКОНІ

Постановка проблеми. Останнім часом кількість ергонімів посилено зростає і потребує упорядкування та ретельного вивчення. Дослідження онімних процесів відбуваються в різних напрямках, включаючи систематизування за лексико-семантичними ознаками, визначення засобів творення заявлених назв та їхніх структурних різновидів. Серед ергонімів, трансонімізованих від інших онімів, значна перевага надається численним групам трансонімізованих антропонімів і топонімів. Група трансонімізованих фітонімів (назв рослин) не є численною, як зазначені вище, але привертає не меншої уваги й потребує комплексного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ергонімна лексика вже кілька десятиліть є об'єктом уваги українських лінгвістів. Дослідженням назв об'єктів людської діяльності почали займатися ще в 70-ті роки минулого століття. Основним напрямом вивчення ергонімів був ареальний. На сьогодні маємо ґрунтовні дисертаційні роботи, присвячені вивченню назв різних регіонів України. Наприклад, О.О. Белей досліджував ергоніми Закарпаття [1], Н.В. Кутуза – Одеси [5], Н.М. Лесовець – Луганська [6], О.М. Сидоренко – Донеччини [8], М.М. Цілина [11], Ю.І. Дідур [3] – Києва, С.О. Шестакова [12] – Києва, Львова, Полтави, Сум, Харкова. З.І. Бузинова вивчала назви промислових об'єктів в історичному напрямі [2]. Осмисленню природи ергоніма приділили увагу у своїх працях О.Ю. Карпенко [4], Є.С. Отін [7], М.М. Торчинський [9], І.І. Турута [10]. Проте окремі класи онімів, трансонімізованих в ергоніми, ще ретельно не досліджувались (за винятком трансонімізованих антропонімів і топонімів). Саме необхідність вивчення цієї групи ергонімів і зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета статті: проаналізувати ергоніми, утворені шляхом трансонімізації фітонімів, зафіксовані на території різних регіонів України протягом останніх років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи назви різних об'єктів людської діяльності, неможливо не звернути увагу на наявність значної кількості фітонімів серед безлічі різних найменувань. Назви рослин використовують для іменування об'єктів різних видів діяльності: торгівлі, обслуговування, сфери розваг та ін. Серед назв об'єктів торгівлі зафіксовано назви квітів для позначення крамниць квітів: «Астра» (К.), «Гвоздика» (Мар.), «Дика орхідея» (К.), «Лотос» (Дн.), «Ромашка» (Мик.), «Фіалка» (Мар.); крамниці та салони меблів мають назви: «Клен» (Мар.), «Кленовий лист» (Мар.), «Ивушка» (К.); назви плодів фруктових дерев зафіксовано в назвах таких крамниць: «Ананас» (Мар.), «Апельсин» (Од.), «Мандарин» (Дн.). Також використано безліч фітонімів серед назв об'єктів обслуговування та сфери розваг: кав'ярні «Магнолія» (Л.), «Малинка» (К.), «Манго» (Мар.), «Яблунька» (Д.), кінопалац «Березка» (Д.), дитячо-юнацький клуб «Гвоздика» (Мар.), фітнес клуб «Сакура» (Д.), готель «Лотос» (Од.). Найчисленнішими групами назв постають групи, які іменують дитячі садочки та розвиваючі дитячі центри, зафіксовані у 20 обласних містах України: «Барвінок» (К.), «Волошка» (К.), «Соняшник» (Луг.), «Пролісок» (Він.), «Тополька» (Хм., Чер.) та ін (загалом 80 назв); та фермерські господарства: «Барвінок» в селі Світлогірське Дніпропетровської області та в селі Хлівчани на Львівщині, «Тополь» у селі Новогупалівка Запорізької області, «Троянда» в селі Сатиїв Миколаївської області, «Береза», «Вишня», «Верес», «Каштан»,

«Конвалія», «Ромашка», «Рута», «Ялинка» на Донеччині та ін (зафіксовано більш 100 назв).

За належністю до певної мови всі досліджені фітоніми належать переважно до української (центр дитячого розвитку «Цвіт папороті» (К.), дитячий садок «Червона калина» (Зап.), кав'ярня «Червона рута» (Мар.), крамниця «Берізка» (Мар.)) та російської мов (дитячі садки «Подснежник» (К.), «Елка» (Чер.), перукарня «Ландыш» (Мар.), будинок відпочинку «Сосенки» (Свят.)), водночас нами було виявлено декілька ергонімізованих фітонімів, позначуваних англійською (крамниці *Mango* (Д.), *Orange* (Мар.)) та французькою (салон краси *Beate de Fleur* (Д.)) мовами.

З-поміж ергонімізованих фітонімів виділено такі структурні моделі:

- одиничний фітонім в однині: дитячі садки «Вишня» (Пол.), «Верба» (Д.), «Верес» (К.), «Конвалія» (Зап.);

- одиничний фітонім у множині: дитячі садки «Васильки» (Од.), «Сосенки» (Зап.), крамниці «Проліски» (Мар.), «Тюльпани» (Д.);

- фітонім у зменшено-пестливій формі як різновід одиночного фітоніма: дитячі садки «Калинка» (Пол.), «Малинка» (Зап.), «Берізка» (Зап.), «Вербочка» (Зап.), «Тюльпанчик» (Дн.), «Каштанчик» (К.), «Грибок» (Зап.);

- апелятив + фітонім: дитячі садки «Белая звезда» (Зап.), «Киевские каштаны» (К.), кав'ярні «Три березки» (Гор.), «Червона калина» (Д.);

- відфітонімний ад'єктив + апелятив, з визначенням кольору: дитячі садки «Калиновий цвіт» (Зап.), «Рябіновий цвіт» (К.), «Калинова сопілка» (Ів.-Фр.);

- ергоніми, утворені від поетонімів (назв відомих казок), що містять назви рослин, або їх загальні назви: дитячі садки «Аленький цветочек» (Сімф.), «Семицветик» (Мик.), крамниця «Каменный цветок» (Сл.);

- назви, які містять загальну лексему *квітка*, та її ад'єктивний різновід: крамниці «Квіти плюс» (Д.), «Квіти світу» (Д.), «Квіти для Вас» (Мар.), «Червона квіточка» (К.), «Квіти» (К.), «Цветочный дом» (Д.), «Цветочный павильон» (Мар.), дитячі садки «Квітка Карпат» (Ів.-Фр.), «Квітка Оболоні» (К.);

- відфітонімні ергоніми, які позначають одночасно дерева, та деревину і переважно використовуються як назви салонів меблів: «Ясень» (Хм.), «Палісандр» (Д.), «Кедр» (Мик.), «Клен» (Мар.). Порівняймо, лексема-назва крамниці меблів «Крона» (Мар.) позначає сукупність гілок і листя у верхній частині рослини, що продовжує стовбур від першого розгалуження до верхівки дерева з усіма бічними відгалуженнями і листям, які теж використовують для виготовлення меблів. Крамниця шпалер «Папірус» (Мар.) своєю назвою позначає

писальний матеріал, в давнину поширений в Єгипті, для виготовлення якого використовувалась однойменна водно-болотна рослина *syringium papyrus*.

- ергоніми, засновані на загальнофітонімній лексиці та вказуючі на місце, де розташовані їхні об'єкти: будинки відпочинку «Сосновий бор» (Свят.), «Зелена роща» (Свят.), готель «Лісова поляна» (Д.).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Назви відфітонімного походження мають позитивну конотацію й переважно іменують об'єкти торгівлі, обслуговування, сфери розваг. Водночас з-поміж названих об'єктів саме в назвах дитячих садків, освітніх центрів, крамниць дитячих товарів, дитячих кафе відфітонімні ергоніми представлені найчисленнішою групою. Подальше вивчення трансонімізованих фітонімів полягає в зіставному аналізі назв різних регіонів, та їх структурно-семантичних особливостей, а також в дослідженні процесу їх формування та функціонування.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Він. – Вінниця
Гор. – Горлівка
Д. – Донецьк
Дн. – Дніпропетровськ
Зап. – Запоріжжя
Ів.-Фр. – Івано-Франківськ
К. – Київ
Л. – Львів
Луг. – Луганськ
Мар. – Маріуполь
Мик. – Миколаїв
Од. – Одеса
Пол. – Полтава
Свят. – Святогірськ
Хм. – Хмельницький
Чер. – Чернігів

Література

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Львів, 2000. – 209 с.
2. Бузинова З.И. Из истории развития русской эргонимии 20-30-х гг. (на материале названий промышленных предприятий) // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 5. – Донецк: Донеччина, 1999. – С. 60-73.
3. Дідур Ю.І. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі (в українській, англійській та

російській мові). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. – Одеса, 2015. – 195 с.

4. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як новий напрямок вивчення власних назв // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 10. [Сб. науч.тр.]. – Донецк: Юго-Восток, 2006. – С. 72-82.

5. Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Одеса, 2003. – 214 с.

6. Лесовець Н.М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Луганськ, 2007. – 295 с.

7. Отин Е.С. Номинационные процессы в русской эргонимии XX века (названия промышленных предприятий, акционерных обществ и фирм) // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: [Сб. ст.]. – Донецк: ДонГУ, 1993. – С. 83-94.

8. Сидоренко О.М. Номінаційні процеси в полілінгвальній ергонімії Донеччини. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.15. – Донецьк, 2013. – 210 с.

9. Торчинський М.М. Українська Ономастика: навчальний посібник/ Михайло Миколайович Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 238 с.

10. Турута И.И. Вывески, которые нас окружают // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2005. – № 3. – С. 28-33.

11. Цілина М.М. Ергонімія м. Києва: структура, семантика, функціонування. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Київ, 2006. – 243 с.

12. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – Харків, 2002. – 204 с.

Анотація

Сидоренко О.М. Назви рослин в українському ергоніміконі.

Стаття містить аналіз назв об'єктів торгівлі, обслуговування та сфери розваг, зафіксованих на території різних регіонів України, переважно обласних центрів, протягом останніх років та утворених шляхом трансонімізації фітонімів. Виділено різні структурні моделі. Визначено найчисленніші групи досліджених онімів, виявлених у назвах об'єктів дитячої сфери обслуговування та фермерських господарств.

Ключові слова: ергонім, онім, фітонім, назва, трансонімізація, апелятив, об'єкт номінації.

Аннотация

Сидоренко Е.Н. Названия растений в украинском эргонимиконе

В статье анализируются названия объектов торговли, обслуживания и развлечения, зафиксированные на территории разных регионов Украины, преимущественно областных центров, в течение последних лет и образованных путем трансонимизации фитонимов. Выделены различные структурные модели.

Определены наиболее многочисленные группы исследуемых эргонимов, называющие объекты сферы обслуживания детей и фермерские хозяйства.

Ключевые слова: эргоним, оним, флороним, название, трансонимизация, апеллатив, объект номинации.

Summary

Sydorenko O.M. Names of plants in Ukrainian ergonymia.

The article analyzes the names of objects of trade, service and entertainment founded on the territory of different regions of Ukraine, especially the regional centers, in recent years, and formed by transonymization of floronyms. Different structural types are distinguished. The most numerous groups of studying ergonyms – the objects of services for children and farmers – are determined.

Key words: ergonym, onym, floronym, name, transonymization, appellative, object of nomination.

УДК 81'373.611:811.161.1

Шепель Юрий Александрович,

доктор філологічних наук, професор

академик АНВО Украины

Днепропетровский нац. университет им. О. Гончара

Днепр (Украина)

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЯДОВ ПО СЕМАНТИЧЕСКИМ ПАРАМЕТРАМ

Постановка проблемы. Какими бы сложными ни казались правила описания формального аспекта производных слов, наиболее трудными и не поддающимися строгой регламентации являются правила, отражающие семантические аспекты взаимодействия производящих баз и аффиксов и семантические свойства конечного результата этого взаимодействия – производного слова. Эта неопределённость детерминируется тем, что закономерности, диктующие наличие этих правил, отражают неоднородность и многоплановость самой категории значения, которое представляется как единство категориальных, грамматических, лексических и т.д. значений.

Объектом исследования в статье является словообразовательный ряд как КЕС. **Предметом** анализа стала семантика словообразовательных рядов имен прилагательных. **Цель** статьи заключается в описании семантических параметров словообразовательного ряда как КЕС.

Описание основного материала. Если с формальной точки зрения словообразовательный ряд я классифицирую как конечное множество словообразовательных структур, характеризующееся

тождеством последнего деривационного шага, то с семантической точки зрения его можно рассматривать как иерархически упорядоченный класс производных слов, объединенных тождеством лексико-грамматической принадлежности производных и словообразовательного форманта.

Формантной частью я называю компонент в структуре деривата, который отражает формальную операцию, используемую в акте создания деривата, и является проекцией данной операции в виде того или иного «следа». Так как формальные операции в каждом языке могут быть исчислены, словообразовательные модели устанавливаются в зависимости от используемых на последнем шаге деривации формальных операций и их отражения в виде тех или иных морфемных последовательностей.

Словообразовательный ряд – языковая сущность, что обуславливает правомерность исследования его семантической структуры по аналогии с семантической структурой слова. Семантическая структура слова формируется за счёт словообразовательного значения деривата, но описание последнего строится применительно к конкретному слову. Это значит, что дефиниция, характеризующая семантическую структуру слова, представляет собой описание его лексического значения как конкретного и индивидуального представителя своего словообразовательного ряда, как носителя словообразовательного значения в его конкретном облике.

В предлагаемом мною аспекте термины «семантическая структура слова» и «семантическая структура ряда» (равно как и гнезда) коррелируют. Последняя осмысливается мною не как механическая сумма значений всех слов того или иного словообразовательного ряда, а как совокупность вариантов ряда, находящихся в определённом отношении к его семантической структуре.

Подобно слову, которое может быть определено как совокупность внутренне взаимосвязанных и формально тождественных ЛСВ, словообразовательный ряд может быть описан в терминах единиц более низкого по отношению к нему порядка. В нашем исследовании такой единицей является *структурно-семантический вариант ряда*, или *семантический подряд*. Тип отношений, связывающих структурно-семантический вариант ряда (подряд) и словообразовательный ряд (также, как ЛСВ и слово, структурно-семантический вариант гнезда и гнездо) рассматривается как отношение включения: *структурно-семантический подряд => словообразовательный ряд* (ср. ЛСВ => слово, ССВ => СГ). Определение понятия «совокупной семантики словообразовательного ряда» выделяется из его соотношения с понятием *семантический объём ряда*. Термин «семантический объём ряда» обозначает количество значений всех составляющих тот или иной

ряд производных слов того или иного словообразовательного типа. Порядок вхождения словообразовательных значений производных слов словообразовательного ряда в его семантическую структуру нерелевантен для семантического объёма, но значим для «совокупной» семантики.

Семантическое различие между прилагательными разных и одних и тех же рядов в большей мере заключается не столько в их мотивированности / немотивированности, сколько в самом характере признакового значения, его качественности. Прилагательные аналитически выражают те признаки, которые содержатся в значении(ях) поясняемых ими существительных и других частей речи.

Словообразовательный ряд включает все значения, выражаемые словообразовательными формантами, так как аффиксы с одним и тем же инвариантным значением довольно часто могут различаться набором типичных контекстных значений (ср. значения суффиксов =н=, =ов=, =ск=, =ительн=).

Аффиксальные словообразовательные ряды имён прилагательных отмечаются определённой семантической организацией. Так, среди суффиксов имён прилагательных почти нет внутрикатегориально-межкатегориальных. Отадъективные словообразовательные ряды образуют прилагательные, суффиксы которых на последнем деривационном шаге не сочетаются с другими частями речи, кроме как с прилагательными. Это суффиксы =еньк= // =оньк=, енек= // =онек=, =ущ₁= // =ющ₁=, =енн=, =охоньк= // =ошеньк=, =охоньк= // =ёхоньк=, ошеньк= // =ёшеньк=. Все составляющие словообразовательных рядов, организованные этими суффиксами, указывают на определённую степень проявления признака, названного мотивирующим прилагательным и имеют модификационное словообразовательное значение.

Суффиксы межкатегориальной словообразовательной сферы в системе производных слов одного словообразовательного ряда немногочисленны.

Семантическая структура словообразовательных рядов прилагательных показывает, что производные относительные прилагательные обозначают такой признак, который появляется не в любом типе отношений, а на отношении постоянном, типичном, ср. *хлебный квас, хлебные дрожжи, железная дорога* и невозможность сочетания *хлебная покупка, хлебная прогулка* и т.д. Такая избирательность по отношению к типу связей, на которых строится обозначение производными относительными прилагательными признака, согласуется с требованием при характеристике предметов / явлений указывать на их постоянные свойства и связи и общей направленностью категории прилагательных на обозначение

постоянных, вневременных свойств. Производные относительные прилагательные потенциально неоднозначны, диффузны, полисемантически. Объясняется это тем, что их признак основан на комплексе связей, а не на одном каком-либо типе отношения. Это определяет их контекстуальную обусловленность, в отличие от качественных прилагательных. Ср. *лесной дым* – дым при пожаре в лесу; *лесной дом* – дом, находящийся в лесу; *лесной пожар* – пожар, при котором горит лес; *лесные сказки* – сказки о лесе или об обитателях леса. Возможность обозначения признаков на основе самых разнообразных связей и отношений, по мнению Е.А. Земской, велико и в принципе не поддаётся точному учёту [4, с.188; 2; 3]. В это вовлекаются и притяжательные прилагательные, которые тоже демонстрируют целую гамму отношений, лежащих в их основе, ср. *гусиное перо* (объектное значение), *гусиный крик* (субъектное значение), *гусиная шея* (носитель значения), *гусиное яйцо* (производитель предмета).

Относительность прилагательных иногда рассматривают как их обобщённую притяжательность [5, с.164]. Обычно формальное подтверждение тому находят в адекватной трансформируемости словосочетаний с притяжательным и относительным прилагательными в качестве определения, когда и то и другое словосочетание трансформируется в словосочетание с родительным приименным: *лимоновый вкус* – *вкус лимона*, *лимонный цвет* – *цвет лимона*, *спринтерский бег* – *бег спринтеров*, *мамин платок* – *платок мамы*, *рыбачья лодка* – *лодка рыбака* и др.

Оценочные прилагательные, в отличие от относительных, выделяются также путём трансформации, хотя и с использованием форм род. п., но уже другого типа – род. п. качественной оценки с модификатором, ср.: (1) *мужская слабость* – *слабость мужчины*, *женское милосердие* – *милосердие женщины* и (2) *обаятельный человек* – *человек большого обаяния*, *узкий специалист* – *специалист узкого профиля*, *глубокие мысли* – *мысли большой глубины*. В случае (1) мы имеем дело с относительными прилагательными; в остальном (2) – это различные виды оценочных прилагательных, которые трансформационно соотносятся с формами Род. пад. качественной оценки с модификатором. Заметим, что в русском языке собственно качественные прилагательные (в отличие от оценочных) трансформационно не соотносятся с формами Род. п., ср. *волевой человек* – *человек большой воли* и *высокий человек* – **человек (?) высоты*; *глухой человек* – **человек (?) глухости*, *кислые щи* – **щи (?) кислоты*. Однако если мы модифицируем качественное прилагательное, то получим трансформационную соотносительность с формами Род. пад. Другими словами, модифицированное качественное прилагательное переходит в разряд оценочных. Ср.: *белые покрывала* – **покрывала (?)*

белизны и ослепительно белые покрывала – покрывала ослепительной белизны.

Наблюдения показывают, что между качественными и оценочными прилагательными нет абсолютной границы, как нет её между семантическими видами (относительными и оценочными). Различия сохраняется на синтаксическом уровне, так как они имеют разные синтаксические характеристики.

Подобное различие в русском языке с широко развитой системой словообразования маркируется и на уровне словообразовательных рядов посредством словообразовательных формантов.

Суффиксы относительных прилагательных, образуемых от существительных, чаще всего имеют инвариантное значение отношения к лицу, предмету, явлению (суф. =н=, =ов=, =ск=). Семантическая конкретизация производных отдельных словообразовательных подрядов может осуществляться по линии указания на вид отношений, образующих признак. Такая конкретизация для производных отдельных словообразовательных типов прилагательных в разной степени связана с их собственно словообразовательными характеристиками и далеко не всегда определяется значением суффикса. Например, производные прилагательные словообразовательного ряда на =иј= (*рыбачий, вдовый, казачий, лисий, заячий, собачий* и др.) общую идею отношения конкретизируют в значении «свойственный лицу/ животному». Так как других семантических групп в этом словообразовательном ряду не наблюдается и круг мотивирующих единиц по своей тематике однообразен (названия лиц и животных), семантический элемент «свойственный», по мнению М. Н. Янценецкой, может быть приписан суффиксу =иј=, а все прилагательные отнесены к одному словообразовательному типу [8, с.176]. Отсюда словообразовательный ряд на =иј= составляют слова одного словообразовательного типа.

Многие прилагательные словообразовательных рядов на =иј=, =ов=/=ев=, =ин/=ын отличаются дейктическим характером и вступают в противоречие с сущностью категории прилагательных как носителей постоянного признака. Этим объясняется то, что притяжательные прилагательные этих рядов имеют тенденцию к преобразованию в относительные (*лисий хвост* и *лисья шуба, собачий лай* и *собачья будка*). Так, в словообразовательном ряду на =иј= притяжательное значение прилагательных является размытым и может трактоваться как значение относительности. Чаще всего это характерно для прилагательных от названий животных. В отличие от них прилагательные от названий лиц более ограничены в употреблении (ср. *сыновий, мужний, братний, человеческий* и др.).

Прилагательные словообразовательных рядов на =ов(ый) // =ёв(ый) и =ин(ый) в современном русском языке квалифицируются как

относительные. Их формантный состав свидетельствует об их исходной притяжательности. Например, производные ряда на =ин(ый) сохраняют свою близость к притяжательным, т.к. образуются от названий животных, а производные ряда на =ов(ый) // (ый) – от названий предметов.

Конкретизация значения производных слов словообразовательного ряда на =ин(ый), в отличие от словообразовательного ряда на =иј=, происходит в двух направлениях: «принадлежащий кому» (отношение принадлежности) и «свойственный кому». Такую семантическую дифференциацию можно связать с двумя функциональными значениями суффикса =ин=. Об этом свидетельствует наличие в словообразовательном ряду подрядов производных, относящихся к разным словообразовательным подтипам, – притяжательные и относительные. Притяжательные прилагательные образуются, главным образом, от существительных со значением лица [8, с.178] (*мамин, соседкин, бабушкин, Ванин*). Относительные прилагательные со значением «свойственный кому» мотивируются названиями животных и птиц (*голубиный, лошадиный, звериный* и др.). Валентные связи суффикса говорят о его функционально-семантической дифференциации («принадлежащий» / «свойственный»). Оба суффиксальных значения представляют собой результат количественного обобщения «остаточной семантики» лексических единиц. Выделению двух подтипов и, соответственно, двух подрядов в значительной степени способствуют их собственно грамматические особенности (именной или местоименный тип склонения).

Большая часть производных прилагательных словообразовательного ряда на =ов(ый) // =ев(ый) обозначает «признак, выраженный через отношение к чему-либо». Значение суффикса – «признак по отношению». Но применительно к отдельным группам производных слов эта общая суффиксальная семантика может конкретизироваться. Прилагательные от существительных со значением лица и реже – животных выражают значение принадлежности (*дедов, государев*) – «принадлежащий лицу, животному». Вычленению и сохранению этого значения способствует ограничение группы производных прилагательных определёнными грамматическими рамками (смешанный тип склонения). Подряд прилагательных, мотивированных названиями пород животных, имеет общее значение «принадлежащий, свойственный определенной породе, виду животных» (*тигровый, бобровый, китовый*). Функционально приписываемые суффиксу значения являются конкретизацией его инвариантной семантики («признак по отношению»), которая у большинства прилагательных ряда на =ов(ый) такой конкретизации не подвергается. Значения «принадлежащий лицу / животному» и «свойственный породе

/ виду» легко обобщаются до значения признака по отношению. Прилагательные от неодушевленных существительных имеют значение «признак по отношению» (*рисовый, сосновый, ситцевый*). Таким образом, словообразовательный ряд на =ов(ый)// =ев(ый) составляют три подряда. Значения суффиксов находятся в отношениях «инвариантное – конкретизирующее значение». Поэтому исчерпывающую дифференциацию относительных прилагательных ряда на =ов(ый) // =ев(ый) провести затруднительно (ср. словообразовательный ряд на =ин(ый)). В этом словообразовательном ряду три суффиксальных значения вступают в отношения разноуровневой полисемии.

Прилагательные словообразовательного ряда на =н(ый) имеют значение «признак по отношению к предмету, действию, свойству» (*тепличный, редкостный, уличный, глубинный, лесной, массажный, протирочный* и др.) Семантические различия производных прилагательных этого ряда связаны со значением мотивирующих слов, называющих предмет, действие или свойства. Они не зависят от семантических особенностей суффикса, который во всех случаях имеет инвариантное значение относительного признака («имеющий отношение»). Дифференциация прилагательных по указанному признаку может быть продолжена вплоть до выделения единичных лексем и даже лекс.

По своему внутреннему содержанию и поясняемым прилагательными существительным можно отметить, что в основе лексического значения относительных прилагательных лежит ограниченное количество первичных статистических свойств, в которых обобщается своеобразие мира: (1) функция (назначение), использование предметов / веществ (*служебный вход, учебный корпус, товарный поезд, оперный театр, успокоительная микстура, глазные капли*); (2) структура, состав материала, предмета, вещества (*коленчатый вал, волокнистая древесина, кожаный портфель, пуховая подушка, виноградный сок*); (3) место обитания, расположения, пространственное расположение предмета (*лесной родник, степные жители, подводное растение, пограничный пункт*); (4) происхождение, способ образования, получения, образ действия (*лучевая болезнь, ножевое ранение, потомственный рабочий, письменное сообщение*); (5) физическое, социальное состояние (*безветренная погода, экономическая стабильность, политическое положение, имущественное состояние*); (6) время существования (*реформенный, пореформенный период, утренний ас, ежемесячный сбор, обеденный перерыв*); (7) цель действия / деятельности, причина / следствие явления (*просветительская деятельность, смертельный укус, страстный порыв*); (8) цвет, вес,

запах, вкус (*табачный запах, литровая кастрюля, килограммовая гиря, клубничный чай*).

Чёткой словообразовательной границы между относительными и качественными производными прилагательными нет, как вообще нет определённого предела между относительными и качественными лексическими значениями. Можно привести примеры тесного сотрудничества качественных и относительных значений внутри одного словообразовательного типа и одного словообразовательного ряда, ср.: прилагательные на =*абельн(ый)* – относительные (*транспортабельный, операбельный, диссертабельный*) и качественные (*рентабельный, комфортабельный*). Это различие не связано со значением суффикса, которое можно определить как «делающий возможным, обуславливающий реализацию». Способность к количественному изменению (показатель качества) прилагательные развивают на основе мотивирующих существительных (*рента, комфорт*). Ср. также прилагательные на =*ированн(ый)*: качественные и относительные (*квалифицированный, эрудированный, экзальтированный и электрифицированный*). И в этом случае различия поддерживаются только спецификой мотивирующих единиц (качественные прилагательные мотивируются существительными со значением свойства, качественного явления; относительные – существительными конкретного предмета или действия).

Собственно качественные значения прилагательных представлены в словообразовательном ряду на =*к(ий)*, хотя и непоследовательно (ср.: *варкий, гладкий, гадкий, едкий, жидкий, зыбкий, ковкий, клейкий, липкий, маркий, плавкий, тонкий, хрупкий*).

Меньшую последовательность в этом проявляют производные прилагательные ряда на =*н(ый)* для качественных прилагательных (*голодный, горный, гневный, грузный, забавный, мятежный, отважный, славный, спорный*).

Обычно для таких производных определённые сложности возникают при их словообразовательной характеристике. Суффиксация менее чётко выделяет качественные прилагательные, в отличие от относительных.

Таким образом, деление производных прилагательных межкатегориального образования по значению на качественные и относительные далеко не всегда вызвано различиями их словообразовательных структур и специализацией аффиксов, формирующих суффиксальные словообразовательные ряды.

Подобно существительным, прилагательные принято делить на два словообразовательных типа: синтаксический и несинтаксический. Деривационная история прилагательных первого типа представляется в виде парадигматической трансформации, в ходе которой формы

прилагательных образуются от форм других частей речи (существительных, глаголов, наречий). Несинтаксический тип словообразования прилагательных не может быть порождён трансформационно. Такие производные образуются от прилагательных (поэтому их положение в цепочке не меняется), ср.:

<u>синтаксический тип</u>	<u>несинтаксический тип</u>
(а) книга дяди – книга дядина – грязна дядина книга;	(а) одежда в грязи – одежда грязная одежда;
(б) человек бережёт (копейку) – человек бережлив – (человек живёт бережливо, бережливее других) бережливый человек;	(б) одежда чуть-чуть (слегка, немного) грязна – одежда грязновата – грязноватая одежда.

В первом типе при образовании прилагательного существительное в косвенном падеже всегда трансформируется в прилагательное. Во втором типе модифицированное прилагательное (двухкомпонентная структура) переходит путём свёртывания в пользу модифицируемого (однокомпонентная структура). При этом суффикс порождённого в результате второго преобразования прилагательного будет отражать семантику свернувшегося в него модификатора.

Прилагательные несинтаксического типа характеризуются двумя оппозиционными парами: неуменьшительное / уменьшительное и сильные (интенсивные) / слабые (релаксивные). И те и другие соответствуют словообразовательным характеристикам глаголов по способу действия. Такие прилагательные с этой точки зрения будут занимать промежуточное положение между существительными и глаголами, приближаясь по признаку увеличительности / уменьшительности к существительным, а по признаку интенсивности / релаксивности совпадают с глаголами. Интенсивные прилагательные составляют словообразовательные ряды на =*ат(ый)*, =*аст(ый)*, =*ист(ый)*, =*уц(ий)*₁/=*юц(ий)*₁.

При анализе структурно-семантической характеристики производных прилагательных ряда на =*ат(ый)* возникает проблема определения их исходных форм. Традиционно их мотивирующими считают имена существительные. Но такая их классификация противоречит определению несинтаксических прилагательных как производных от прилагательных. Ср.: *нос* - *носый – *носатый*; *борода* - *бородый – *бородатый*, *усы* - *усый – *усатый*. Противоречие в данном случае возникает в силу того, что исходный признак определяется как неотчуждаемый, т.е. обязательно присущий определяемому. Но обязательный признак не может служить определением. Поэтому промежуточный деривационный шаг упускается, а модель образования

производных прилагательных работает по аналогии словообразовательного ряда.

Аналогична деривационная история у производных ряда на =*аст(ый)*. Многие прилагательные на =*аст(ый)* обнаруживают полный параллелизм с прилагательными ряда на =*ат(ый)*. В случаях, когда деталь-носитель признака не является обязательной, производные рядов на =*ат(ый)* и =*аст(ый)* могут означать наличие признака. Ср.: *бородатый* – значит «с бородой» (не обязательно большой или длинной), *хвостатый* – «с хвостом» (не обязательно длинным).

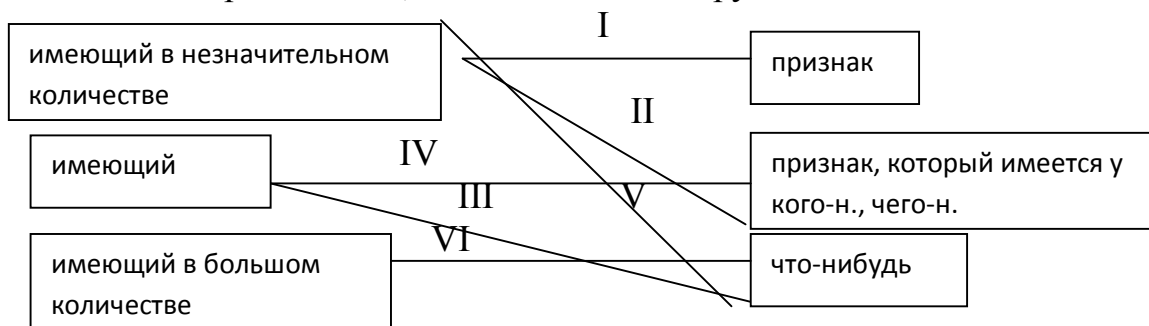
Прилагательные ряда на =*уц(ий)*₁ // =*юц(ий)*₁ выражают семантику интенсификации (*толстуций, большуций, худюций, холоднюций, злюций*).

Прилагательные ряда на =*оват(ый)* // =*еват(ый)* отличаются релаксивным признаком (*рыжеватый, грубоватый, твердоватый, горьковатый, суховатый, кисловатый, рябоватый*). Производные ряда на =*еньк(ий)* // =*оньк(ий)* по отношению к релаксивным прилагательным обозначают уменьшительный (ласкательный) признак (*слабенький, дешёвенький, худенький, маленький, новенький, тоненький, лёгонький, сухонький*). Уменьшительное (ласкательное) значение по отношению к сильным выражено в ряде на =*ехоньк(ий)* // =*охоньк(ий)*, ср.: *низёхонький, легохонький, полнёхонький, прямохонький; ровнёшенький, умнёшенький, полнёшенький, новёшенький*).

Таким образом, семантическая классификация производной лексики совпадает со словообразовательной. Однако для каждого класса предполагается дальнейшее её иерархическое членение.

Суффиксы =*ист*=, =*оват*=, =*ав*= организуют как отадъективные словообразовательные ряды, так и ряды от других частей речи [6]. Суффикс =*ист*= имеет значение «характеризующийся отношением к тому (предмету, действию), что названо мотивирующим словом» и организует отыменные и отглагольные словообразовательные ряды. Производные, в которых суффикс =*ист*= выступает в сочетании с основой прилагательного, семантически мотивируются существительными, которые являются мотивирующими и для прилагательных данного словообразовательного ряда (случаи типа *сера* – *серный* – *сернистый* «содержащий серу»). Появление среднего звена (*серный*) в мотивации производных на =*ист*= (т.е. случаи несовпадения семантически мотивирующего и формально наиболее близкого слов) И.С. Улуханов, например, объясняет тем, что в случае использования основы существительного *сер-а* (*серистый) возникает омонимия с корнем прилагательного *серый* [7, с.116]. Производные словообразовательного ряда на =*ист*= в отличие от отадъективных рядов имеют не модификационное, а мутационное значение.

Словообразовательный ряд прилагательных на =оват(ый) составляют отадективные и отыменные производные. Между прилагательными, мотивированными прилагательными, и прилагательными, мотивированными существительными, прослеживаются так называемые «семантические мосты» (ср. подобные случаи описаны в монографии И. С. Улуханова между глаголами с одним и тем же суффиксом, мотивированными существительными и прилагательными [7, с.117]). В целом, параллельная мотивация существительными и прилагательными мало характерна для прилагательных. Она имеет место только у производных ряда на =оват(ый), ср.: *кудреватый* – «немного кудрявый» и «имеющий немного кудрей», *прыщеватый* – «слегка прыщавый» и «имеющий немного прыщей», т.е. *кудри* > *кудреватый*; *прыщи* > *прыщеватый* и *кудри* > *кудрявый* > *кудреватый* и *прыщи* > *прыщавый* > *прыщеватый*. Однако следует заметить, что не все производные словообразовательного ряда на =оват(ый) имеют такую двойственную мотивацию, ср. *мужиковатый*, *дубоватый*, окказ. *медведеватый*, *щеголеватый*, *молодцеватый*, *вороватый*, *фатоватый* (только *мужики* > *мужиковатый*, *дуб* > *дубоватый* и т.д.). Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый), показаны на Рис.1. Такие явления свидетельствуют о полисемии словообразовательного форманта. Инвариантное значение ряда на =оват(ый) включает общий компонент «имеющий», частные значения – «незначительное количество», «большое количество». Словообразовательный ряд на =ав(ый) составляют отыменные (*прыщавый*, *кровавый*, *пискавый*, *костлявый*), отадективные (*чернявый*, *смуглявый*, *моложавый*) и отглагольные (*вертлявый*, *гнузавый*, *вихлявый*) производные прилагательные с общим инвариантным значением «обладающий в качестве отличительного признака тем, что названо мотивирующей основой».

Примеры: I – белый – беловатый; II – дуб – дубоватый; III – кудри – кудреватый; IV – щеголь – щеголеватый; V – прыщ – прыщеватый; VI – сук – суковатый

Рис. 4.1. Значения словообразовательных типов прилагательных, составляющих ряд на =оват(ый)

Таким образом, словообразовательный ряд организует многозначный формант. Отыменные и отадективные подряды ряда на =ав(ый) составляют прилагательные, характеризующиеся тем явлением, предметом, качеством или свойством, что назван мотивирующим словом. Отглагольный подряд будут составлять производные со значением признака по действию, названному производящим словом.

В русском языке изменение лексического значения и связанное с этим изменение основного грамматического значения отглагольных производных признаков слов возрастает. Так, в причастии лексическое значение и основное грамматическое значение находятся в тесном взаимодействии, что связано с появлением лексической и грамматической омонимии [1, с.182–184].

Предлагаемое РГ–80 инвариантное словообразовательное значение «относящийся к такому-то предмету, лицу» в общем виде указывает на специфику лексического значения относительных и притяжательных прилагательных, так как не имеет, не содержит в себе какой-либо конкретной качественной характеристики. Для относительных и притяжательных предметных прилагательных это инвариантное словообразовательное значение может быть конкретизировано: (1) значение носителя признака – «свойственный кому-, чему-либо», «характерный для кого-, чего-нибудь» (*гегемонистские замашки, борцовский характер, лисьи ухватки, вороний нор, человеческий характер, винный запах, яблочный вкус, детские шалости*); (2) значение создателя, производителя предмета, автора труда – «созданный / произведённый кем-либо» (*змеиный яд, пушкинский стиль, Далев словарь, пчелиный мёд, папино письмо, Третьяковская галерея*); (3) значение субъектных прилагательных – «такое-то действующее лицо, предмет, носитель признака» (*экстремистские выступления, помещичья усадьба, материн дом, хозяйский хлеб, рыбацьи сети, охотничья лодка*); (4) объект действия, наблюдений (*траекторные измерения, семейные хлопоты, моржовый промысел, военная литература, приключенческий роман, любовные интриги*); (5) агент как признак операции или действия (*птичье щебетанье, мышинная возня, сусличий свист, редакторская правка, партийное руководство*).

Следует признать, что до сих пор в дериватологии нет исчерпывающих семантических классификаций, дающих более или менее полное описание словообразовательных потенций лексических единиц различной семантики, сочетаемостных возможностей аффиксов. Отечественная лингвистика объясняет это следующими причинами.

1) Современной дериватологией не установлены до сих пор принципы, которые определяют выбор словообразующих единиц внутри семантических

классов (лицо, деятель, профессия и т.д.).

2) Остается неясным, какой степени обобщённости или детализации

должна быть семантическая классификация производящих баз, чтобы охватить сочетаемость их с аффиксами.

3) Вопросы семантического моделирования словообразовательных явлений требуют дальнейшего изучения роли потенциальных сем, актуализируемых в определённых ситуациях и определяющих порой словообразовательную активность слова.

4) В процессе деривации одни и те же единицы могут вступать во

взаимодействие с несколькими аффиксами, что приводит к созданию определённых словообразовательных парадигм производных, довольно часто с единым словообразовательным значением. В таких парадигматических объединениях более чётко выявляется причина существования многих словообразовательных средств для выражения одного словообразовательного значения. Именно в них можно, на мой взгляд, найти разгадку морфологической асимметрии в сфере деривации, так как производные в таких парадигмах демонстрируют наиболее чётко и однозначно более или менее строгую закреплённость тех или иных модификаций определённых словообразовательных значений за конкретным аффиксальным типом производных/

Выводы. В системе словообразовательных рядов имён прилагательных определённые точки шкалы квалификации закрепляются за определёнными типами аффиксальных производных, ср., например, негация и противопоставление, чрезмерная и/или большая степень наличия признака и недостаточность (*высокий – невысокий – высоконький – высочайший – выше; безразличный – небезразличный, хороший – прехороший – нехороший* и др.). Границы между точками на этой шкале могут быть размыты. Например, в системе словообразовательных рядов отсубстантивных относительных прилагательных. Это детерминирует количественные различия между производными (*лимоновый – лимонный, каменный – каменистый, ракушковый – ракушечный*) и приводит к возникновению семантического параллелизма и паронимии.

Частные словообразовательные значения для семантики словообразовательных рядов в большей мере характеризуются неординарностью: они могут отсутствовать (ряды со значением негации и/или противоположности) или быть представлены в большом количестве (ряды на =*н(ый)*, =*ск(ий)*, =*енн(ый)* и др.). Объяснить это можно тем, что для частного словообразовательного значения определяющим компонентом является семантика производящего слова. Частное словообразовательное значение не может быть инвариантным для всего ряда. Это значение является

инвариантным для отдельной группы слов (подряда) внутри словообразовательного ряда.

Общее же словообразовательное значение определяется семантикой словообразовательного форманта. При этом чем универсальнее то или иное значение в системе словообразовательного значения, тем больше представлено формальных средств его выражения. Так, например, значение негации широко представлено набором таких префиксов, как *a=*, *не=*, *ни=*, *ир=*, *дез=*, *квази=*, *анти=*; значение увеличения – набором таких префиксов, как *архи=*, *супер=*, *гипер=*, *все=*, *наи=*, *ультра=*. Именно на уровне частных словообразовательных значений наблюдается явление расхождения формальной и смысловой производности.

Литература

1. Бахаров А.И. Влияние семантических факторов на адъективацию причастий / А.И. Бахаров // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы IV респ. научно-практической конференции. – Самарканд, 1991. Часть II. – С. 182 –184.

2. Земская Е.А. О семантике и синтаксических свойствах отсубстантивных прилагательных в современном русском языке / Е.А. Земская // Историко-филологические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 92 – 103.

3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование : Учеб. пособие / Е.А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.

4. Земская Е.А. Словообразование / Е.А. Земская // Современный русский язык : Учеб. пособие / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. ; под ред. В.А. Белошапковой – М. : Высшая школа, 1989. – 2-е изд., испр. и доп. – С. 237 – 379 (800 с.).

5. Мартынов В.В. Категории языка. Семантический аспект / В.В. Мартынов. – М. : Наука, 1982. – 192 с.

6. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – . – / Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М., 1980. – 783 с.

7. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке принципы ее описания / И.С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 251 с.

Аннотация

Шепель Ю.А. Общая характеристика словообразовательных рядов по семантическим параметрам

В статье рассматривается словообразовательный ряд как комплексная единица словообразования. Описывается семантика словообразовательных рядов имен прилагательных, в частности семантические параметры словообразовательного ряда. С семантической точки зрения словообразовательный ряд рассматривается как языковая сущность, которая обуславливает правомерность исследования его

семантической структуры по аналогии с семантической структурой слова. Термины «семантическая структура слова» и «семантическая структура ряда» коррелируют. Последняя осмысливается не как механическая сумма значений всех слов словообразовательного ряда, а как совокупность вариантов ряда, находящихся в определённом отношении к его семантической структуре.

Ключевые слова: словообразовательный ряд, коррелят, семантика, производное слово, формант, аффикс, суффикс.

Анотація

Шепель Ю.О. Загальна характеристика словотвірних рядів за семантичними параметрами

У статті розглядається словотвірний ряд як комплексна одиниця словотвору. Описується семантика словотвірних рядів прикметників, зокрема семантичні параметри словотвірного ряду. З семантичної точки зору словотвірний ряд розглядається як мовна сутність, яка обумовлює правомірність дослідження його семантичної структури за аналогією з семантичною структурою слова. Терміни "семантична структура слова" і "семантична структура ряду" корелюють. Остання осмислюється не як механічна сума значень усіх слів словотвірного ряду, а як сукупність варіантів ряду, що знаходяться в певному відношенні до його семантичної структури.

Ключові слова: словотвірний ряд, корелят, семантика, похідне слово, формант, афікс, суфікс.

Summary

Shepel Yu.A. General description of word-formation rows on semantic parameters

A word-formation row as complex unit of word-formation is examined in the article. Semantics of word-formation rows of the names of adjectives is described, in particular semantic parameters of word-formation row. From the semantic point of view a word-formation row is examined as language essence that stipulates legitimacy of research of its semantic structure by analogy with the semantic structure of word. Terms the "semantic structure of word" and "semantic structure of row" correlate. The last is comprehended as mechanical not sum of values of all words of word-formation row, but as totality of variants of row, being in certain relation toward its semantic structure.

Keywords: word-formation row, correlate, semantics, derivative, formant, affix, suffix.

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

УДК 81'42

Вікторія Олегівна Андрущенко,

кандидат філологічних наук, старший викладач

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна

ПЛОЩИНА ВИЯВУ КАТЕГОРІЙНОЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ У ВНУТРІШНІЙ ХУДОЖНЬОТЕКСТОВІЙ СТРУКТУРІ: ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Специфіка дослідження й аналізу формально-структурних та змістово-семантичних відношень у внутрішніх художньотекстових єдностях з поглядом на текст як на певну категорійну рівнево-структуровану, смислово-тематичну та комунікативно спрямовану систему, сформовану засобами вияву корелятивного співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків та смислових відношень, забезпечених реалізацією **категорії зв'язності**, дає змогу дослідити закономірності когезійного компонування одиниць художньотекстового цілого в рамках надфразної єдності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми текстових відношень у формально-семантичному аспекті неодноразово знаходило висвітлення в наукових працях таких мовознавців як І. Р. Гальперін, В. Дреслер, А. П. Загнітко, Т. В. Матвеева, О. І. Москальська, Т. В. Радзівєвська, О. А. Реферовська, О. О. Селіванова, Г. Я. Солганик, З. Я. Тураєва та інші. Водночас реалізовані спроби нашарування граматико-змістових маркованих орієнтирів реалізації когезійної зв'язності в межах художньотекстової структури таки не формують чіткого й однозначного уявлення про комунікативно-цілісну та тематико-парадигматичну сутнісну природу художньотекстової системи.

Метою дослідження постає необхідність вияву засобів структурно-семантичного укладання зв'язаного художньотекстового цілого як певних ідейно-смислових та комунікативно-інформативних сигналізаторів активації авторського задуму-інтенції. Аналіз проблеми показав, що для досягнення сформульованої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) простежити загал засобів реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивно-інтегрованого співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків і смислових відношень як ініційованих чинників формально-парадигматичного компонування художньотекстової єдності; 2) дослідити комунікативно-прагматичну властивість та ідейно-діалогійне спрямування засобів вияву

категорійної зв'язності у внутрішньому семантико-змістовому цілісному художньотекстовому утворенні. Новизна аналізу полягає в тому, що вперше кваліфіковано комунікативно-інформативне навантаження засобів реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивного співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків і смислових відношень як глибинних інтерпретаторів прагматичної установки адресанта у внутрішній німецькомовній художньотекстовій структурі – романі Г. Манна „У маленькому місті”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля встановлення комунікативної специфіки художньотекстового цілого вважаємо за необхідне звернутися до слушних думок дослідників. Так, І. Р. Гальперін трактує текст як „витвір мовленнєвотворчого процесу, завершений, об'єктивований у вигляді писемного документа, літературно оброблений згідно з типом цього документа, твір, що охоплює назву (заголовок) і ряд особливих одиниць (надфразних едностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, та має певну цілеспрямованість і прагматичну установку” [1, с. 18].

І. П. Сусов пропонує правомірне визначення тексту як засобу динамічної взаємодії комунікантів (цит. за: [4, с. 13]). А. В. Кінцель, аналізуючи сутнісні характеристики та ознаки тексту окрім формальних, розглядає текст як комунікативно спрямований вербальний витвір, що характеризується структурно-смисловою єдністю, обумовленою його емоційною домінантою (цит. за: [4, с. 13]), у той час як В. В. Красних пояснює своє розуміння феномену „текст”, наголошуючи на екстралінгвістичному, когнітивному, семантичному і (власне) лінгвістичному аспектах тексту як складової дискурсу, що має ті самі визначні, характерні для комунікативного акту, властивості (цит. за: [4, с. 13]).

У свою чергу В. П. Руднєв сутність філософії тексту вбачає в системі принципів, основними з яких постають такі: 1) всі елементи тексту взаємопов'язані; 2) текст не є застигла сутність, а діалог між автором, читачем та культурним контекстом (цит. за: [4, с. 14]). За таких умов, текст існує лише в діалоговому режимі з читачем та інтерпретатором, а це засвідчує наявність того факту, що не існує „єдиного вірного” розуміння того, що читається: кожен вичитує з тексту те, що відповідає його цілям, очікуванням, рівню компетенції і под. [4, с. 16].

Г. Г. Москальчук розглядає текст як відкриту невпорядковану систему, упорядкованість якої виникає і підтримується завдяки постійному притоку енергії ззовні, від людини; форма тексту є

результатом взаємодії смислопороджувальної активності людини та репрезентативної функції мови [6, с. 256].

Ю. М. Лотман виказує необхідність дослідження художнього тексту як певним чином організованої вторинної семіотичної комунікативної системи, що забезпечується наявністю мовних знаків, специфічністю набору цих знаків та особливою структурою відношень цих знаків [5, с. 360].

Слушною є думка Ю. М. Скребнева стосовно того, що „функціональна характеристика тексту може бути визначена як його комунікативність – властивість нести певним чином організовану і спрямовану інформацію. Структурна його характеристика зводиться до можливості його членування та лінійності його конститuentів. Семантична характеристика тексту (на противагу від випадкового набору самостійних речень) полягає в його „когерентності”, тобто зв’язності” (цит. за: [7, с. 118]).

Реалізацію комунікативно-прагматичного наміру адресанта особливістю варіативного вибору тих чи інших граматико-семантичних мовних засобів компонування формально-структурного, змістово-цілісного, системно-організаційного художньотекстового утворення – викриття парадигматико-глибинних та інформативно-тематичних зв’язків інтерпретаційною діяльністю адресата – дає змогу простежити категорія зв’язності засобами корелятивно-співвіднесеного вияву внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв’язків і смислових відношень у межах надфразної єдності.

Актуалізація функційних структурно-граматичних засобів реалізації когезійної зв’язності виявом внутрішньотекстових синтаксичних зв’язків (*ланцюгового* (використання вказівно-замінювальних слів, лексичний повтор елементів, вживання родовидових понять (гіпонімів), лінійний синонімічний (топікальний) повтор і под.); *паралельного* (синтаксичний (лексичний) паралелізм, співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків, анафоричні та паралельні риторичні питання, неповнота синтаксичних конструкцій і т. і.); *інтегративного* (сполучники, аналітичні словосполуки і под.) [3]) встановлює корелятивно-інтегроване співвідношення зі смисловими міжреченневими відношеннями в межах художньотекстової структурованої надфразної єдності.

А. П. Загнітко зазначає, що засобом організації смислових відношень між реченнями у тексті виступають вище зазначені синтаксичні міжреченневі зв’язки [2, с. 134].

Відповідно до визначених різновидів синтаксичних зв’язків науковець пропонує таку класифікацію типів міжреченневих смислових

відношень у межах складного синтаксичного цілого (надфразної єдності): **інформаційні, пояснювально-мотивувальні, аргументаційні та коментувальні, концептуально-парадигматичні, асоціативно-образні** смислові відношення [3, с. 485-486].

Інформаційні смислові відношення, корелюючи з ланцюговим зв'язком, здебільшого репрезентовані розширенням або поясненням ємності слів опорного речення або останнього загалом, забезпечуючи смислову цілісність текстового утворення: *Aber der lange starkknochige Schneider trat vor, sah sich langsam und ehrlich die Fremden an – und dann verbeugte er sich mit Wucht, daß die Spitzen seines hängenden, rostroten Schnurrbartes schaukelten, vor dem kleinen, unansehnlichen Wesen im schmutzfarbigen Mantel. Sie stand, indes ihre Kameraden zusammen flüsterten und lachten, ganz allein; durch die Taschenwände sah man, daß sie Fäuste machte; und ihre weit voneinander entfernten Augen gingen kalt über die wachsende Menge, als prüfte eine Macht die andere* (9, с. 22) (формально-семантичне компонування надфразної єдності забезпечене реалізацією ланцюгового синтаксичного зв'язку: 1) *das Wesen-Sie* (заміна слова середнього роду на позначення загальної назви *das Wesen* препозитивної реченневої структури вказівно-замінювальним словом *Sie* жіночого роду постпозитивного речення, що розкриває змістово-комунікативну інтенцію автора протиставити непоказну зовнішність Примадонни її сильному нескоримому характеру та культурній вищості над рештою духовно зубожілого й морально розбещеного люду міста); 2) *Mantel-Taschen* (родове поняття *Mantel* попереднього речення на позначення різновиду одягу в наступному репрезентоване множиною видового поняття *Taschen* на позначення загальної назви у поєднанні з Partizip I *wände* дієслова *wenden*, укладаючи зміст відношення – *ціль-частина* і закладаючи комунікативно-прагматичний смисл ворожого ставлення артистки-співачки до народу-глядача); 3) *Menge-(Fremden-Kameraden)-allein* (наявність у межах поєднаних речень смислово-лексичних антонімів *Menge-allein, Fremden-allein* експлікує глибинно-приховану інформацію – однаковий прояв ворожості Примадонни як до ненависного їй з першої зустрічі натовпу мешканців міста, так і до колег-артистів, по відношенню до яких відчуває свою перевагу та професійну досконалість; реалізація синонімічного повтору словоформ *Fremden-Kameraden* як засобу граматико-семантичного цілісного структурування аналізованої надфразної єдності).

Пояснювально-мотивувальні міжреченнєві відношення, корелюючи з інтегративно-кумулятивним та коаліційно-імпліцитним зв'язками, характеризуються супровідним смисловим відтінком препозитивних або постпозитивних речень, забезпечуючи смислово-

тематичну єдність поєднаних речень: *Die Häuser begannen sich wieder zu leeren, von Neugierigen, die noch die Mäuler wischten. Alle sammelten sich am Ausgange des Platzes, reckten die Arme nach dem Tor und lärmten mit. Denn immer lauter ward, dort hinten das Gewirr von Lachen und Gekreisch, das Trommeln auf Holz, das Singen...* (9, с. 35) (комунікативно-інтенційно орієнтоване постпозитивне речення, прикріплене до попередніх реченнєвих структур надфразної єдності дейктичним сполучним словом *denn* зі значенням причини і репрезентоване ключовими тематико-інформативними словами *Gewirr von Lachen und Gekreisch, das Trommeln auf Holz, das Singen* на позначення глибинного смислу приїзду трупи артистів до міста і вплив цієї події в майбутньому на канони моральної поведінки мешканців міста, мотивує причинно-дієвий зміст поєднаних препозитивних речень виявом ланцюгового (заміна слова *Neugierigen* на позначення загальної збірної субстантивованої назви препозитивної реченнєвої структури у постпозитивній вказівно-замінювальним словом *alle*) та паралельного (перелік однакових форм дієслів-присудків *wischten-sammelten-reckten-lärmten* на позначення минулого часу (Pritertum)) синтаксичних зв'язків).

На особливу увагу заслуговує розгляд **концептуально-парадигматичних** смислових відношень, основу яких складає одне з речень складного синтаксичного цілого, що виступає опорним щодо інших, становлячи концепт усього тексту: *Die einsamen Klänge der Höhe; unten das Staunen der Stille: und da ging dort hinten im Sonnenstreif, allein und rasch, eine Frau in Schwarz entlang. Sie war klein und schlank, ging vor Eile ein wenig geneigt; und in dem schwarzen Schleier, den die letzte Sonne durchleuchtete, sah Nello Gennari ein weißes, weißes Profil, dessen Lid gesenkt war und sich nicht hob. Sie langte beim Portal an, stieg zwischen den Löwen hinauf, und schon schwamm vor dem Dunkel, das sie aufnahm, nur noch, kupferrot und besonnt, ihr großer Haarknoten – da wendete sie sich um, ganz um und sah, von oben, die Menschengasse hinab* (9, с. 27) (постпозитивна реченнєва одиниця, прикріплена до попередньої реченнєвої структури виявом ланцюгового зв'язку (*Frau-Sie*) і репрезентована дихотомічно-смисловими відповідно співвіднесеними парами *hinauf-hinab* (*Sie-Menschengasse*), активує комунікативно-прихований намір адресанта піднести духовність, непорочність дівчини-чорниці на вищій щабель порівняно з гріховністю, розбещеністю мешканців міста (попри наявність антонімічного контрасту словоформ *weißes-schwarzen* як характеристик зовнішності дівчини з реалізацією смислу-підтексту – одвічна боротьба добра і зла в душі кожної людини і як наслідок – вбивство дівчиною коханого і власне самогубство в

кульмінаційно-сюжетній частині твору) і постає опорно-наскрізною в укладанні концептуально-змістового наповнення аналізованої надфразної єдності і художньо-текстового утворення загалом).

Особливий статус належить **асоціативно-образним** смисловим міжреченневим відношенням, що передбачають розгортання текстового смислового тла на основі асоціацій, уявлень, що в своїй основі підкріплені асоціативно-цільовими словами, словами-образами, словами-темами, словами-символами тощо: *Von unsichtbaren Dächern stießen braune Falken zu ihm empor; um ihn wehte die Bläue; – und sein inständiger Blick folgte, jenseits der Stadt, im weiten Land einem kleinen Gedränge, einem Häuflein Staub, das dahinschlich. Ein Korn dieses Staubes war die Welt gewesen! Es war Sehnsucht und Haß, Brunst und Erkenntnis, Sünde und Abdankung gewesen* (9, с. 429) (інформативно-смислове поєднання речень у межах надфразної єдності забезпечено виявом ланцюгового синтаксичного зв'язку (родове поняття *Gedränge* препозитивної реченневої структури, представлене асоціативно-ключовою словоформою *Häuflein Staub*, у постпозитивних – репрезентовано видовим асоціативно-цільовим поняттям *ein Korn dieses Staubes* і вказівно-замінювальним словом середнього роду *es* на позначення однієї з жінок-співачок з комунікативно-прагматичним наміром автора викрити істинну сутність священника – зневажливо-зверхне ставлення до людей та коханок, які для нього лише горстка пилу (і як результат – порушення ним першої Божої заповіді: „люби ближнього свого”), та ігнорування релігійних вимог церкви – заборона відносин із жінками).

Аргументаційні та **коментувальні** смислові відношення реалізуються у формі речення, що наслідує попереднє, як аргумент, пояснення або коментування певних подій, фактів, явищ тощо. Аргументаційні відношення співвідносяться з *інтегративно-кумулятивним* зв'язком, що відтворюється в умовах актуалізації протиставлення: *Er hatte ein Gesicht wie ein Hungernder. Aber ihre Worte gingen aus, wie er kaum anfing, sie zu verschlingen* (9, с. 25) (постпозитивне речення з актуалізацією протиставлення, підкріпленого сполучником *aber*, посилює комунікативно-смислове навантаження препозитивної реченневої структури, аргументуючи захоплення Маестро Примадонною, його безмежне бажання дихати її кожним словом і байдужість артистки до почуттів її співрозмовника). Коментувальним смисловим відношенням властиве розширення ємно-інформаційного тла попередньої реченневої структури через покликання на неї відповідними засобами ланцюгового міжреченневого синтаксичного зв'язку постпозитивного речення, характерних для аналізованого

німецькомовного художньо-текстового цілого, типу означеного/неозначеного артикля: *Der Gastwirt Malandrini bot ihr eins seiner beiden Zimmer an. Der große, beleibte Mann war lautlos, man wußte nicht wie, durch das Gedränge gelangt, lächelte breit und glatt und kannte schon jeden beim Namen* (9, с. 25) або вказівно-замінювального слова (er, sie, es): *Vor den Sängern lag ein freier Halbkreis. Der Schneider Chiaralunzi durchmaß ihn allein. Er trat vor die Primadonna hin; aber ohne den letzten Schritt zu beenden, halb schwebend, als wollte er ihr seine Gegenwart leicht machen, begann er zu sprechen* (9, с. 31), що відсилають до контексту препозитивного речення, розширюючи його інформативно-сміслову площу, коментуючи або пояснюючи наявні дії персонажів, події, явища тощо).

Висновки. Таким чином, простеження комунікативно значущих та інформативно насичених маркованих мовних одиниць, обраних автором задля сильнішого впливу і забезпечених засобами реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивно-інтегрованого співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків та смислових відношень, дає змогу встановити сутнісну природу художньо-текстової структури як комунікативно-діалогічної єдності, націленої на інтерпретаційне осягнення реципієнтом тематико-концептуальних, глибинно-підтекстових, прагматико-парадигматичних горизонтально-вертикальних контекстних зв'язків художньо-текстового утворення крізь призму його основних ознак – єдність, цілісність, зв'язність.

Перспективи подальших розвідок слід вбачати у вияві комунікативно навантажених та інформативно вагомих корелятивних форм реалізації категорійної зв'язності в різномовних художньо-текстових структурах тематико-синхронного виміру, що неодмінно привнеситиме до формування цілісного уявлення про текст як, безумовно, комунікативно спрямовану, смислово-інтегровану та структурно-змістову систему.

Література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
2. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум / А. П. Загнітко. – Донецьк : ООО „Юго-Восток” Лтд, 2006. – 289 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Залевская А. А. Текст и его понимание : монография / А. А. Залевская. – Тверь : Тверской госуд. ун-т, 2001. – 178 с.

5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
6. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
7. Щербина Э. Ф. К вопросам внутренней и внешней структуры текста / Э. Ф. Щербина // Текст : структура и семантика : межвуз. сб. науч. трудов. – Пятигорск : ПГПИИЯ, 1981. – С. 70–77.
8. Ernst Peter Pragmalinguistik : Grundlagen, Anwendungen, Probleme / Peter Ernst. – Berlin : New Yourk : de Gruyter, 2002. – 210 p.
9. Mann H. Die kleine Stadt / Heinrich Mann. – Frankfurt : Fisher Taschenbuch Verlag, 2006. – 430 S.

Анотація

В.О. Андрущенко. Площина вияву категорійної зв'язності у внутрішній художньотекстовій структурі: інформативно-комунікативний аспект

Визначено та окреслено особливості вияву засобів реалізації формально-семантичної категорійної зв'язності у внутрішній художньотекстовій структурі як комунікативно-інформативних орієнтирів глибинно-сислового укладання художньотекстової єдності.

Ключові слова: категорія зв'язності, внутрішньотекстові міжреченнєві синтаксичні зв'язки, смислові відношення, комунікативна спрямованість, художньотекстова структура.

Аннотация

В.О. Андрущенко. Параметры реализации категориальной связности во внутренней художественнотекстовой структуре: информативно-коммуникативный аспект

Определены и освещены особенности реализации средств выражения формально-семантической категориальной связности во внутренней художественнотекстовой структуре как коммуникативно-информативных ориентиров глубинно-смысловой организации художественнотекстового единства.

Ключевые слова: категория связности, внутритекстовые межпредложенческие синтаксические связи, смысловые отношения, коммуникативная направленность, художественнотекстовая структура.

Summary

Andrushchenko V. The categorical coherence realization plane within internal belles-lettres style text structure: informative-communicative aspect

The peculiarities of the formal-semantic categorical coherence manifestation means in the internal belles-lettres style text structure as communicative-informative markers of the sense-thematic belles-lettres style text unity formation are distinguished and highlighted.

Key words: category coherence, intra-textual interlinear syntactic links, sense-informative relations, communicative focus, belles-lettres style text structure.

Ірина Михайлівна Архіпова

кандидат філологічних наук, доцент,

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна.

E-mail: nahemaa@ukr.net

КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІ ФОРМИ АВТОРСЬКИХ ВІДСТУПІВ

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем лінгвістики тексту залишається дослідження структури художнього тексту, принципів його організації відповідно до правил композиції, які припускають членування мовного твору на взаємозв'язані частини. У зв'язку з цим, вважається необхідним дослідження окремих композиційно-значущих елементів тексту і їх ролі у формуванні усього твору. У тексті виділяються відрізки, що розрізняються формою (опис, діалог, монолог, внутрішній монолог і т. ін.). Ці відрізки відрізняються один від одного не лише мовним оформленням, але і функційною спрямованістю, різною значущістю в творі і низкою інших показників. Вживання різнорідних елементів є принципом композиції і основним структурним законом художнього тексту. Цей закон забезпечує художньому тексту постійний опір передбачуваності – «постійну інформативність». Композиція визначається задумом і «служить тому, щоб утілити відношення автора до змісту». У втіленні художнього задуму, певних ідей кожному елементу композиційно-мовної структури відводиться відповідне місце.

Аналіз останніх досліджень. Композиційно-мовленнєві форми (КМФ) художнього тексту довгий час виступають фокусом багатьох лінгвістичних досліджень, основні положення теорії яких були сформульовані ще В. В. Виноградовим [2]. КМФ трактуються як двосторонні мовленнєво-мислительні утворення, що об'єднують когнітивні і комунікативні процеси в діалектичну єдність (Н. В. Безсмертна [1]), узагальнені типи змісту, яким властиві певні типи оформлення (В. А. Кухаренко [6]), відзначається знаковий характер КМФ і їхня триєдина суть: змістовно-логічна, структурна і функціональна).

Об'єктом роботи виступають авторські відступи в англійських художніх прозових текстах XIX-XX століть.

Предметом вивчення – лінгвістичні і композиційно-мовленнєві форми авторських відступів. Матеріалом дослідження

служували англomовні художні прозові тексти XIX-XX століть.

Мета роботи полягає у систематизації та класифікації авторських відступів у художніх англomовних прозових текстах з позиції комплексного підходу, зорієнтованого на виявлення їхніх лінгвопрагматичних властивостей.

Актуальність роботи визначається її відповідністю загальному спрямуванню сучасних лінгвістичних студій із теорії композиції художнього тексту на встановлення лінгвопрагматичних властивостей композиційно-сюжетних, композиційно-структурних і композиційно-сміслових одиниць тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У визначенні поняття мовна форма, як, втім, і самого поняття текст, досі ще не досягнута повна ясність, про що свідчить широкий спектр думок різних авторів.

Основні думки можна звести до розгляду мовних форм як способів мислення і представлення дійсності як функціональних типів мовлення (В. А. Жеребков [5], Г. Г. Молчанова [7], В. З. Дем'янков [4]). Констатувальні ознаки композиційно-мовленнєвих форм з різною мірою повноти описані в значній кількості робіт (М. В. Всеволодова [3], В. Л. Чекалина [8]).

За робоче приймемо визначення композиційно-мовленнєвих форм як текстової єдності, що є формами комунікації, націлені на сприйняття читачем певної інформації і думки, яка спирається на такі основні форми, як судження, (оцінне) поняття, питання, висновок.

Екстраполюючи і узагальнюючи різні погляди учених у контексті у роботі, під КМФ авторських відступів ми розуміємо фрагменти тексту, до складу яких входять функційно спрямовані висловлювання, що характеризуються конвергентним і дивергентним способом їхньої організації в художніх текстах і синтактико-стилістичним способом реалізації авторських інтенцій.

Шляхом функціонально-сміслового аналізу виявлено: відступи-описи, у яких одержувач фіксує ознаки об'єктів і суб'єктів дійсності у формі портрету або пейзажу; філософські роздуми (тлумачення, міркування, пояснення), у яких в загальній формі пояснюється точка зору, причини і наслідки подій і явищ; афористичні сентенції як своєрідний лінгвокультурний текст малої форми, що є завершеним, самодостатнім продуктом мислення.

Відступи-філософські роздуми (тлумачення, міркування, пояснення). До цього типу відносяться авторські відступи, у яких в загальній формі пояснюється точка зору, причини і наслідки подій і явищ.

Так, наприклад, у фрагменті з роману Д. Селінджера "Над прірвою в житті" ми виділили авторський відступ-міркування, в якому автор міркує про соціальні проблеми, що стосуються стосунків парубок-

дівчина. Він акцентує увагу на тому, що від ставлення дівчини до парубка залежить рівень його самооцінки. Повтори словосполучення *inferiority complex* (комплекс неповноцінності) у складі умовних речень служать попередженням для дівчат переглянути свою позицію і не сприяти розвитку комплексу неповноцінності у представників протилежної статі: *"A little thing like that, and she thought he was conceited. The trouble with girls is, if they like a boy, no matter how big a bastard he is, they will say he has an inferiority complex, and if they do not like him, no matter how nice a guy he is, or how big an inferiority complex he has, they will say he is conceited. Even smart girls do it..."* [15, с. 137].

Виділений нами фрагмент ми класифікували як відступ-філософський роздум. Комунікативний аналіз цього авторського відступу дозволив виділити лексико-граматичні одиниці, що актуалізують узагальнений характер цього висловлювання: множина іменника *girls*, іменники з неозначеним артиклем *a boy, a guy*, неозначено-особовий займенник *they*. Лексичний повтор словосполучення *inferiority complex* (комплекс неповноцінності) об'єктивує глибину психологічної проблеми. Засуджуючи дію дівчини, автор приходять до висновку, що навіть найкращі дівчата так чинять.

У наступному авторському відступі адресант дає оцінку матеріальним можливостям представника католицької віри, у відступі він говорить не про самого героя, а про можливість існування на 50 шилінгів. Але, сумніваючись у тому, що це справді так, з іронією говорить, що не слід проводити такий експеримент з усіма самотніми людьми Лондона: *"And that day was the seventh of the month, and the month, he reckoned with awful distinctness, had thirty – one days in it.*

It is not easy for a man of catholic tastes and healthy appetites to exist for twenty – four days on fifty shillings. Nor is it cheering to begin the experiment alone in all the loneliness of London. Dick paid seven shilling a week for his lodging which left him rather less than a shilling a day for food and drink..." [11, с. 50].

Авторський відступ у наведеному фрагменті вживається з метою дії адресанта на почуття і думки адресата. З метою переконання читача в правильності своєї позиції автор застосовує лексико-граматичні засоби створення іронії шляхом поєднання вираження емоційно-негативного забарвлення (*to exist for twenty – four days on fifty shillings*) з конотативним значенням (животіти), з одиницею емоційно-позитивного забарвлення (*healthy appetites*). Переконуючи в тому, що не варто так експериментувати, автор вживає прийом інверсії (*Nor is it cheering to begin the experiment alone*), ставлячи в ініціальну позицію негативну частку *nor* із спонукальним значенням. Таким чином створюється перлокутивний ефект авторського відступу на адресата.

Наведемо ще один приклад такого типу авторського відступу з роману Г. Гріна "Тихий американець": *"Then I lay back and in the relaxation of the opium I thought, 'At 'least she won't leave me now before I go, and perhaps, somehow, tomorrow, after a few more pipes, I shall think of a way to remain. Ordinary life goes on – that has saved many a man's reason. Just as in an air – raid it proved impossible to be frightened all the time, so under the bombardment of rou – tine jobs, of chance encounters, of impersonal anxieties, one lost for hours together the personal fear. The thoughts of the coming April, of leaving IndoChina, of the hazy future without Phuong, were affected by the day's telegrams..."* [10, с. 111].

Оптимістично налагоджений автор стверджує, що життя триває і закінчується тим, що власний страх загубився в часі. Він ділиться своїм досвідом (*it proved*) з приводу того, що неможливо постійно чогось боятися. Автор-оповідач повідомляє своїм читачам ці позитивно налагоджені судження. Лексико-граматичні засоби *life goes on, has saved, it proved, one lost, the personal fear* складають картину сталої душевної рівноваги адресанта, що має на меті викликати такий же самий позитивний емоційний резонанс в адресата.

Комунікативний аналіз авторських відступів-філософських роздумів показав, що всі вони містять висновки, міркування, повчання, тлумачення.

Відступи-описи. До цього типу відносяться авторські відступи, у яких одержувач фіксує ознаки об'єктів і суб'єктів дійсності у формі портрета або пейзажу.

В уривку з роману Джона Бойнтона Прістлі "Вулиця Ангела" автор включає в основну оповідь додаткову дескрипцію місця, у якому відбуваються події: *"If you delight in movement and change, the appeal of a large railway station is irresistible; you are still in the dark cocoon of the city, but one end is splintering already and you can see the blue beyond; the rumbles and shrieks and snorting are only part of the tuning up; and even the smoky smell has the savour of adventure. There had been moments during the last two days when this weekend, this arrival at Victoria, had loomed in Miss Matfield's mind like some unusually..."* [14, с. 423].

Перше прочитання асертивного авторського відступу активізує образ сумовитого, сірого міста з неприємними звуками, димом. Глибший аналіз лексико-граматичних і лексико-стилістичних засобів, якими користується тут автор, дає можливість сконструювати семантичне поле художнього образу. Автор любить це місце, про що свідчать лексеми *to delight* (захоплюватися), *irresistible* (чарівний), *cocoon of the city* (кокон міста, тобто оболонка, з якої вийде лялечка). Когнітивний аналіз семантичного поля художнього образу Місто дозволяє охарактеризувати цей простір, контейнер для мешканців під назвою місто як рух, а рух – це життя. Автор доводить нам, що усе добре у цьому житті: і залізнична

станція, і гуркіт, і крики, і виск. Метафора "the smoky smell has the savour of adventure" тільки підтверджує авантюрне ставлення автора до життя. Тим самим, він закликає адресата до пригод, до освоєння нового, незвіданого.

Наведемо приклад авторського відступу з роману "Вулиця Ангела" Джона Бойнтона Прістлі: "[1] The fifty green acres of Clissold Park are surrounded by miles and miles of slates and bricks, chimney – pots and paving stones, and so, in the middle of it, placed there perhaps as a sigh that the round green world of mountains, forest and oceans still exists somewhere, or at least once had an existence, there are a number of animals and bright birds. [2] If you are a Stoke Newington ratepayer, you have only to turn a corner or two to catch the soft shining glances of deer, to meditate upon the spectacle of birds so fantastically fashioned and coloured that it is impossible to believe that both they and North London are equally real, that one or the other is not a crazy dream. You stand there, a litter of peanut shells and paper bags all round you, with a Stoke Newington dinner inside you struggling with your digestive juices, and you suddenly hear a scream from the jungle and a green and scarlet wing from the Orinoco is flashed at you..." [14, с. 349].

Наведений як ілюстрація авторський відступ ми умовно розділили на дві частини, хоча автор представив його єдиним висловлюванням. Перша частина [1] описує місце дії, друга [2] присвячена опису сприйняття цього місця вигаданим відвідувачем. Автор вживає узагальнювальний займенник *You*, не маючи на увазі якусь конкретну людину. З позиції різних об'єктів опису ми виділяємо декілька інтенцій автора: опис Кліссольд парку, сприйняття його Центром Всесвіту; опис, у процесі якого автор ставить в один ряд різнокласові поняття: люди і місто. Автор говорить про те, що це не божевільний сон, це – реальність.

У наступному відступі з роману Р. Кіплінга "Світло згасло" адресант відступає від оповіді і наводить свої роздуми з приводу різниці у поведінці людини на суші і в морі: "... *understanding that he was a voyager of experience, said that the weather would be stiff in the chops off the Channel and more than half a gale in the Bay. These things fell as they were foretold, and Dick enjoyed himself to the utmost. It is allowable and even necessary at sea to lay firm hold upon tables, stanchions, and ropes in moving from place to place. On land the man who feels with his hands is patently blind. At sea a blind man who is not sea – sick can jest with the doctor over the weakness of his fellows. Dick told the doctor many tales – and these are coin of more value than silver if properly handled – smoked with him till unholy hours of the night, and so won his short – lived regard that ...*" [11, с. 229 – 230].

Виділений нами авторський відступ характеризуємо як відступ-

опис, оскільки в нього включені описи, що відносяться до героїв і до місця події (дія цього моменту розгортається в морі) *It is allowable and even necessary at sea to lay firm hold upon tables, stanchions, and ropes in moving from place to place*, і до дійової особи *At sea a blind man who is not sea – sick can jest with the doctor over the weakness of his fellows*. Останнім реченням у відступі автор дає характеристику "бувалим мореплавцям", таким чином, враховуючи і подальший опис героя (*Dick told the doctor many tales*), адресат отримує його непряму оцінку. Тут простежується смислова антитеза побудови за принципом асоціацій і аналогій. Так, сліпа людина пересувається за допомогою дотичних рухів рук. У море не ходять люди з відсутністю зорових функцій. Але, унаслідок поганих погодних умов їм так само доводиться пересуватися за допомогою дотичних рухів рук. Опис в авторському відступі відноситься до різних сфер перебування, але об'єднані вони одним принципом існування, пересування.

Відступи-афористичні сентенції. Афористичні сентенції – своєрідний лінгвокультурний текст малої форми, що є завершеним, самодостатнім продуктом мислення.

Під сентенцією ми розуміємо короткі вислови, що відрізняються авторською суб'єктивністю, індивідуальністю. Через сентенції автор передає прихований зміст, який належить розшифрувати адресатом.

Так, наприклад, в уривку з роману С. Моема "Вістря бритви", авторський відступ співвідносимо з сентенцією, оскільки в ній виражена суб'єктивна авторська оцінка відносно сенсу життя: ***"It is hard not to ask yourself what life is all about and whether there's any sense to it; r whether it is all a tragic blunder of blind fate..."*** [13, с. 50].

Серія непрямих питань (*what life is all; whether there's any sense to it or whether it is all a tragic blunder of blind fate*) вказує на те, що адресант знаходиться в пошуку вирішення проблеми і рішення цього він поки що не знаходить. Автор-оповідач зайшов у безвихідь, про що свідчить циклічність цього висловлювання, яке починається з виразу *It is hard* і закінчується метафорою *blind fate*.

У наступному уривку з роману Д. Селінджера "Над прірвою в житті" ми виділили два авторські відступи, які не пов'язані один з одним, але є афористичними сентенціями: *"I gave her a good look. She looked like she might have a pretty damn good idea what a bastard she was the mother of. But you can't always tell – with somebody's mother, I mean. Mothers are all slightly insane. The thing is, though, I liked old Morrow's mother. She was all right. "Would you care for a cigarette"? I asked her.*

She looked all around. "I don't believe this is a smoker, Rudolf", she said. Rudolf. That killed me.

Most people have hardly any smile at all, or a lousy one..." [15, с. 57].

Ці відступи є короткими висловами. Вони автосемантичні, оскільки їх можна виключити з контексту, не порушивши основної нитки оповідання. Авторські відступи мають узагальнювальний характер, де автор підводить під одну рису характер поведінки багатьох: *Mothers are all slightly insane. Most people have hardly any smile at all, or a lousy one.* У цьому випадку йдеться про перехід оповіді до факту роздуму, філософствування, тобто від часткового до загального. Авторські відступи-афористичні сентенції легко вплітаються в основну нитку оповіді, ідентифікують факти, про які розповідається, мають узагальнювальний характер, але в той же час легко вилучаються з контексту.

У наступному прикладі відступ-сентенція ініціює оповідь про героя-багача, його характер, спосіб життя: *"When I hear a man proclaiming himself an "average, honest, open fellow", I feel pretty sure that he has some definite and perhaps terrible abnormality which he has agreed to conceal--and his protestation of being average and honest and open is his way of reminding himself of his misprision.*

There are no types, no plurals. There is a rich boy, and this is his and not his brother's story. All my life I have lived among his brothers but this one has been my friend..." [9, с. 97].

Авторський відступ *There are no types, no plurals* виражає узагальнювальну мораль і займає початкову позицію в абзаці.

Відступи-афористичні сентенції містять в собі індивідуальні авторські переконання найрізноманітніших питань, виражають загальні думки і оцінки автора. Такий приклад авторського відступу з тексту роману С. Моєма "Вістря бритви": *"I understood by this that Elliot meant that then they would have no time for the likes of me and I laughed. Elliot gave me a glance in which I discerned a certain hauteur".*

"But of course you'll generally find us here about six o'clock and we shall always be glad to see you", he said graciously, but with the evident intention of putting me, as an author, in my humble place.

But the worm sometimes turns.

You must try to get in touch with the St. Olpherds..." [13, с. 85].

У наведеному фрагменті відступ є реакцією, зауваженням автора на фразу *"I understood by this that Elliot meant that then they would have no time for the likes of me and I laughed"*. У відступі *But the worm sometimes turns* адресант наче виправдовує свою поведінку. Цей відступ має сентенційний характер.

У прикладі відступу з тексту роману С. Моєма "Місяць і гріш" виражена ознака сентенції – узагальнення: *"It may be that in his rogues the writer gratifies instincts deep – rooted in him, which the manners and customs of a civilised world have forced back to the mysterious recesses of the subconscious. In giving to the character of his invention flesh and bones*

he is giving life to that part of himself which finds no other means of expression. His satisfaction is a sense of liberation.

The writer is more concerned to know than to judge.

There was in my soul a perfectly genuine horror of Strickland, and side by side with it a cold curiosity to discover his motives. I was puzzled by him..." [12, с. 148].

Відступ, починаючись з лексеми *the writer*, носить узагальнювальний характер. Таким чином, автор має на увазі не одного письменника, а усіх представників того мистецтва, що актуалізується вживанням означеного артикля *the* з іменником *writer*.

Наведемо ще приклади відступів-афористичних сентенцій: *"When so much has been written about Charles Strickland, it may seem unnecessary that I should write more. A painter's monument is his work. It is true I knew him more intimately than most: I met him first..." [12, с. 26].*

Виділений фрагмент є сентенцією-узагальненням. Відступ починається з лексеми *a painter*, тут автор має на увазі не якого-небудь конкретного письменника, а будь-кого, хто займається цим ремеслом. Цей відступ має узагальнено-філософський зміст. Відступи-сентенції виділяються своєю основною ознакою – семантичною незалежністю, самостійністю і, таким чином, зберігають цілісність поза контекстом:

"Actions do not lie; words always do." [11, с. 104].

"Every man must have a trade." [11, с. 104].

"Lies do not get one anywhere." [11, с. 99].

Наведені приклади авторських відступів є афористичними сентенціями, будучи коротким повчальним висловлюванням містять ту або іншу мораль.

Висновки. Шляхом функціонально-сміслового аналізу виявлено: відступи-описи, у яких одержувач фіксує ознаки об'єктів і суб'єктів дійсності у формі портрета або пейзажу; філософські роздуми (тлумачення, міркування, пояснення), в яких в загальній формі пояснюється точка зору, причини і наслідки подій і явищ; афористичні сентенції як своєрідний лінгвокультурний текст малої форми, що є завершеним, самодостатнім продуктом мислення.

Перспективи подальших розвідок є дослідження когнітивного аспекту авторських відступів у різножанрових художніх текстах англійської й американської прози.

Література

1. Бессмертная Н. В. Речевая форма "динамическое описание" и ее лингвистическая характеристика : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Н. В. Бессмертная. – Киев, 1972. – 24 с.

2. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1971. – 396 с.
3. Всеволодова М. В. Проблемы синтаксической, парадигматики: коммуникативная парадигма предложений / М. В. Всеволодова, О. Ю. Дементьева. – М. : Крон-Пресс, 1997. – 170 с.
4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1994. – № 4. – С. 17– 33.
5. Жеребков В. А. Грамматическая категория времени в системе немецкого глагола : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / В. А. Жеребков. – Л., 1972. – 39 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – С. 100 – 192.
7. Молчанова Г. Г. Антропонимическая паремия как иконический знак и культурологический признак / Г. Г. Молчанова // Вестник Московского ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М. : МГУ, 2004. – №4. – С. 86– 96.
8. Чекалина В. Л. Специфика функционирования именных темпоральных групп и их изофункциональных коррелятов в коммуникативной парадигме предложения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 “Русский язык” / В. Л. Чекалина.– М., 2003. – 21 с.
9. Fitzgerald S. Selected short stories / S. Fitzgerald. – М. : Progress publishers, 1979. – 358 p.
10. Green G. The Quiet American / G. Green. – М. : Менеджер, 2004. – 176 p.
11. Kipling R. The Light That Failed / R. Kipling. – М. : Progress Publishers, 1975. – 286 p.
12. Maugham W. S. The Moon and Sixpence / W. S. Maugham. – М. : Progress Publishers, 1972. – 250 p.
13. Maugham W. S. The Razor’s edge. / W. S. Maugham . – М. : “Менеджер”, 2004. – 320 p.
14. Priestley J. B. Angel Pavement / J. B. Priestley. – М. : Progress Publishers, 1974. – 504 p.
15. Salinger J. The Catcher in the Rye / J. Salinger. – М. : Progress Publishers, 1974. – 204 p.

Архипова І. Композиційно-мовленнєві форми авторських відступів

Робота присвячена виявленню лінгвостилістичних характеристик авторських відступів в англійських художніх прозових текстах ХІХ-ХХ ст. Шляхом функціонально-нарративного аналізу виявлено композиційно-мовленнєві форми авторського відступу: описи, філософські роздуми, афористичні сентенції.

Ключові слова: авторський відступ, адресант, адресат, композиційно-мовленнєві форми.

Архипова И. Композиционно-речевые формы авторского отступления

Работа посвящена определению лингвостилистических особенностей авторских отступлений в англоязычных художественных прозаических текстах XIX-XX вв. Функционально-нарративный анализ коммуникативных особенностей авторских отступлений позволил выделить следующие их композиционно-речевые формы: отступления-описания, отступления-философские размышления, афористические сентенции.

Ключевые слова: авторское отступление, адресант, адресат, композиционно-речевые формы.

Arkhipova I. Compositional and speech forms of author's digression

This article focuses on revealing structural and syntactic properties of author's digression in English literary prose of the XIX-XX centuries. Lingual and cognitive approach made it possible to distinguish speech forms of author's digression.

Key words: author's digression, addressee, addresser, compositional and speech forms.

УДК 81'271

Беценко Тетяна Петрівна,
доктор філол. наук, професор
Сумської державний педагогічний університет;
м. Суми, Україна.
E-mail: becenko@rambler.ru

ТЕКСТОВО-ОБРАЗНЫЕ СТРУКТУРЫ В УКРАИНСКОМ И БЕЛОРУССКОМ НАРОДНОМ ПЕСНЕТВОРЧЕСТВЕ

Народнопоэтическое творчество является той языково-культурной средой, которая тесно взаимосвязана с народным мышлением, мировоззрением, бытовыми представлениями, то есть со всеми сторонами жизнедеятельности этноса.

Актуальность исследования состоит в том, чтобы убедительно засвидетельствовать языковые каноны народного песнетворчества, наблюдаемые в украинском и белорусском фольклорно-песенном континууме, которые служат доказательством самобытности, оригинальности словесно-образной песенной культуры украинцев и белорусов и вместе с тем - их родственности, близости.

Цель статьи - выявить и описать словесно-образные конструкции, характерные для украинского и белорусского народнопесенного текстообразования, с точки зрения их каноничности, универсальности и одновременно уникальности. **Основная задача** - типизировать текстообразные формулы (универсалии) как системоорганизующие единицы фольклорного дискурса украинских и белорусских народных песен.

Каноничность словесно-образной организации народнопесенных

произведений рассматриваем как фольклорную категорию, свидетельствующую о сложившейся языковой традиции, и вместе с тем - о своеобразии, самобытности, оригинальности отдельной культуры, в частности украинской и белорусской.

Каноничность по-другому понимаем как традиционность, формульность, универсальность. Без канонов текстообразования немислимо существование народного творчества. Поэтому традиция - свидетельство бытия этнической культурной реальности.

Наличие тексто-образных формул (универсалий) - показатель устойчивой, сформировавшейся по правилам (нормам), законам песенной традиции, закреплённости последней за отдельным национально-языковым континуумом.

К сожалению, нам известна только одна работа, посвящённая изучению формульного состава белорусского народного творчества, - статья, автором которой является Т. А. Ивахненко. В исследовании глубоко и конкретно изложен материал, подтверждающий факт формульности народнопесенного творчества.

Наблюдения над тексто-образной организацией народнопесенной культурой двух родственных этносов дают возможность констатировать, что народное творчество (по параметрам художественности, языковой эстетики, языкового оформления, также по форме и содержанию) в обоих случаях явление неповторяющееся, отличное от других культур славян.

Итак, формульность, то есть тексто-образная универсальность, - факт реальной языковой текстовой организации фольклорных произведений. И в украинской, и в белорусской народнопесенной традиции фиксируем характерные разновидности формул - тексто-образных универсалий.

В белорусском и украинском народнопесенном творчестве, по нашим наблюдениям, представлены канонические тексто-образные универсалии - атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные структуры.

Атрибутивные конструкции - структурные образования типа "прилагательное + существительное". Распространённые модели - контаминации прилагательного с семантикой цвета и существительного, обозначающего часть тела человека: *русае касы* [8, с.40], *з белых плеч* [10, с. 81], *белыя ручки* [8, с. 43], прилагательного с цветовым признаком и существительного с семантикой ландшафта местности, рельефа: *зяленымі лугамі* [8, с. 27], *зялену дубраву* [8, с. 287], прилагательного-цветообозначения и существительного - названия предмета: *белі ручнічкі* [8, с 41], *чорн шоук* 8, с53, *белы жемчуг* [8, с. 53], *зяленую скрыню* [8, с. 281] , прилагательного-цветообозначения и существительного - флоронома: *сінія васілечкі* 8, с. 41, *зялен явор* [8,

с.27], прилагательного-цветообозначения и существительного-фаунонима: *вараны конік* [8, с. 296], *зязюльку шэрую* 8, с 48, *барашачка чорненькі* [10, с. 415], *сізы голубы* [8, с 53], *шэра вутачка* [10, с. 207], *белія лябедкі* [8,с. 54], прилагательного со значением размера и существительного - названия части тела, особенностей человека: *дробнія слезкі* [8, с. 9] и др.

В белорусском народном творчестве естественными являются универсальные для славянского фольклора формулы *буйны ветры* [8, с.37], *дробны дажджи* [8, с.37], *маманька родная* [8, с. 51], *дзіуненькі сон* [8, с. 54], *ясен сокал* [8, с. 54], *холодная вада* [8, с. 290], *драмучымі лясамі* [8, с. 427], *цёмная ночачка* [8, с. 428], *ясен месяц* [8, с. 428], *луг зяленый* [10, с. 47], *быстрая ракі* [10, с. [10,с. 206], *быстра вода* [10, с. 80] . Очень близки такие конструкции к тем, что наблюдаем в украинском народном эпосе: *бистрі води* [14, 327, 333], *біле каміння* [14, с. 163, 183, 188, 197, 202], *білий камінь* [14, с.109, 124, 125, 128, 312, 314, 315 та ін.], *білі руки* [4, с. 145, 284], *буйні вітри* [14, с. 176, 291], *дрібен дощик* [14, с. 107, 108, 223, 254], *дрібні сльози* [14, с. 94, 96, 97, 182, 184, 193, 265 та ін.], *зелені явори* [14, с. 161, 206], *зелена діброва* [14, 363, 378], *холодна вода* [14, с.91, 92, 93, 94, 95, 97], *ясні соколи* [14, с.103, 154], *ясне сонце* [14, с.138, 182], *темная нічка* [14, с. 206, 208].

Только в белорусском фольклоре засвидетельствованы формульные структуры *зеленая липка* [10, с. 146], *липачка кудрявая* [10, с. 146], *бязозка белая* [10, с 147], *белая бязозка караністая* [10, с. 402], *яленчанка зеляная* [10, с. 278], *зязюлечка баравая* [10, с. 223]. Существование таких структур связываем с наблюдаемой картиной мира и ее непосредственной фиксацией в языковых конструкциях.

Универсальность подобных словосочетаний усматриваем в том, что, во-первых, это самые простые структуры и самые употребляемые в языке конструкции, во-вторых, это единицы, обладающие эстетической окраской, образностью, тропеические по своей сущности, в-третьих, национально обусловленные. В украинском народном эпосе актуальными являются структуры *бистра куля* [14, с. 93], *бистра річка* [14, с.276], *бистра супротивна хвиля* [14, с. 386, 388], *бистра хвиля* [14, с 98, 108, 110, 112, 395, 397, 398] , *бистрі ріки-озера* [14, 300], *прудкі річки* [14, с 332], *битий гординський шлях* [14, с. 74], *бідні невільники* [14, с.13], *бідні козаки* [14, с. 95, 97 126, 209], *запорозьке войско* [14, с. 149], *сизопірі орли* [14, с. 156], *православні християни* [14, с. 115, 165, 181] та ін.

Атрибутивные конструкции являются непосредственным отображением неязыковых фактов - картины мира этноса.

Субстантивные текстово-образные формулы - сочетания существительного с существительным. В белорусском народном творчестве это сложные слова: *рута-мята* [8, с.36], *зязюлька-кукушка*

[8, с. 47], *мед-гарэланьку* [8, с. 50], *мед-віно* [8, с. 50], *мурагу-сена* [8, с. 287], *выно-мед* [8, с. 295], *паніч-королік* [8, 295], *сад-віноград* [8, с. 296], *званы-калаколы* [8, с. 382], *барі-сосна* [10, с. 81], *шчуцы-рыбаньцы* [10, с. 179], *каліна-маліна* [10, с. 222]. Во многих случаях украинского народнопесенного словоупотребления фиксируем наличие подобных структур, например, в думах: *слава-рицарство* [14, с. 231, 232, 236], *сокіл-брат* [14, с. 114], *срібло-злото* [14, с. 100], *час-пора* [14, с.305], *щастя-доля* [14, с.127, 155, 201, 212, 361], *щука-риба* [4, с. 317], *шлях-дорога* [14, с.367]. Это свидетельствует об языково-этнической, языково-культурной родственности двух народов.

Сложные слова составляют неотъемлемую часть народнопесенной словесной культуры славян. В белорусской народной культуре также очевидным есть факт употребления сложных существительных. Природа сложного слова связана с представлениями в сознании человека о многоаспектности, разноуровневости, всеобъемлемости понятия, его разностороннего видения индивидуумом - носителем этнической культуры. Поэтому сложное слово в фольклоре понимаем как неоднозначное, разноаспектное поэтизирование реальных вещей, попытку образно обыграть их характерные детали, признаки, характеристики, указать на взаимосвязь, подчеркнуть частное и общее как единое целое в понимании сущности предмета. Для фольклора сложная словесно-образная конструкция - речемыслительный способ реализации многоаспектности видения мира, сегментация и синтез описываемого явления, предмета.

Вербальные тексто-образные формулы-универсалии в белорусской фольклорной традиции также подчинены законам канонической внутренней архитектоники. К этим формулам принадлежат сложные глагольные конструкции типа *селя-пасел* [8, с.37], *сячыце-рубайце* [8, с. 285], *стучыць-грудыць* [8, с. 297, 298], *лець-палець* [7, с. 570], *едзь-паедзь* [8, с. 370] и структуры, образованные по модели "глагол + глагол": *не гніся, не ламайся* [8, с.433], *хоць маем, хоць не маем* [10, с. 427], *не гніся, не ламіся* [8, с. 432], *хаджу, малачу* [10, с. 80].

Аналогичные модели наблюдаем в украинских думах: *сікти-рубати* [14, с. 163, 164, 177 та ін.], *бере-хапає* [14, с. 203, 205], *бити-карати* [14, с.218], *бігти-доганяти* [14, 216], *грати-вигравати* [14, с. 98 та ін.]. Как убеждаемся, принцип конструирования структур тот же, компонентный состав близкий, похожий, хотя в большинстве случаев неодинаковый, не повторяющийся.

Интерес представляют адвербиальные тексто-образные универсалии. Предназначение этих структур - поэтизировать пространственные, временные и другие характеристики измерения бытия. Формульные структуры с семантикой места указывают на

местоположение описываемого предмета, явления, события, на направление, движение к определенному предмету в пространстве и проч. Пространство в фольклоре, как и время, - реальное, обобщенное бытие, мыслящееся в тесной связи с человеком. Для белорусского носителя культуры актуальным есть макропространство: *на Русь, на Україну* [8, с. 282], *на ціхім Дунаї* [8, с. 282], *за ціхім Дунаєм* [8, с. 288], *на Україну* [8, с. 282], *на Україну* [8, с. 281], *на Русь* [8, с. 283], *на моры на синюсенькым* [8, с. 37], *з поля* [8, с. 37], *па Дунаечку* [10, с. 126, 127], *на рыночку* [8, с. 36], *у луг, у бор* [8, с. 40], *у крыніцу* [8, с. 41], *у садзе* [8, с. 41], *на саду* [8, с. 42], *у садочку* [8, с. 42], *да з гары на даліну* [8, с. 283], *пад круту гару* [8, с. 430], *да на моры, на моры, на сінькым возеры* [8, с. 283], *у бору* [8, с. 289], *у чыстым полі* [8, с. 299], *за лесам* [8, с. 302], *па чісту поля* [8, с. 302], *за гарой, за гарой круценькай* [8, с. 392], *за гумном, за новенькым* [8, с. 289], *чэрэз тры лясы* [8, с. 303], *чэрэз тры сялы* [8, с. 303], *між гор, між даліны* [8, с. 292], *да й у чыстым у полі, да й на бітому шляху* [8, с. 430], а также и микропространство: *на каменны на бялюсенькым* [8, с. 37], *у каморы* [8, с. 42], *у хаце* [8, с. 48], *по сянех* [8, с. 51], *на бярозах* [8, с. 50], *на дварэ* [8, с. 293], *каля коніка* [8, с. 287], *на коніку* [8, с. 55], *у новым калодзежы* [8, с. 281], *з-пад крыніцы* [8, с. 290], *на масту* [10, с. 427]. Употребление многих адвербиальных тексто-образных конструкций, характерных для белорусского фольклора, наблюдаем в украинских народных эпических произведениях: *з чужої стороны* [14, с. 116], *із чистого поля* [14, с. 312], *з криниці Салтанки* [14, с. 94, 96], *із чужого дому* [14, с. 360], *у тихий Дунай* [14, с. 409], *в чисте поле, в широке роздолля* [14, с. 216], *у чужий дім* [14, с.], *через темні луги* [14, с. 328], *через високі ліси* [14, с. 338].

Поэтизацию пространства связываем с намерением песнетворцев зафиксировать местопребывание, местонахождение существенных для этнического бытия реалий духовной и материальной жизни человека. Локус есть частью этноса, составляющей мировоззрения носителей культуры, компонентом национальной (генетической) памяти. Для белорусов важными локативами считаем такие, как *лес, сад, поле, бор, гай, гора, дубрава, море* и др. Для украинцев - *степь, поле, лес, сад, бор, гора, дубрава, море* и др. Сходство пространственного обозначения действительности и в белорусском, и в украинском фольклоре очевидное.

Время в словесно-образном оформлении тоже является обязательным показателем национально-образного видения бытия. В белорусском этносе оно определено словами *ранюсенько* [8, с. 51], *з суботкі на нядзелку* [8, с. 5], *у суботу на нядзелю* [8, с. 52] *з суботкі на нядзелку* [8, с. 53], *у нядзелю рана* [8, с. 55], *у нядзелечку* [8, с. 56], *з суботы на нядзелю* [8, с. 56, 57], *у нядзелю да рана параненька* [8, с. 280],

у надзельку рана [8, с. 280], ой, рана, рана, на зарэ [8, с. 429]. Для украинской фольклорной традиции примечательны конструкции *ранньою зорею* [14, с. 325], *у святую неділеньку рано-пораненьку* [14, с. 190, 366, 367], *до схід сонця* [14,с. 359], *в неділю рано-пораненьку з світовою зорею* [14, с. 340, 341], *ясною зорею* [14, с. 206]. Как видим - словесные формульные конструкции очень сходны.

Текстово-образные предикативные конструкции-универсалии в белорусском народном творчестве - структуры, соотносительные с предложениями. Такие единицы достаточно активны. Например: *дробныя слезкі рониць* [8, с. 43] , *дробны дажджы паліваюць* [8,с.36], *коніка сядлае* [8, с.47], *зязюлька кукавала* [8, с.48], *по сянех пахадзіла* [8, с. 51], *сон сасніла* [8, с. 53], *сон відзела* [8,с. 53], *на коніку сядзіць* [8, с. 55], *цякла рэчачка* [8, с. 56], *русяя каса да да паяса* [8,с. 280], *два конікі да ваду пілі* [8, с. 280], *коні поюць* [8, с. 289], *вада ручаем цячэ* [8, с. 290], *вада цячэ холодная* [8, с. 290], *вадзічка ручаем бяжыць* [8, с. 292], *быстра рэчка сячэ* [8, с. 294], *по чысту полю стралою імчыся* [8, с. 302], *не вей, вецер* [8, с. 431], *кала рэчанькі хадзіла, кала быстрае гуляла* [10, с. 390], *я над ракою стаяла, беляя ручкі умывала* [10, с. 391], *з адной гары вецер вее, з-над другой гары павявае* [10, с. 279], *кукавала зязюля* [10, с. 222] и др. По своей сущности (учитывая лексический состав, содержательность конструкции) подобные текстово-образные универсалии, на наш взгляд, родственны эпическим формулам песен славянского фольклора. Ср. в украинских народных думах: *став з Дніпра тихий вітер повівати* [14, с. 388], *будуть козаки чистим полем гуляти* [14, с. 89], *дрібен дощик накрапае* [14, с. 254], *став буйний вітер повівати* [14, с.186], *не буйні вітри повівали* 14, с. 79].

Фольклорно-песенное творчество - осмысление в национально-культурном воплощении с помощью этнознаковых единиц, в которых кодируются представления этноса о бытии, сущности народно-культурной действительности - духовной и материальной ее природы. Доминанты этой действительности - концепты национальной культуры - тоже требуют пристального внимания и компаративных славянских студий, что важно для выяснения универсального и уникального, самобытного в народнопесенном творчестве родственных этносов.

Как видим, и украинское, и белорусское фольклорно-песенное творчество формульно по своему составу. Рассмотренные формульные канонические структуры представлены лишь отдельными моделями, в общих чертах. Но даже на незначительных примерах можно наблюдать прочно сложившуюся древнюю языковую песенную традицию в фольклоре двух народов. Изучение фольклорно-песенных текстообразующих элементов фольклорного континуума славян очень важно и необходимо. Подробная, детализированная классификация универсально-формульных образований даст возможность сравнить

язык древней песенной традиции разных славянских культур и пр.

Литература

1. Беценко Т. П. Адвербіальні текстові універсалії з семантикою місця в українських народних думах/ Тетяна Беценко // Stylistyka: Opole. - 2006. – XV. - С. 183-219
2. Беценко Т. П. Атрибутивные эпические формулы в украинских народных думах/ Т. П. Беценко // Стереотипность и творчество в тексте. Пермь, 2005. - С. 322-331
3. Беценко Т. Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять/ Тетяна Беценко. - Суми, 2008
4. Беценко Т. П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць/ Т. П. Беценко - Суми, 2016
5. Беценко Т. П. Поэтическая фразеология украинских народных дум // Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н. С. Валгиной/ Т. П. Беценко - 2002. - С.180-194
6. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції: монографія/ Т. П. Беценко. - Суми, 2008
7. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії - системні одиниці// Карповские научные чтения. Сборник научных статей: в двух частях/ Т. П. Беценко. - Выпуск 6. - Часть 1. - Минск, 2012. - С.12-25
8. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 1. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981
9. Вяселле песні: У шасці кнігах. Кніга 2. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981
10. Восеньскі талочныя песні. - Мінск: Навука і тэхніка, 1981
11. Евгеньева А. П, Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XX в./ В. П. Евгеньева/ - М.-Л.: Издательство / С.Я. Ермоленко. - К.: Наукова думка, 1987
13. Ивахненка Т. А. Славесныя формулы і компазіцыйная схемі календарна-абрадовых песенных текстау // Вестник Беларускага дзержаунага універсітэта. Серія 4/ Т. А. Ивахненка - 2004. - №2.
14. Украинские народные думы. -- М.: Наука, 1972

Анотація

Беценко Т. П. Текстово-образні структури в українській та білоруській народній пісенній творчості

Стаття присвячена розгляду поняття канонічності мовного текстотворення на зразках аналізу творів українського і білоруського пісенного фольклору. Канонічні структури осмислюються як традиційні, закономірні одиниці, які формують національно-пісенний словесно-образний континуум. Представлена спроба в загальних рисах, стисло проаналізувати текстово-образні канонічні структури, характерні для української і білоруської народної творчості. Виділено

атрибутивні, субстантивні, вербальні, адвербіальні, предикативні тексто-образні універсалії - формули. Для порівняння запропонований різноманітний ілюстративний матеріал з білоруського і українського пісенного фольклору. Резюмується думка про давність, самобутність і української, і білоруської народнопоетичної культури.

Ключові слова: мова українського і білоруського народної творчості, мова фольклору, канонічні структури народних пісенних текстів, атрибутивні формули, субстантивні конструкції, вербальні структури, адвербіальні тексто-образні універсалії, предикативні тексто-образні одиниці.

Аннотація

Беценко Т. П. Текстово-образные структуры в украинском и белорусском народном песнетворчестве

Статья посвящена рассмотрению понятия каноничности (формульности, универсальности) языкового текстообразования украинского и белорусского песенного фольклора.

Цель статьи - выявить и описать словесно-образные конструкции, характерные для украинского и белорусского народнопесенного текстообразования, с точки зрения их каноничности, универсальности и одновременно уникальности. Основная задача - типизировать тексто-образные формулы (универсалии) как системоорганизующие единицы фольклорного дискурса украинских и белорусских народных песен.

Каноничность словесно-образной организации народнопесенных произведений рассматриваем как фольклорную категорию, свидетельствующую о сложившейся языковой традиции, и вместе с тем - о своеобразии, самобытности, оригинальности отдельной культуры, в частности - украинской и белорусской.

Канонические структуры осмысливаются как традиционные, закономерные единицы, которые формируют национально-песенный словесно-образный континуум. Представлена попытка в общих чертах, сжато проанализировать тексто-образные канонические структуры, характерные для украинского и белорусского народного творчества. Выделены атрибутивные, субстантивные, вербальные, адвербиальные, предикативные тексто-образные универсалии-формулы. Для сравнения предложен разнообразный иллюстративный материал из белорусского и украинского песенного фольклора. Резюмируется мысль о древности, самобытности и украинской, и белорусской народнопоэтической культуры песнетворчества. Актуальность исследования состоит в том, чтобы убедительно засвидетельствовать языковые каноны народного песнетворчества, наблюдаемые в украинском и белорусском фольклорно-песенном континууме, которые служат доказательством самобытности, оригинальности словесно-образной песенной культуры этих народов и вместе с тем - их родственности, близости.

Ключевые слова: язык украинского и белорусского народного творчества, язык фольклора, канонические структуры народных песенных текстов, атрибутивные формулы, субстантивные конструкции, вербальные структуры, адвербиальные тексто-образные универсалии, предикативные тексто-образные единицы.

Sammary

Tatiana Betsenko. Text-shaped structure in Ukrainian and Belarusian folk songs creativity

The article discusses the concept of canonical (by formulas, universal) language textshaping of Ukrainian and Belarusian folk songs.

The purpose of the article is to identify and describe the verbal-shaped design, characteristic for the Ukrainian and Belarusian folk-song textshaping, in terms of their canonical, flexible and at the same time unique character. The main task - to typify textshaped formula (Universal) as a system-forming unit in folklore discourse of the Ukrainian and Belarusian folk songs.

We regard canonicity of verbal and figurative organization of a folk-song as folklore category, indicating the current linguistic tradition, and at the same time, originality, distinctiveness of a particular culture, in particular - the Ukrainian and Belarusian.

Canonical structures are conceptualized as traditional, legitimate units that shape the national song kontinuum. An attempt to outline, briefly analyze the canonical text-shaped structures that are typical for the Ukrainian and Belarusian folklore was made. Allocated attributive, substantive, verbal, adverbial, predicative text-shaped universals have been singled out. For comparison, we provided a diverse illustrative material from the Belarusian and Ukrainian folk songs. It summarizes the idea of antiquity, originality both of Ukrainian and Belarusian national poetic song-making culture.

Key words: Ukrainian language and Belarusian folk art, folklore, language, canonical structures of folk song texts, attribute formula substantive design, verbal structure, adverbial text-shaped Universal, predicative text-shaped unit.

УДК 801.61

Елена Анатольевна Зоз

кандидат філологічних наук, ст. викладач

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна.

E-mail: zolena@mail.ru

ПРОСОДИЧЕСКАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ ПОЭТИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Постановка проблемы. Понятие целостности художественного произведения является одной из основных идей системно-функционального подхода в изучении литературы, в основе которого лежит понимание художественного произведения как некоторой функциональной системы, элементы которой могут быть поняты и объяснены лишь в их связи с целым.

Анализ последних исследований. Целостность рассматривается многими учёными как одна из ведущих тексто-дискурсивных категорий, обусловленная единством содержания текста-дискурса и цельюоформленностью его единиц [7, с. 201].

Такой взгляд на сущность художественного произведения смыкается с широко принятым в современной лингвистике пониманием целостности текста как категории психолингвистической, характеризующей текст как смысловое единство [3; 4; 5; 6].

Важная роль в создании формальной и смысловой целостности текста принадлежит текстовой просодии. Проблема интеграции текстовых частей в единое целое неотделима от вопроса о просодических средствах сегментации текста на единицы, его составляющие. Дискретность текста является необходимым условием и одним из способов его интеграции.

Процесс интеграции, ведущий к смысловому и формальному единству текста, очень сложен и в различных текстах приобретает самые разнообразные формы и приёмы [2, с. 126].

Цель и задачи исследования. Целью настоящего исследования является анализ роли просодических средств в создании целостности стихотворного произведения. Актуальность выбора данной темы обусловлена необходимостью комплексного изучения проблем художественного творчества на стыке различных наук, а также необходимостью дальнейшей разработки теории текста, правил его построения и функционирования в различных сферах коммуникации, в частности эстетической.

Изложение основного материала. Предметом исследования являются просодические параметры текста – фонационная длительность, частота основного тона и интенсивность. Объектом исследования является поэтический стихотворный текст, понимаемый как целостное образование – структурно-функциональная система, обладающая формальной и смысловой завершённостью и служащая для передачи информации в эстетической сфере коммуникации.

Членение текста на единицы разной степени сложности средствами просодии и, соответственно, объединение этих единиц в целостную систему непосредственно связано с проблемой выделения структурно-семантических единиц текста конкретного функционального стиля.

Вопрос о единицах стихотворного текста является одним из наиболее разработанных как в области литературоведения, так и в области экспериментальной фонетики. В экспериментально-фонетических исследованиях, как правило, выделяют слог, ритмическую группу, строку, двустишие и строфу [1].

Конкретный материал нашего исследования составляют двадцать текстов лирических стихотворений, которые подвергались электроакустическому анализу. Зарегистрированный речевой поток был разбит на сегменты, отвечающие основным структурным единицам стихотворного текста. Исследование роли просодии в интеграции текста лирического стиха проводилось на основе анализа диапазона варьирования показателей просодических параметров, которые качественно отличают текстовые единицы разного масштаба.

Важную роль в интеграции текста лирического стиха на просодическом уровне играет фонационная длительность единиц текста. Фонационная деятельность качественно отличает единицы текста различного масштаба соответствующим диапазоном варьирования данного параметра.

Минимальные и максимальные абсолютные значения фонационной длительности составляют для ритмической группы (РГ) 220-1320 миллисекунд (мс), для строки – 840-8760 мс. Как видим, наблюдается значительная вариативность фонационной длительности единиц различного масштаба.

Однако анализ усреднённых показателей фонационной длительности данных единиц в исследуемых текстах показывает значительно меньшую вариативность. Средние показатели данного параметра составляют для слога 249-311 мс, для РГ – 523-685 мс, для строки – 1553-3131 мс, для двустишия – 3106-6262 мс.

Можно сказать, что в целом для текста лирического стиха характерным является довольно компактный диапазон варьирования параметра фонационной длительности для различных единиц. Для 85% РГ всех исследуемых текстов абсолютная фонационная длительность колеблется в пределах от 300 мс до 800 мс, для 80% строк – от 1500 мс до 3000 мс, для 70% двустиший – от 3000 мс до 5000 мс.

В плане отношений части и целого между единицами стиха можно отметить, что они характеризуются количественным увеличением в 2-4 раза фонационной длительности единиц с повышением их ранга в структуре текста. Тем самым достигается интегрированность разномасштабных единиц по параметру фонационной длительности.

Интегрированностью единиц в системе текста характеризуются отношения между фонационной длительностью слога и РГ (280 мс vs 598 мс), РГ и строки (598 мс vs 2284 мс), строки и двустишия (2284 мс vs 4568 мс), двустишия и строфы (4568 мс vs 13087 мс).

Характерное для всех исследуемых текстов количественное увеличение показателей абсолютного и усреднённого значений фонационной длительности единиц более высокого ранга по сравнению с единицами более низкого ранга выступает как показатель качественного отличия структурно-семантических единиц различного масштаба в иерархии текстовой организации и позволяет сделать вывод о способности данного параметра выполнять интегрирующую функцию в тексте лирического стиха, служить средством достижения формальной и смысловой целостности текста.

Просодическим средством, на фоне которого особенно ярко прослеживается тенденция к соизмеримости единиц одного ранга по параметру фонационной длительности, а также отношения

интегрированности единиц различного ранга в системе текста, служит чёткое паузальное членение лирического стиха.

Анализ усреднённых значений длительности пауз, оформляющих единицы различного уровня, свидетельствует о возрастании показателей этих значений с повышением ранга единицы в общей иерархии текстовой организации, то есть единицы более высокого ранга завершаются и более долгой паузой. Диапазон вариативности средних значений длительности составляет для пауз после нечётных строк 330-1090 мс, для пауз после двустиший – 603-1360 мс, для межстрофных пауз – 1140-1480 мс.

Изменения пределов варьирования длительности пауз различного уровня системы текста определяются степенью семантической сложности единиц, которые они оформляют, и происходят за счёт количественного увеличения их длительности в среднем в 1,5-2 раза, чем достигается интегрированность разномасштабных пауз по параметру длительности.

Интегрированностью в системе текста лирического стиха характеризуются отношения между длительностью паузы после нечётной строки и паузы после двустишия (578 мс vs 856 мс), паузы после двустишия и межстрофной паузы (856 мс vs 1400 мс).

Таким образом, количественное увеличение длительности пауз выступает как показатель качественного отличия пауз различного ранга в иерархии текстовой структуры и позволяет говорить о способности данного параметра выполнять не только функции членения и связности единиц различного уровня, но и функцию интеграции в тексте лирического стиха, служить средством достижения структурной – формальной и смысловой – целостности текста.

В целом для лирического стиха характерен стабильный темп чтения. В 80% ритмических групп каждого из исследуемых стихов расхождения в показателях среднеслоговой длительности (ССД) – акустического коррелята темпоральных изменений – не превышает 60-80 мс, что обуславливает восприятие темпа их чтения в целом как стабильного.

Диапазон варьирования значений ССД в исследуемых стихах невелик. Минимальное значение ССД составляет 224 мс, максимальное – 311 мс, а основная масса показателей ССД находится в ещё более компактном диапазоне.

Следует отметить, что качественные отличия темпа чтения различных стихов обусловлены семантическими факторами и синтаксической организацией и влияют на характер ритма произведения, однако общая тенденция к стабильности темпа внутри отдельного текста при этом не нарушается.

Стабильный темп чтения лирического стиха является просодическим средством, на фоне которого чётко прослеживается тенденция временной соизмеримости и акцентно-мелодического сходства единиц текста. Тем самым стабильный темп чтения лирического стиха способствует интеграции единиц различного уровня текстовой иерархии, является одним из факторов создания целостности произведения.

Анализ динамических изменений в исследуемых текстах стихов показал, что абсолютные показатели динамического диапазона для всех текстовых единиц (строки, двустишия, строфы) характеризуются большой вариативностью и лежат в пределах от 0 о.е. (относительных единиц) до 92 о.е. для строки, от 10 о.е. до 95 о.е. для двустишия от 18 о.е. до 95 о.е. для строфы.

Анализ усреднённых показателей динамического диапазона текстовых единиц обнаруживает меньшую вариативность, чем абсолютные показатели данного параметра. Средние показатели значений динамического диапазона по отдельным стихам располагаются в следующих пределах: для строки – 14 о.е. – 45 о.е., для двустишия – 21 о.е. – 66 о.е., для строфы – 30 о.е. – 84 о.е.

Полученные данные демонстрируют наличие определённой закономерности, в соответствии с которой повышение статуса сегмента в иерархии текстовой организации влечёт за собой возрастание количественных показателей значения динамического диапазона, что обеспечивает интеграцию единиц в структуре текста по данному параметру. Интегрированность единиц текста происходит за счёт расширения динамического диапазона в среднем в 1,5 раза. Это позволяет говорить о способности данного параметра (наряду с другими просодическими средствами) служить средством достижения структурной целостности текста лирического стиха.

Важную роль в оформлении структурно-семантических единиц текста и интеграции текста лирического стихотворения на супрасегментном уровне играет мелодический компонент просодии (изменение частоты основного тона – ЧОТ).

Анализ показателей частотного диапазона единиц различного уровня текстовой иерархии демонстрирует наличие довольно чёткой закономерности, заключающейся в возрастании значения диапазона ЧОТ с повышением ранга единицы текста.

Пределы варьирования по параметру частотного диапазона составляют для ритмической группы 0 Пт (полутонов) – 8 Пт. Однако подавляющее большинство РГ (85%) находятся в более компактном диапазоне от 0 Пт до 4 Пт. Соответственно, лишь 15% РГ всего исследуемого материала характеризуется более широким частотным диапазоном – 5 Пт – 8 Пт.

Строка как основная единица текстовой иерархии стиха характеризуется очень широкими пределами варьирования значений частотного диапазона: от 0 Пт до 15 Пт. Значительная часть строк исследуемого материала (60%) характеризуется частотным диапазоном 4 Пт – 7 Пт, ещё 20% строк – 8 Пт – 10 Пт, 20% приходится на строки с очень узким диапазоном ЧОТ – 0 Пт – 3 Пт и с более широким диапазоном – 11 Пт – 15 Пт.

Значения диапазона ЧОТ строф находятся в пределах от 7 Пт до 17 Пт. Подавляющее большинство строф (свыше 80%) характеризуется частотным диапазоном от 10 Пт до 17 Пт, около 20% строф имеют более узкий частотный диапазон – от 7 Пт до 9 Пт.

Анализ усреднённых значений частотного диапазона свидетельствует о способности данного параметра качественно отличать единицы текста различного масштаба соответствующим диапазоном варьирования: для РГ диапазон варьирования усреднённых значений данного параметра составляет 1 Пт – 4 Пт, для строки – 5 Пт – 11 Пт, для двустишия – 6 Пт – 13 Пт, для строфы – 8 Пт – 17 Пт.

Чётко прослеживается тенденция, в соответствии с которой повышение статуса единицы в текстовой иерархии влечёт за собой соответствующее возрастание значения диапазона ЧОТ, что подтверждает способность данного параметра отражать структурно-семантическую организацию текста стиха, обеспечивать, с одной стороны, дифференциацию единиц различного масштаба, а с другой, способствовать интеграции этих единиц в системе текста, ведущей к формальной и смысловой целостности произведения.

Выводы. Суммируя вышеизложенное, отметим, что анализ просодической организации текстов лирических стихов подтверждает тезис о способности просодии (её временного, частотного и динамического компонентов) отражать формальную и смысловую структуру текста стиха, обеспечивая, с одной стороны, дифференциацию единиц различного масштаба, а с другой, способствуя интеграции этих единиц в системе текста.

Интегрирующая способность просодических средств проявляется в закономерном количественном возрастании показателей различных просодических параметров (частотного и динамического диапазона, фонационной длительности единиц, длительности пауз) с повышением ранга единицы в иерархии текстовой организации. Количественное возрастание показателей просодических параметров служит средством качественного разграничения неравнозначных в смысловом отношении единиц, способствуя тем самым их интеграции в системе текста.

Способность просодических параметров выполнять интегрирующую функцию в тексте лирического стихотворения является

одним из важных средств достижения формальной и смысловой целостности текста.

Перспективы дальнейших исследований мы видим в углубленном изучении фонетических средств организации поэтических текстов, их способности отражать смысловую организацию стихов с различной оценочно-эмоциональной тональностью. Подобное отражение происходит при одновременном сохранении существенных черт фонетической организации, характерной для лирической поэзии как жанра, а следовательно, исследование системы типологических формально-содержательных соответствий, свойственных лирике, открывает новые перспективы в изучении закономерностей формообразования и творческого процесса в целом.

Литература

1. Антипова А.М. Единицы поэтической речи // Тезисы докладов Всесоюзной научной конференции «Коммуникативные единицы языка» / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз им. М. Тореза. – М., 1984. – С.13-16.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
3. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. – М.: Высшая школа, 1980. – 224 с.
4. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 157 с.
5. Леонтьев А.А. Признаки связности и цельности текста // Лингвистика текста: Сб. науч. тр. / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз им. М. Тореза. – М., 1976. – Вып. 103. – С.60-70.
6. Николаева Т.М. Лингвистика текста и проблемы общей лингвистики // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. XXXVI. – № 4. – С.304-313.
7. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

Аннотация

Зоз Е.А. Просодическая целостность поэтического произведения

В статье рассматривается роль просодических параметров в создании целостности поэтического текста, которая проявляется в способности просодии, с одной стороны, делимитировать текстовые единицы, а с другой, интегрировать их в системе текста, способствуя тем самым созданию структурной и семантической целостности текста.

Ключевые слова: целостность текста, текстовая интеграция, просодические параметры, фонационная длительность, пауза, частота основного тона, интенсивность.

Анотація

Зоз О.А. Просодична цілісність поетичного твору

У статті розглядається роль просодичних параметрів у створенні цілісності поетичного тексту, яка проявляється в здатності просодії, з одного боку, делімітувати текстові одиниці, а з іншого, інтегрувати їх в системі тексту, сприяючи тим самим створенню структурної і семантичної цілісності тексту.

Ключові слова: цілісність тексту, текстова інтеграція, просодичні параметри, фонаційна тривалість, пауза, частота основного тону, інтенсивність.

Summary

Zoz Ye.A. Prosodic integrity of the poetic work

The article discusses the role of prosodic parameters in establishing the integrity of the poetic text, which is manifested in the ability of prosody, on the one hand, to delimit text units, and on the other, to integrate them into the system of the text, thereby contributing to the creation of structural and semantic integrity of the text.

Key words: text integrity, text integration, prosodic parameters, phonation duration, pause, fundamental frequency, intensity.

УДК 811.161.1'42

Колесниченко Елена Леонидовна,

кандидат филологических наук, доцент

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;

г. Бахмут. Україна.

E-mail: zxtey@mail.ru

Габидуллина Алла Рашатовна,

доктор филологических наук, профессор

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»;

г. Бахмут. Україна.

E-mail: ar_gabi54@mail.ru

Ироническое эссе М.М. Жванецкого «Одесса»: опыт прагматилистического анализа

Постановка проблемы. М.М. Жванецкий – гораздо больше, чем писатель-сатирик. Это мыслитель, философ, тончайший лирик, сумевший воплотить в эссе «Одесса» атмосферу города, его внутренний облик, описать воздух города, его камни, его говор, архитектуру, улицы, пропитанные солью и туманом, море и солнце Одессы. И, конечно же, науку, искусство и литературу: Багрицкий, Бабель, Бунин, Олеша... Отсюда и «одесский нажим пера», и образная система, пропитанная юмором.

«Одесса» - удивительное эссе об одесситах, людях, которые, может быть, рассеяны по миру, но все равно чувствуют корневую связь с этим прекрасным городом: *Художники из Одессы уезжают. Ее надо заканчивать, как школу. Все жизненные пути одесситов упираются в море. Дальше начинается другая жизнь, другая компания, другая страна.*

У М. Жванецкого не просто юмор, это огромный сгусток любви к людям. Он удивительно монтирует философское высказывание и бытовую деталь, что делает его тексты невероятно привлекательными.

Хороший юмор – «не смехотворство, а умение видеть в привычном непривычное, в обыденном абсурдное, соединять несоединимое. И делать это гармонично, естественно, внутренне логично» [7]. **Цель статьи** – показать особенности идиостиля М.М. Жванецкого в ироническом эссе «Одесса».

Изложение основного материала. Главная черта идиостиля М.М. Жванецкого – парадоксальность, что предполагает: 1) наличие в нем противоречия, причём противоречие может существовать как между общепринятым мнением по рассматриваемому вопросу и его неожиданной реализацией в высказывании, так и между тем, что утверждается в первой части высказывания, и тем, что возникает во второй; 2) наличие в парадоксе неожиданной трактовки известного и/или привычного (например, обыгрывание фразеологических единиц, паремий, прецедентных феноменов); 3) нелогичность; 4) нелепость; 5) противное мнение; 6) странность [10]; 7) логическая контрадикторность, выражающаяся в соприсутствии утверждения и отрицания, сказанного и подразумеваемого, желаемого и действительного; 8) грамматическая правильность парадоксальных высказываний.

По Б.Т. Ганееву [2], парадоксальные высказывания отличаются от обычных наличием парадоксальности, которая имплицитно сконцентрирована в парадоксальной пропозиции. Парадоксальная пропозиция (П-пропозиция, или парадоксема) как логический носитель парадоксальности выражается в форме логического суждения. П-пропозиция выделяется на фоне ортодоксальной пропозиции (О-пропозиции, или пресуппозиции) – имплицитной или, реже, эксплицитной. О-пропозиция – это норма, с которой сравнивается П-пропозиция. С другой стороны, это тезис, которому противопоставляется антитезис, выраженный П-пропозицией: *Писателей в Одессе много, потому что ничего не надо сочинять.* Семантическое пространство данного парадокса конструируется на уравнивании двух взаимоисключающих понятий: ‘писатель сочиняет, создает вымысел’ (О-пропозиция) и ‘писатель лишь описывает, регистрирует’ (П-пропозиция). Глубинный смысл парадокса заключается в том, что каждый одессит талантлив.

Парадоксальные высказывания в ироническом эссе «Одесса» условно можно разделить на два типа: логико-семантические и коммуникативно-прагматические.

Логико-семантические парадоксы в эссе «Одесса» афористичны, нередко имеют характер художественной дефиниции, своеобразии которой состоит в наличии особых семантических отношений между определяемым и определителем. По способу выражения семантических отношений их можно условно разделить на две группы: синтагматические и парадигматические.

Синтагматический парадокс возникает в результате референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Он построен на разрушении сложившейся в сознании людей картины мира. В столкновении конструкций аномального содержания с существующими в сознании реципиента представлениями, формируемыми языковой картиной мира, создается яркий смысловой контраст: 1) *Худой ребенок считается больным. Его будут кормить все, как слона в зоопарке, пока у него не появятся женские бедра, одышка и скорость упадет до нуля. Теперь он здоров!* 2) *А я до того необразован, что сам пишу эпиграф и произведение к нему.* Одним из средств создания парадокса в последнем случае является редкая риторическая фигура *гистеронпротерон*, которая отражает нарушение временной последовательности событий: сначала пишется эпиграф, потом произведение.

Синтагматический парадокс часто строится на нарушении причинно-следственных связей, отчего следствие, вывод не вытекают из посылки, условия: *Итак, лучший месяц август – дикая жара.* Считается, что наиболее комфортными для людей временами года являются поздняя весна или ранняя осень. Используя антитезу, Жванецкий разрушает этот стереотип. Аналогичный пример: *Ушибы, переломы, носки, надетые поверх сапог – очень красивая зима.*

Важнейшая роль в механизме порождения парадоксального высказывания принадлежит качественным характеристикам значения и смысла, представленным на оси координат «статичность/динамичность». Статичные языковые значения, по мнению О.В. Кравченко [6], сами по себе не способны передать абсурд, они не содержат «вируса» абсурда. Псевдоабсурдные высказывания могут возникать только в дискурсе, где задействован динамический потенциал смысла: *Зима в Одессе странная. Дождь сменяется морозом, образуя дикую красоту! Стоят стеклянные деревья, висят стеклянные провода, земля покрыта стеклянными дорогами и тротуарами. Машины и люди жужжат, как мухи на липкой бумаге. Если она неподвижна, значит, едет вверх; если едет вниз, значит, тормозит.* О-пропозиции – ‘Неподвижность - состояние, характеризующееся отсутствием

движения'. 'П-пропозиция – 'Неподвижность – это движение'. Синтагматический парадокс как смысловой феномен возникает там, где имеет место противоречие между содержанием отдельных означаемых вербализованной части дискурса и содержанием когнитивно-прагматического фона.

«Логическая абсурдность оборотов-сравнений обычно возникает на фоне семантики слов-сопроводителей, что противоречит смыслу сравнения, введенного операторами *как, словно, будто, такой, что; чем – тем, похож, напоминает* и т. д.» [4]: *Девушки весной хороши, как кукурузные початки молочновосковой спелости*. Парадоксальность сравнения подчеркивается смешением функциональных стилей: разговорного и научного. *Машины и люди жужжат, как мухи на липкой бумаге*.

В отличие от синтагматических парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметрического дуализма языкового знака, в частности его омонимией, синонимией, а также наличием в языковой системе словообразовательной производности, конверсивных, партонимических отношений и пр. В эссе «Одесса» М.М. Жванецкий мастерски использует все возможности языковой системы для игры с адресатом.

Эссе насыщено разнообразными тропами, создающими ироническую модальность.

Главное место занимает метонимия: *Со времен Бабеля (прономинатив) и до сих пор в детей вкладывают все надежды. Раньше на крошечное болезненное существо (перифраза) вешали скрипку, теперь вешают коньки, шахматы или морской бинокль. И хотя он не больше сифона с газированной водой (мейозис), он уже бьет ножкой в такт и такой задумчивый, что его уже можно женить (гипербола)*. Весь микротекст о принципах еврейского воспитания в Одессе – это развернутая метонимия. *Почему здесь рождается столько талантов (метонимия = 'талантливых людей'), не могут понять ни сами жители, ни муниципалитет (метонимия как перенос названия с людей на организацию, орган власти). Только время от времени его уговаривают (поддерживается метонимический перенос) назвать улицу именем кого-то (синекдоха как замена конкретного имени абстрактным)*.

В равной степени здесь представлены и лексикализованная, узуальная (см. выше), и дискурсивная, окказиональная метонимия: *Когда вы возвращаетесь к себе с дамой, вы покрываетесь потом и не знаете, чем ее прикрыть. Весь двор замолкает (лексикализованная метонимия «место-люди»), слышен только ваш натужный голос: – Вот здесь я живу, Юленька. А какой-то только что родившийся ребенок обязательно ляпнет: «Дядя Миса, только сто вчерасняя тетя*

(дискурсивная метонимия со значением ‘имевший место во время X – возникший во время X’ - по Ю.Д. Апресяну) *приходила*».

Рассмотрим, как читатель подготавливается к появлению синекдохи: *Жуют здесь всё и всегда – семечки, креветки, копченую рыбку, раков, виноград. Лучшие в стране рты не закрываются ни на секунду: хрумкают, лузгают, щелкают, посапывают, слушают ртом. Рты прекрасные – смесь украинской, русской, греческой и еврейской породы.* Мысль о том, что все одесситы – одна талантливая семья, подчеркивается словом *порода*, одно из значений которого – ‘совокупность характеризующих кого-л. физических, нравственных и т.п. качеств, полученных по наследству’ [ефремова]

Разнообразные метафоры (наряду с количественными тропами: гиперболой *Жуют здесь всё и всегда* и мейозисом *Дачи здесь маленькие – квартиры без крыши*) позволяют всеобъемлюще описать легендарный город с уникальным колоритом, интереснейшими людьми и неповторимым шармом, где каждый дом, каждая улица - это уже история, которая вдохновляла и очаровывала многих писателей, поэтов, музыкантов и художников: *Лучшие в стране рты не закрываются ни на секунду* (гипербола): *хрумкают, лузгают, щелкают, посапывают, слушают ртом* (катахреза). Жванецкий считает, что для предприимчивых одесситов талант – это товар, который, к сожалению, на родине не востребован. Этим объясняется появление в тексте опредмеченных метафор *экспортировать, получаться, куча* применительно к людям: 1) *Одесса давно и постоянно экспортирует в другие города и страны писателей, художников, музыкантов и шахматистов. Физики и математики получают хуже, хотя отец нашей космонавтики Королев – одессит.* 2) *Мечников и еще куча великих людей.*

Парадоксальный каламбур может строиться на многозначности слов и омонимии.

Мастерски используется логомахия – логическая ошибка, «спор о словах», когда в процессе общения участники коммуникации по-разному понимают значения слов, что ведет к недопониманию между собеседниками: – *Чем вы гладите тонкое женское белье? – А вы чем гладите тонкое женское белье? – Рукой.* Каламбур основан на полисемии глагола *гладить*: 1. Выравнивать утюгом складки, утюжить. 2. Легонько, ласково проводить по чему-нибудь ладонью, пальцами, несколько раз в одном направлении’).

Механизмом создания каламбура часто являются силепсис и зевгма: 1) *Обычно очень жаркий август, когда мы по ночам обливаемся потом, а серая морская вода не охлаждает, а засаливает;* 2) *хрумкают, лузгают, щелкают, посапывают* (семантическое поле «звуки, издаваемые носоглоткой»), *слушают ртом* (семантическое поле

физического восприятия). Пример зевгмы: *Девушки весной хороши, как кукурузные початки молочновосковой спелости. Летом еще лучше: стройные, упругие, **покрытые горячим загаром и легкой степной пылью***. Благодаря однородным членам предложения *пылью и загаром* многозначное ядерное слово *покрытый* реализует сразу два значения: 1) заполнить, усеять чем-н. по поверхности; 2) положить, наложить сверху на кого-что-н.

Парадоксальный каламбур может создаваться за счет необычного «поведения» синонимов: *Начинается учебный год, пляжи пустеют, на берегу те, кто **работает**, но ничего не **делает**, а таких довольно много*. Парадоксальный каламбур основан на полисемии глагола *работать*: 1) Заниматься каким-л. делом, применяя свой труд, делать что-л., трудиться. 5) Иметь какое-л. занятие, состоять где-л. на службе. Состоять в какой-л. должности).

Антонимические парадигматические отношения становятся в эссе «Одесса» основанием для антитез и оксюморонов: 1) *Итак, Одесса для тех, кто ее не знает и не хочет знать. Довольно красивый город на нашем Юге и **чьем-то Севере***. 2) *Вообще, женщин умных не бывает. Есть прелесть какие глупенькие и ужас какие дуры*. 3) *Когда вы выходите, двор замолкает окончательно и кто-то – **шепотом, от которого волосы шевелятся***: «Вот эта уже получше». 3) *Хотя в Одессе уже есть будка «ремонт одноразовых шприцев»*. Оксюмороны функционируют со значением чего-то необычного, совсем непохожего на других либо как возражение при неправдивом, референциально невозможном утверждении.

Коммуникативно-прагматические парадоксальные ситуации отражены в диалогах персонажей. Они демонстрируют противоречия, возникающие в результате нарушения стереотипных представлений собеседников о коммуникативном контексте. Коммуникативная ситуация воспринимается как парадоксальная, потому что она основана на нарушении прагматической пресуппозиции как отношении между говорящим и уместностью высказывания в контексте.

Парадоксальные ситуации в эссе «Одесса» обычно возникают в связи с несовпадением интенций собеседников, т. е. несоответствием иллюкутивной силы речевого акта (РА) и перлокутивного эффекта: адресат искаженно истолковывает намерения говорящего. В приведенном ниже примере адресат реагирует не на упрек, а на ассертивный компонент предыдущего высказывания:

- *Почему у вас семечки по двадцать копеек, а у всех десять?*
- *Потому что в двадцать больше.*

Нередко остроумные одесситы используют косвенные РА как средство манипуляции адресатом:

- Скажите, в честь чего сегодня помидоры не рубль, а полтора? В честь чего? - В честь нашей встречи, мадам.

Дама упрекает продавца в подорожании овощей. Вместо «почему»-вопроса она использует выражение «в честь чего-либо», т. е. 'ради кого-нибудь, в знак уважения к кому-чему-нибудь'. Именно на это значение и реагирует продавец, обратив негативную коммуникативную ситуацию в позитивную.

Уместность использования РА регулируется постулатами Г. П. Грайса, в частности максимой количества. Комичность нижеследующего диалога определяется нарушением этого правила:

- Миша, уже есть шесть часов?

- Нет, а что?

- Ничего, мне нужно семь

Здесь нарушено требование информативной важности описываемого объекта и отдельных его частей. «Ненормально говорить о несущественном или обычном, а о важном или необычном упоминать вскользь, «между прочим» или вообще умалчивать» [9, с. 387]. Аномальность первого вопроса подчеркивается последней репликой: вместо точного наименования времени (7 часов) спрашивающий почему-то называет другое, для него несущественное.

Подобный пример:

- Остановись, Леня! Что делает эта бабка?

- Она думает, что она перебегает дорогу. Я не буду тормозить

Существуют определенные конвенции вежливости, запрещающие отвечать вопросом на вопрос. Но это правило не для одесситов:

Я спросил старичка, что купался: «Вы что, не мерзнете?»

- Почему? - ответил он.

Выводы. Намеренное использование парадоксальных высказываний в эссе М.М. Жванецкого «Одесса» можно рассматривать как устойчивую тенденцию, своего рода языковой маркер времени. Причины появления такой тенденции в языке в определенной степени носят экстралингвистический характер. Современного адресата трудно удивить, и, чтобы привлечь его внимание, требуется достаточно сильные экспрессивные средства, при использовании которых ставка делается на неожиданность, шок. Другая причина: алогичность, парадоксальность, абсурд, используемые при описании событий или явлений действительности, как нельзя лучше отображают характер ситуации как в бывшем СССР, так и в современном обществе в целом.

Литература

1. Габидуллина А.Р. Парадоксальные высказывания в произведениях В. Ерофеева / А.Р. Габидуллина // Східнослов'янська філологія: зб. наукових праць / Горлівський держ. пед. ін-т іноземн. мов;

Донецкий нац. ун-т. Редкол.: С.О. Кочетова та інш. – Вип.21. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДППМ, 2011. – С. 3-12

2. Ганеєв Б. Т. Парадокс: парадоксальні висловлювання / Б. Т. Ганеєв. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2001. – 400 с.

3. Денисова О. К. К вопросу об использовании некоторых стилистических средств в пьесах Оскара Уайльда / О. К. Денисова // Вопросы лексикологии и стилистики романо-германских языков. – Иркутск, 1972. – Вып. 1. – С. 73-85.

4. Заботина Е. Н. Когнитивное моделирование структур парадокса в современных английских скетчах : автореф. дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Евгения Николаевна Заботина. – Санкт-Петербург, 2012. – 24 с.

5. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка: толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М.: Русский язык, 2000. – 1084 с.

6. Кравченко О. В. Явления языкового абсурда в художественных текстах : дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10.02.19 “Теория языка” / Оксана Викторовна Кравченко. – Таганрог, 2010. – 181 с.

7. Кочевых О. И творчество, и чудотворство / Олег Кочевых // Отрок. – Режим доступа: http://otrok-ua.ru/ru/sections/art/show/i_tvorchestvo_i_chudotvorchestvo.html?type=98&no_cache=1&cHash=a4a93a6c32

8. Овсянников В.В. Языковые средства выражения комического в англоязычной прозе : автореф. дис... канд. филол. наук / В.В. Овсянников. - Ленинград, 1981. -23 с.

9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. – 2-е изд. / В. З. Санников. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.

10. Шашкова С. И. Речевые средства выражения парадоксальности в произведениях И. Бунина: автореф. дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Русский язык” / Светлана Ивановна Шашкова. – Орел, 1998. – 17 с.

Анотація

Колесніченко О.Л., Габідулліна А.Р. Іронічне есе М.М. Жванецького «Одеса»: досвід прагматистичного аналізу

Стаття присвячена дослідженню семантико-стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей парадоксальних висловлювань в есе М.М. Жванецького «Одеса».

Синтагматичний парадокс виникає в есеїстиці М.М. Жванецького як результат референціальній неістинності висловлювання, логічного абсурду. Парадигматичні парадокси обумовлені законом асиметричного дуалізму мовного знака, його омонімією, синонімією, паронімією, а також наявністю в мовній системі антонімічних, партонімічних, родо-видових та інших відносин.

Прагматичними парадоксами можуть бути лише суперечливі висловлювання, що містять прагматичний контекст, що виражає деяку ситуаційну колізію. Він заснований на порушенні різних аспектів комунікативного контексту.

Ключові слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальні ситуації.

Аннотация

Колесниченко Е.Л., Габидуллина А.Р. Ироническое эссе М.М. Жванецкого «Одесса»: опыт прагматилистического анализа

Статья посвящена исследованию семантико-стилистических и коммуникативно-прагматических особенностей парадоксальных высказываний в эссе М.М. Жванецкого «Одесса».

Синтагматический парадокс возникает в эссеистике М.М. Жванецкого как результат референциальной неистинности высказывания, логического абсурда. Парадигматические парадоксы обусловлены законом асимметрического дуализма языкового знака, его омонимией, синонимией, паронимией, а также наличием в языковой системе антонимических, партонимических, родов-видовых и других отношений.

Прагматическими парадоксами могут быть лишь противоречивые высказывания, содержащие прагматический контекст, выражающий некоторую ситуационную коллизию. Он основан на нарушении разных аспектов коммуникативного контекста.

Ключевые слова: парадокс, антифразис, оксюморон, симплока, парадоксальные ситуации.

Abstracts

The article is dedicated to the research of the semantic-stylistic and communicative-pragmatic features of the paradoxical statements in the essay of M.M. Zhvanetsky «Odessa».

Syntagmatic paradox arises in the essays of M.M. Zhvanetsky as a result of referential untruthful statements, logical absurdity. Paradigmatic paradoxes are caused by law asymmetric dualism of the linguistic sign, its homonymy, synonymy, paronymy and the presence of antonymous, paronymous, genus - species and other relationships in the language system.

Pragmatic paradoxes can only be contradictory statements containing pragmatic context that expresses a situational conflict. It is based on breach of various aspects of the communicative context.

Keywords: paradox, antiphrasis, oxymoron, symploke, paradoxical situation.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 811.111.81'42

Ірина Анатоліївна Блинова,

докторант Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова, кандидат філологічних наук, доцент
E-mail eibisi@rambler.ru

АВТОРСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ У СВІТЛІ СУЧАСНОГО КОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Зазначимо, що на основі розробленої Ю. М. Карауловим теорії мовної особистості (далі – МО) в останні роки створюється цілий ряд робіт, де в названому аспекті постають як реальний носій мови, так і суб'єкти літературної комунікації. Вивчення мови художньої літератури дає широкі можливості для аналізу МО. На думку вченого, художній текст як продукт літературної комунікації є благодатним матеріалом для дослідження МО, кожен із суб'єктів якої (автор, читач, персонаж) може вивчатися як модель реальної МО.

У художньому прозовому творі автор постає МО, що творить, дійові особи (персонажі) – МО-носіями певної художньої інтенції автора, тоді як читач твору – сприймаюча МО. Під МО в нашому дослідженні розуміємо синтез дефініцій, представлених Ю. М. Карауловим в енциклопедії «Русский язык»: *будь-який носій тієї чи іншої мови*, охарактеризований на основі аналізу породжених ним текстів із погляду використання в цих текстах системних засобів мови для відображення бачення ним навколишньої дійсності (картини світу) і для досягнення певної мети в цьому світі; та *найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда*, що поєднує системне уявлення мови з функційним аналізом текстів (переклад наш. – І. Б.) [7, с. 671–672].

Лінгвістичним еквівалентом поняття „особистість” у досліджуваних нами текстах є авторська МО і художні моделі реальних МО – персонажі творів М'юріел Спарк і Курта Воннегута, до яких можна застосувати методологію аналізу різних рівнів МО, що дозволяє найбільш повно визначити і дослідити різні аспекти характеристики мовця. Крім того, трирівнева структура МО (асоціативно-вербальна мережа, тезаурус і прагматикон), звернена на художній текст, забезпечує можливість через вивчення його лексико-семантичної структури вийти на особливості поезики і художнього світогляду письменника.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичне підґрунтя мовної особистості базується на перетині багатьох дисциплін, що зумовлює складність і неоднозначність підходів до тлумачення, визначення структури, критеріїв, предмета і способів опису МО.

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо існування певного досвіду практичних досліджень численних типів МО, які різняться залежно від підходу до предмета вивчення. Особливий інтерес у дослідників викликає, по-перше, опис конкретних реальних індивідуальних МО, серед яких, враховуючи тип мовленнєвої культури, професійну ознаку тощо, як рядові носії мови (О. А. Казакова, Т. Ф. Волкова, Є. В. Іванцова, О. А. Левоненко), так і представники елітарної мовленнєвої культури (Т. В. Кочеткова, О. В. Картер, З. В. Баїшева); творчі особистості: вчені (В. В. Дружиніна, В. Я. Парсамова, І. О. Федорченко), письменники (Г. Ш. Кузьміна, Л. А. Каракуц-Бородіна, О. В. Федотова, Д. В. Анікін, Н. М. Менькова, О. М. Залогіна, Л. І. Плотнікова, Ю. М. Січінава), телевізійні ведучі (Г. М. Безпамятнова, М. О. Канчер), історичні особистості (О. В. Попова, Н. О. Бурмакіна, Н. І. Гайнулліна, Є. В. Барсукова) і т.і.

По-друге, увагу дослідників привертає опис узагальнених характеристик, що об'єднують певні групи людей (з позицій соціальних, гендерних відмінностей, типів мовленнєвої культури, рівня освіченості, вікового критерію, професійної, національної, територіальної приналежності, рис характеру, типів темпераменту, етносоціальних характеристик, панівної ідеології, умов життя тощо): носіїв елітарної мовленнєвої культури (Т. В. Кочеткова), зокрема МО українського ученого-гуманітарія, актуалізованої в наукових текстах (І. А. Синиця); тележурналістів (Н. Г. Мартиненко); представників сучасної молоді (О. М. Гуц, М. Ю. Титоренко, М. Г. Чабаненко); мешканців села (Р. Ф. Пауфшима); жінок і/або чоловіків (Й. А. Стернін, А. Г. Фомін, С. К. Табурова); дітей (Л. Х. Головенкіна); акторів, бізнесменів (Г. С. Куликова); вуличних торговців (Н. В. Свешнікова); емігрантів, включаючи дослідження на матеріалі творів художньої літератури (М. М. Єлізарова); національної колективної МО (російської, англійської, бурятської, в'єтнамської), включаючи дослідження на основі художніх творів (А. П. Сєдих, С. А. Курбатова, Ю. М. Караулов, Н. В. Доменко, Н. О. Максимчук, І. П. Василюк, Г. П. Божко, Я. О. Бондаренко, І. А. Морякіна, О. С. Шойсоронова, С. В. Оленьов); снобів (А. Ю. Піщуліна); службовців (М. М. Панова); учителя (Л. В. Струганець) тощо.

По-третє, інтерес учених у сфері власне художнього тексту зорієнтований на дослідження МО персонажа літературного твору (І. П. Зайцева, З. А. Кузнєвич, О. М. Залогіна, І. А. Морякіна, І. В. Трещаліна, О. Ю. Богомоллов, Л. М. Чуриліна), МО автора художнього тексту (Н. С. Дужик, Т. І. Должикова, В. Ф. Стецій, Д. В. Анікін, О. М. Залогіна, О. Ф. Федотова, І. А. Морякіна, О. М. Колчина, З. Ш. Арсланбекова, М. П. Ахіджакова, Я. О. Фрікке, Н. О. Гончарова, О. С. Кривецька, Л. А. Каракуц-Бородіна,

Н. М. Менькова), МО перекладача художнього твору (О. М. Шевченко) [2, с. 34–35].

Мета цієї розвідки полягає в спробі реконструювати мовну особистість автора сучасного прозового дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**: 1) охарактеризувати поняття „мовна особистість” у сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цієї категорії для лінгвістичної поетики; 2) зіставити найбільш актуальні для розгляду художнього прозового дискурсу категорії – „автор”, „образ автора”, „мовна особистість автора”; 3) виявити та системно обґрунтувати своєрідність мовної особистості автора прозового дискурсу через мовлення персонажів.

Матеріалом нашого дослідження слугують англomовні прозові твори малих форм найвидатніших письменників сучасної літератури – Курта Воннегута Молодшого і Мюліел Спарк.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід наголосити, що системна взаємодія засобів і способів актуалізації одиниць різних рівнів, що складають структуру тексту, створюється і спрямовується автором. Саме його позиція, його точка зору визначає все в художньому творі. Однак відображення авторських думок розподіляється в тексті неоднорідно й нерівномірно. Так, у прозовому творі мовлення автора чергується з мовленням персонажів, і хоча всі вони – основа, суть творіння художника, кожний у своїх роздумах керується власною точкою зору.

Зауважимо: образ автора – 1) один із проявів глобальної категорії суб'єктності, що виражає творчу основу в різних видах діяльності, включаючи мовленнєву; 2) основна категорія текстотворення, яка поряд із образом адресата формує лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори текстотворення; 3) художня категорія, що формує єдність усіх елементів багаторівневої структури літературного твору; 4) образ творця художнього тексту, який виникає в свідомості читача внаслідок його пізнавальної діяльності [3, с. 253].

Образ автора – ідейно-композиційний центр, стрижень художнього твору, навколо якого об'єднуються всі елементи його поетики та мовленнєві засоби і завдяки якому вони набувають відповідного естетичного призначення і комунікативної доцільності. Це центральна категорія стилістики, літературознавства і поетики.

У стилістиці художньої літератури цілісна концепція образу автора була розроблена В. В. Виноградовим у монографії «О теории художественной речи» (1971), хоча ця проблема порушувалася й раніше – у працях Г. О. Винокура, Б. М. Ейхенбаума та інших учених. Опрацьована академіком В. В. Виноградовим стосовно естетичної сфери концепція залишається актуальною для теорії тексту загалом. Смісл цієї

концепції полягає в тому, що образ автора вивчається дослідником як синтезуюча основа художнього тексту, як сконцентроване уособлення „суті твору”, що об’єднує „всю систему мовленнєвих структур персонажів у їхньому співвідношенні з оповідачем-розповідачем або розповідачами і через них постає ідейно-стилістичним осередком, фокусом цілого” [4, с. 118]. Актуальність цієї теорії пов’язана з тим, що саме автор з відповідною йому системою ціннісних орієнтирів і інформаційним тезаурусом, цілями і мотивами є рушійною силою, що створює систему будь-якого тексту. „В образі автора, як у фокусі, збігаються всі структурні якості словесно-художнього цілого” (переклад наш. – І. Б.) [3, с. 253].

Категорія „образ автора” досліджується вченим як прояв відношення письменника до літературної мови своєї епохи, до способів її розуміння, перетворення й поетичного використання. В. В. Виноградов пропонує вивчати образ автора як у плані діахронії з урахуванням історії мови і зміни літературних шкіл і напрямів, так і в плані синхронії на основі зіставлення творів ряду сучасних письменників або витворів одного з них для вияву динаміки образу автора в його творчості.

Досліджуючи образ автора як індивідуально-мовленнєву структуру, яка пронизує побудову художнього твору й визначає взаємозв’язок і взаємодію всіх його елементів (елементів словесно-художнього стилю: ідейних, змістових, естетичних і мовних – лексико-фразеологічних, граматичних, зображальних і виражальних), підкреслюючи історичну мінливість і різноманітність типів і форм цих співвідношень усередині твору залежно від стилів і систем словесно-художньої творчості, вчений окреслив глобальну перспективу подальшого вивчення образу автора в сучасній стилістиці.

У працях В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, Б. Томашевського, М. П. Брандес, Є. О. Гончарової та інших дослідників вивчаються типи і види образу автора, різні прояви художнього „я” у драмі, ліриці, романі тощо, співвідношення образу автора з особистістю письменника і різними типами оповідачів, риси (компоненти) у структурі образу автора.

Термін „автор”, як відомо, може позначати: 1) реальну особистість письменника; 2) оповідача, суб’єкта-персонажа; 3) художню особистість творця. Образ автора не тотожний реальній особистості письменника, хоч і досить тісно співвідноситься з нею. За образом автора стоїть авторська МО з притаманним їй лексиконом, граматиконом, прагматиконом (на кожному рівні її організації).

Отже, проблема „образ автора” як центральна категорія літературознавства і стилістики художнього тексту отримує подальший розвиток у категорії МО автора, інтенсивне вивчення якої починається

сама в лінгвістиці і пов'язане з особливостями сучасної лінгвістичної парадигми – її антропоцентризмом.

У художньому творі МО письменника ієрархізується багатоаспектно, оскільки вона об'єднує всі мовленнєві прояви. Принциповою для нашого дослідження є точка зору, що персонаж, на нашу думку, являє собою один із проявів МО письменника. Тому, щоб мати уявлення про МО письменника, потрібно підсумувати прояви як МО персонажів, так і інших суб'єктів мовлення (автора, розповідача, оповідача). Таким чином, МО письменника – *комплексне комунікативно-мовленнєве утворення*, сформоване із зафіксованими в ньому особливостями індивідуально-авторської письменницької манери.

Вживані на площині тексту репліки персонажа, зібрані воедино, складають його мовленнєву партію і виражають його світобачення та світовідчуття. Мовлення автора оформлюється інакше, аніж репліки і думки дійових осіб. Так виділяються два основних мовленнєвих потоки художнього тексту: *авторський* і *персонажний*. Останній є неоднорідним: про щось герой говорить, висловлюючи свої судження в зовнішньому мовленні (яке звучить), про щось думає, не виголошуючи свої думки (ці думки у творі мають форму внутрішнього мовлення). І врешті, поряд із переліченими, існує ще *змішаний* виклад, в якому присутні обидва – і герой, і автор; це – невласне-пряме мовлення. Таким чином, художній прозовий текст має гетерогенний характер, у ньому виділяються чотири типи викладу – *авторське мовлення, пряме/діалогічне, внутрішнє, невласне-пряме*, – які й складають його вертикальну структуру.

Основну увагу зосередимо на найбільш показовому рівні будь-якого художнього тексту – **образному** – у складі *персонажного діалогічного дискурсу*. Видається доцільним відзначити, що, маючи на увазі МО персонажа, всі слова, нейтральні та емоційно забарвлені, використані в прямому й переносному значеннях, а також синтаксичні конструкції зі всіма своїми особливостями (інверсіями, повторами, риторичними звертаннями, питаннями тощо), за допомогою яких крізь призму світобачення й світосприйняття героя відтворюється образна картина життя, належать автору.

Як відомо, у лінгвістичній літературі широке розповсюдження набуває термін «комічний дискурс», різновидами якого виступають гумористичний, іронічний і сатиричний дискурси. На нашу думку, персонажне мовлення головних героїв оповідань Курта Воннегута і Мюріел Спарк репрезентується останніми двома типами, адже дослідники творчості письменників [1; 5; 6; 8; 10; 11] зосереджують увагу на всесвітній значущості проблематики їхніх творів та поезиї *іронічного* і *сатиричного* зображення письменниками світу, що захоплює уяву читача.

Разом з тим, існують різноманітні мовні та мовленнєві засоби і прийоми вираження комічного: деформація ідіом, комічна метафора, гіпербола, парадокс, повтор, оказіональне новоутворення, перифраз, вставна конструкція, алюзія, ремінісценція, цитата, імпровізація, персоніфікація, градація / спадна градація / клімакс (кульмінація) / антиклімакс, антитеза, сміхова помилка тощо, де мовна гра та її різновид – каламбур посідають одне із значущих місць. За нашими спостереженнями, у досліджуваних оповіданнях автори вдало вдаються до навмисного обігрування мовних явищ на лексико-семантичному, синтаксичному, словотвірному та прагматичному рівнях з метою створення комічного ефекту.

Як засвідчив аналіз, типовим прийомом відбиття письменниками комічного ефекту є обігрування на лексико-семантичному рівні смислів, що виникають у випадку полісемії та омонімії в ракурсі персонажного іронізування з правил соціуму, певних ідей, переконань, висловлювань та вчинків. Зокрема регулярною є полісемія типу «пряме і переносне значення слів», «вільне і фразеологічно зв'язане значення», «власне і загальне значення». Наведені нижче приклади демонструють техніку такого зіткнення: *So that nothing of our joy should lag, George put in quickly, "Mind your **bloody** thumb on my shirt"* [13, с. 179], де обігрування відбувається за рахунок двох значень прикметника **bloody**: 1) що кровоточить, скривавлений; 2) (груб.) проклятий [12];

"There's a subconscious reason why you wear them."

*"**Dark** glasses hide **dark** thoughts", I said.*

"Is that a saying?"

"Not that I've heard. But it is one now" [13, с. 229], де обігрування стосується прямого і переносного значень прикметника **dark**: 1) темний; 2) таємничий, таємний [12].

У наведеному нижче діалозі реалізуються три значення прикметника *blind* (*сліпий*): 1) позбавлений зору, здатності бачити; 2) *перен.* який не помічає, не розуміє того, що відбувається навколо; нездатний правильно оцінити, осягнути що-небудь; 3) *перен.* який не має розумних підстав (про почуття, переживання і т. ін.) [12]:

He chuckled modestly, as Atkins shut the post office door behind him.

*"**One-eyed man in the land of the blind, you might say.**"*

*"**A one-eyed man might as well be blind,**" declared Upton Beaton, "if he doesn't watch people's faces and **doesn't give the blind credit for the senses they do have**" [14, с. 83].*

Безумовний дослідницький інтерес являє собою наступний фрагмент, де співрозмовник відхиляється від теми обговорення: на запитання, чи дійсно аналізатор інтелекту аналізував інтелект, він повідомляє в іронічному тоні, що аналізатор інтелекту збивав масло. Насправді, це поверхове розуміння висловлювання, глибинний смисл

якого цілком зрозумілий: співрозмовник – нерозумна людина, яка не може второпати, що звісно ж певний прилад/знаряддя має відповідну його призначенню назву. Обігрування, як видно, відбувається на прагматичному рівні завдяки натяку:

Bullard was entranced. “Uh, this intelligence analyzer,” he said, “it analyzed intelligence, did it?”

“It was an electric butter churn,” said the stranger.

“Seriously now,” Bullard coaxed [14, с. 56].

Наступний за вживанням різновид мовної гри заснований на перероблених, власне авторських фразеологізмах, що є характерним явищем англійської прози останнього століття: *“I’m afraid,” Anne said. “It’s going to make our home look so sad.” “There’s more to life than decorating.” [14, с. 71].*

Первісне значення фразеологізму, що для людини бути ситою не головне, трансформується в тотожне: для людини мати матеріальні цінності, жити в достатку не головне, є в житті важливіші цінності – духовні.

Зауважимо, що вказаний фразеологізм походить з Біблії. Сорок днів і ночей постився Ісус і нарешті зголоднів. Тоді підійшов до нього диявол і сказав: «Коли ти Син Божий, звели, щоб це каміння стало хлібом». Той відповів: Людина житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих» (Матвій, 4:4).

Аналіз мовлення персонажів дозволяє нам охарактеризувати письменників як активних, сильних, елітарних МО, раціональних і досить вільних у лінгвістичному плані. На когнітивному рівні це виражається, як бачимо, у використанні яскраво виражених ігрових конструкцій, які проявляють себе на різних рівнях організації та сприйняття тексту, в тому числі і для створення комічного ефекту.

Висновки. У цьому дослідженні *МО автора* – одна з форм прояву реальної особистості творця літературного твору, який виражає в словесно-художній формі свій світогляд, естетичне кредо, свій лексикон, тезаурус, асоціації та відбиває в деякій мірі концептуальну й мовну картини творця художнього тексту. *МО автора* знаходить вираження як в авторському, так і в персонажному та невласне-прямому мовленні. Таким чином, проведений аналіз доводить нашу думку про те, що спільною ознакою індивідуально-письменницького стилю К. Воннегута і М. Спарк є звернення на вербально-образному рівні до різноманітних, яскраво виражених за своїм стилістичним, експресивним, емоційним тощо забарвленням ігрових конструкцій задля створення комічного ефекту.

Перспективи подальших розвідок. Перспектива дослідження полягає в продовженні детального аналізу всіх рівнів *МО автора* / *автора-оповідача* / *персонажа* для виділення різних типів *МО*, через

сприйняття мовлення яких читач отримує додаткову інформацію про тих, хто говорить: їх вік, професію, соціальний стан, расову приналежність, культурний і освітній рівні тощо.

Література

1. Арутюнова И. А. Романы Мюриэл Спарк (к проблеме метода) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Арутюнова Ирина Аркадьевна. – М., 1984. – 179 с.

2. Блинова І. А. Взаємодія мовленнєвих форм у художньому прозовому дискурсі (на матеріалі англійської, української та французької мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Блинова Ірина Анатоліївна. – Донецьк, 2011 . – 295 с.

3. Болотнова Н. С. Образ автора / Н. С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожиной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 253–255.

4. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.

5. Джумайло О. А. Игра и постмодернистский инструментарий в романах М. Спарк : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.05 «Литература народов Европы, Америки и Австралии» / О. А. Джумайло. – М., 2001. – 26 с.

6. Дмитрук В. В. Творчество К. Воннегута: социально-критические тенденции, жанр, поэтика : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Дмитрук Виктор Владимирович. – К., 1984. – 202 с.

7. Караулов Ю. Н. Языковая личность / Ю. Н. Караулов // Русский Язык : Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Науч. изд-во «Большая российская энциклопедия», 2003. – С. 671–672.

8. Подкоритова О. П. Поэтика сатиры в романах Курта Воннегута / О. П. Подкоритова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 52. Філологічні науки. – С. 207–213.

9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 544 с.

10. Титаренко І. Л. Специфіка художнього світу Курта Воннегута : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / І. Л. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

11. Шлянникова М. В. Жанровая эволюция романов Мюриэл Спарк : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / М. В. Шлянникова. – Казань, 2005. – 21 с.

12. Электронный словарь ABBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Электронный ресурс]. – режим доступа до словника : <http://www.lingvo.ru>

13. Spark M. The Public Image. Stories / M. Spark. – М. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.

14. Vonnegut C. Palm Sunday. Welcome to the Monkey House / C. Vonnegut. – Random House UK, 1994. – 672 p.

Анотація

Блинова І.А. Авторська мовна особистість у світлі сучасного комічного дискурсу

Стаття присвячена дослідженню мовної особистості письменника у світлі сучасного комічного дискурсу. Охарактеризовано поняття „автор”, „образ автора”, „мовна особистість автора” у сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цих категорій для лінгвістичної поетики. Виявлено та системно обґрунтовано своєрідність мовної особистості автора прозового дискурсу крізь призму мовлення персонажів. Доведено, що спільною ознакою індивідуально-письменницького стилю К. Воннегута і М. Спарк є звернення на вербально-образному рівні до різноманітних, яскраво виражених за своїм експресивним та емоційним забарвленням ігрових конструкцій задля створення комічного ефекту.

Ключові слова: автор, образ автора, мовна особистість автора, комічний дискурс, мовна гра, ідіостиль.

Аннотация

Блинова И. Авторская языковая личность в свете современного комического дискурса

Статья посвящена исследованию языковой личности писателя в свете современного комического дискурса. Охарактеризованы понятие „автор”, „образ автора”, „языковая личность автора” в современном языкознании с акцентом на значимости этих категорий для лингвистической поэтики. Выведено и системно обосновано своеобразие языковой личности автора прозаического дискурса сквозь призму речи персонажей. Доказано, что общим признаком индивидуально-писательского стиля К. Воннегута и М. Спарк является обращение на вербально-образном уровне к различным, ярко выраженным по своему экспрессивному и эмоциональному окрашиванию игровым конструкциям для создания комического эффекта.

Ключевые слова: автор, образ автора, языковая личность автора, комический дискурс, языковая игра, идиостиль.

Summary

Blynova I. The author's language personality in the light of modern comic discourse

The article deals with the investigation of the writer's language personality in the light of modern comic discourse. The notions of the "author", "author's image", "author's language personality" in modern Linguistics with an emphasis on the importance of these categories for Linguistic Poetics have been characterized. The originality of the author's language personality in prose discourse through the characters' speech has been discovered and analyzed. It is proved that a common feature of K. Vonnegut's and M. Spark's individual style is the application to expressive and emotionally coloured language play structures at the verbal and figurative levels to create a comic effect.

Key words: author, author's image, author's language personality, comic discourse, language play, idiostyle.

УДК 81'42

Елена Владимировна Горлова,
кандидат филологических наук, доцент,
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут. Україна.
E-mail: yelena777@inbox.ru

КАНОНИЗИРОВАННЫЕ ЛОГОЭПИСТЕМЫ В РЕЧИ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ

Задача преподавателей вуза – «вложить» в сознание студентов определенный корпус знаний из той или иной области науки. **Цель статьи** – охарактеризовать студенческие логоэпистемы из области «филология». **Методологической базой** исследования явились фундаментальные работы Ф.С. Бацевича, Д.Б. Гудкова, А. Вежбицкой, Л.П. Дядечко, Ю.Н. Караулова, В.И. Карасика, В.В. Красных, В.Г. Костомарова, Е.А. Селивановой, Г.Г. Слышкина и др. **Предмет изучения** – канонизированные логоэпистемы, характерные для высказываний студентов ГИИЯ.

Логоэпистемы (вербализованные прецедентные феномены - ПФ) – это «знание, хранимое в единицах языка», «языковое выражение закрепленного общественно-культурной памятью следа отражения действительности в сознании носителей языка в результате постижения (или создания) ими духовных ценностей отечественной и мировой культур» [1, с.7, 33]. Они могут усваиваться языковой личностью добровольно или принудительно (во втором случае, по образному выражению Г.Г. Слышкина [2], осуществляется текстовое насилие). Наиболее распространенной формой текстового насилия является школьная программа, которая формирует весьма существенную, если не основную, часть национального корпуса прецедентных текстов, составляющего один из базовых элементов культурной грамотности. Школа и вуз – это те учреждения, где носителей языка обязывают читать, учить наизусть и анализировать текст. Облигаторные тексты, которые ложатся в основу обучения, должны быть образцовыми, «канонизированными».

К канонизированным логоэпистемам принято относить имена, цитаты, тексты и т. д. из классических произведений искусства и литературы, знание которых приобретается в процессе специального обучения (в школе или в вузе). В свое время таким текстом была Библия.

От канонических текстов следует отличать обязательные, или обязательные, тексты. Сюда относятся художественные произведения, знание которых требует школьная или вузовская программа. К ним мы причисляем формулировки правил, законов, теорем, дефиниций, которые изучаются в школе, например: *Биссектриса делит угол пополам*.

Разница состоит еще и в том, что все обязательные произведения мировой литературы являются канонизированными, но не все канонизированные прецедентные феномены становятся обязательными, т. е. хрестоматийными, предусмотренными школьной программой для изучения. Что касается программы институтской, то она не предусматривает заучивания литературных произведений и их частей наизусть, а предполагает лишь чтение. В таком случае процедура вербального импринтинга (Л.П. Дядечко) вряд ли возможна.

У каждого времени свой набор канонизированных обязательных текстов. Поэтому мы решили выяснить, какие из них являются для наших студентов прецедентными.

В первую очередь в роли логоэпистемам выступают литературные тексты: украинская, российская и западноевропейская классика. При этом литературный ПФ вспоминается и воспроизводится в речи студентов-филологов в трех разновидностях: 1) как прецедентный оним; 2) как прецедентное высказывание; 3) как сжатый пересказ сюжета.

Прежде всего вспоминается имя, которое ассоциируется у учащихся с определенным литературным произведением. Наиболее часто встречаются вымышленные литературные прецедентные имена, т. е. имена персонажей, названия самих произведений и пр. (61,4 %); реже запоминаются реальные ПФ, т. е. имена авторов произведений (38,6 %). Полученное соотношение объясняется, на наш взгляд, несколькими причинами. Во-первых, вымышленных прецедентных имен в принципе больше, чем реальных, ибо художественных произведений, и тем более их персонажей, гораздо больше, чем писателей. Вторая причина связана с существенными различиями в функционировании данных единиц и спецификой процесса коммуникации, призванного не только информировать собеседников о событиях, но и оценивать, интерпретировать их. Вымышленные ПФ чаще используются в коннотативном, метафорическом значении, а реальные – в денотативном значении.

Литературные прецедентные высказывания, функционирующие в речи студентов-филологов, отличаются автосемантической формируемости ими значения, что обусловлено их изначальной или приобретенной автономностью (64,7 %). Высокая частотность подобного рода употреблений связана со спецификой анализируемого дискурса, в создании которого принципы оперативности, мобильности

имеют первостепенное значение. В связи с этим анализируемые нами единицы становятся не только и не столько стилистическим средством углубления, расширения смысла публикации, сколько способом быстро и выразительно описать необходимые события. Семантически связанные с текстом-источником литературные прецедентные высказывания употребляются студентами-филологами несколько реже (35,3 %). Подобные употребления являются своеобразным способом оценочной интерпретации описываемых фактов и событий, сопровождаются указанием на авторство, зачастую являются средством усиления аргументации.

Прецедентные тексты, как правило, запоминаются целиком: это облигаторные тексты школьной программы по литературе, предусмотренные программой для заучивания наизусть. Институтская программа по русской литературе не предусматривает заучивания каких-либо текстов, так что запас прецедентных текстов формируется еще в школе и практически не пополняется в период обучения в вузе. В памяти студентов-филологов происходит закрепление соответствия «прецедентный текст-автор», поскольку в вузе повторяется школьная программа.

Следует оговорить тот факт, что студенты не обладают достаточным набором прецедентных текстов из зарубежной литературы. Это объясняется тем, что заучивание наизусть зарубежных стихотворений и частей прозаических произведений в школьной программе ограничивается тремя стихотворениями, а институтская программа вообще не предусматривает заучивания литературных текстов. Естественно, этого мало для того, чтобы сделать выводы об уровне владения студентами-филологами прецедентными текстами из зарубежной литературы.

На младших курсах студенты-филологи изучают латынь. Прецедентными становятся такие изречения, как *Ab ovo, O tempora! O mores! Feci quod potui faciant meliora potentes; Panem et circenses; Pecunia non olet; Memento mori; Mens sana in corpore sano; Homo sum, humani nihil a me alienum puto; Veni, vidi, vici; In vino veritas* и другие.

Мы обнаружили достаточно много логоэпистем, связанных с изучаемым в вузе иностранным языком, что связано с заучиванием наизусть определенных текстов. В основном это цитаты из произведений английских писателей и поэтов: *to be or not to be*; английские пословицы и поговорки: *money spent on brain is never spent in vain*; английский фольклор: *this is the house that Jack built*; национальные приветствия и поздравления: *happy birthday to you; happy New Year*. Употребляя прецедентные выражения в речи, студенты ГПИИЯ стремятся достичь определенной цели - выделиться среди нефилологов, т. е. происходит дифференциация по принципу «свой – чужой». Как

правило, в процессе коммуникации с нефилологами универсально-прецедентные феномены переводятся на русский язык, иначе они не всегда могут быть поняты.

Активно употребляются фразы, используемые учителем и учениками в начале урока во время организационного момента, а также облигаторные тексты-шаблоны (о себе, о погоде и т.д.): - *Who is on duty today? - I am on duty today.* - *Who is absent today? - I am absent today.* - *What day is it today? The sun is shining in the sky. My mother is a doctor.* Включая подобные прецедентные феномены в речь, студенты-филологи пытаются показать в некоторой мере свое превосходство над студентами других специальностей, том числе и над неуспевающими студентами своего вуза. Например, фразы: «Он только и написал в сочинении *It is very hot in summer and the sky is blue*» или «Она находится на уровне - *Who is on duty today? - I am on duty today*» будут обозначать, что субъект, о котором в них говорится, находится на очень низком уровне изучения английского языка, причем в данном случае подчеркивается негативное к нему отношение со стороны говорящего. Данные прецедентные феномены могут использоваться и в процессе коммуникации с нефилологами, хотя максимальный эффект они будут иметь в случае общения со студентами филологических вузов.

Логоэпистем из области теоретической лингвистики немного. Ими являются только реальные персоналии - ученые-лингвисты, чьи имена связаны в сознании студентов-филологов с широко известным текстом, направлением в науке или теорией [3]. Они представляет собой своего рода сложный знак, при употреблении которого происходит апелляция к набору дифференциальных признаков данного прецедентного имени. В период обучения в вузе студенты знакомятся с разнообразными направлениями в лингвистике и, соответственно, с представителями того или иного направления. Имена ученых связываются в сознании студентов с различными понятиями, вызывают объективные ассоциации, то есть становятся прецедентными. К примеру, все пять лет обучения в институте учащиеся осваивают английский язык по учебнику В.Д. Аракина, поэтому его имя становится прецедентным для студентов и широко используется в разнообразных коммуникативных ситуациях, в том числе неформальных. Приведем пример студенческой песни, где имя Аракина используется как средство языковой игры: «*Где каждый в душе Аракин, а на деле лишь Потемня*» или «*East or west Arakin is best*».

Прецедентные имена ученых-лингвистов часто используются и в студенческих шутках, например: «*Всем известны **русские** ученые: Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ, Дитмар Ильяшевич Розенталь и Соломон Давидович Кацнельсон*».

Авторов школьных учебников не помнит никто. Очевидно, это связано с отсутствием альтернативы при выборе школьного учебника по

украинскому или английскому языку: для учеников и их родителей важен лишь сам факт наличия учебника для определенного класса, но не автор. Совсем другая ситуация в вузе. Студенты факультета языковой и социальной коммуникации чаще всего называют имена Н.М. Шанского, Д.Э. Розенталя, П.А. Леканта. Часто среди авторов учебников встречаются имена преподавателей института, которые являются создателями учебных пособий (А.Р. Габидуллина, М.В. Жарикова и др.).

То, что прецедентных имен из области теоретической лингвистики встречается мало, объясняется тем, что студент одновременно изучает несколько теоретических дисциплин и просто не успевает запомнить имена ученых-лингвистов, внесших определенный вклад в развитие данного направления в языкознании. Кроме того, не все преподаватели, к сожалению, акцентируют внимание студентов на именах корифеев лингвистики.

Каноническими, облигаторными мы считаем тексты учебников русского языка и опорных конспектов (таблиц): формулировки дефиниций, правил, образцы разбора (фонетического, морфологического и пр.). Повторяясь не только на разных этапах коммуникативного события, но и в течение всего периода обучения в школе или вузе, облигаторные тексты нередко становятся прецедентными. Прецедент (явление культуры, которое является фактом, отличается повторяемостью и клишированностью, обладает маркированностью и рефлексированностью) представляет собой свернутую ассоциативную цепочку со шкальностью оценок. Символами этих ПТ являются термины, орфограммы и пунктограммы, графические схемы анализа языкового явления и пр.: *ЖИ-ШИ пишется с буквой И. ЧА-ЩА пишется с буквой А. Существительное – это часть речи, которая обозначает предмет и отвечает на вопрос КТО? ЧТО?*).

Итак, самыми частотными в речи студентов-филологов являются вымышленные прецедентные имена, а также прецедентные тексты, связанные с русской литературой, потому что знакомы им еще со школы, являются облигаторными, т.е. подлежат обязательному заучиванию наизусть. На втором месте прецедентные феномены из зарубежной литературы и иностранных языков. Наименее частотную группу составляют лингвистические прецедентные высказывания. Это связано с тем, что студенты, учась в вузе, лишь вскользь повторяют школьную программу по русскому языку, поэтому высказывания, бывшие когда-то прецедентными, стираются из памяти. Кроме того, часть студентов-филологов, закончивших украинскую школу, никогда с этими текстами не была знакома.

Литература

1. Костомаров В. Г. Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова. – СПб. : Златоуст, 2001. – 72 с.
2. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
3. Чікібаєв А.Г. Прецедентні феномени в структурі мовної особистості студента-філолога (на матеріалі англійської, французької, української та російської мов): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.15. – Донецьк, 2011. – 21 с.

Анотація

Горлова О.В. Канонізовані логоепістемі в мовленні студентів-філологів

У статті досліджуються логоепістемі з області «філологія», характерні для мови студентів мовного вишу. Названі сфери використання прецедентних текстів, наводяться частотні логоепістемі. Зроблено висновок про те, що найбільш вживаними в мові студентів-філологів є облігаторні тексти, які заучують напам'ять. На другому місці прецедентні феномени з зарубіжної літератури та іноземних мов. Найменш частотну групу складають лінгвістичні прецедентні вислови.

Ключові слова: логоепістема, прецедентний феномен, облігаторні тексти, мовна особистість.

Аннотация

Горлова Е.В. Канонизированные логоэпистемы в речи студентов-филологов

В статье исследуются логоэпистемы из области «филология», характерные для речи студентов языкового вуза. Названы сферы использования прецедентных текстов, приводятся частотные логоэпистемы. Сделан вывод о том, что наиболее употребительными в речи студентов-филологов являются облигаторные тексты, которые заучиваются наизусть. На втором месте прецедентные феномены из зарубежной литературы и иностранных языков. Наименее частотную группу составляют лингвистические прецедентные высказывания.

Ключевые слова: логоэпистема, прецедентный феномен, облигаторные тексты, языковая личность

Gorlova E. V. Canonized logoepestemes in the language of students-philologists

The article investigates logoepestemes from the field "philology" which are characteristic for students' language at linguistic departments. Here the shears of using precedent texts are named, frequency logoepestemes are listed. The conclusion is that obligatory texts which are learnt by heart are the most popular in the language of linguistic students. The second place take precedent phenomena from world literature and foreign languages. The least frequency group consists of linguistic precedent expressions.

Key words: logoepepistema, precedent phenomena, obligatory texts, language personality

Надія Анатоліївна Потреба

кандидат філологічних наук, доцент,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

E-mail potreba68@gmail.com

РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ І ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми. В мире постоянно происходят различные изменения, затрагивающие все стороны жизни. В наши дни выросло значение рекламы, поэтому растет и важность рекламных текстов. Перевод рекламного текста, в отличие от перевода художественной литературы, в которой переводчик обязан передать художественно-эстетические достоинства оригинала, несколько отличается по форме, языковым средствам, а также ярко выраженной коммуникативной направленности. В частности, это связано с переводом в рекламном тексте фактов и событий, связанных с культурой данного народа, различными национальными обычаями и названиями блюд, деталями одежды и т.д.

Одна из основных особенностей перевода рекламных текстов выражается в содержательном соотношении между оригиналом и переводом, а также в передаче социолингвистических аспектов переводимого текста. Для достижения адекватности нередко бывает необходимо адаптировать как содержательную часть текста, так и ее форму. Поэтому растет важность правильного перевода рекламных текстов.

Объектом нашей работы выбраны французские периодические издания, как Elle France, Cosmopolitan France, Première – le premier magazine cinéma, Vogue France, Onze, Paris Match, Le Point, Gala.

Предмет исследования составили стилистические особенности перевода рекламного текста (слогана),

Цель работы - дать анализ стилистических особенностей перевода французских рекламных текстов и определить их роль.

Для достижения этой цели были поставлены **следующие задачи:**

проанализировать и обобщить научные труды (исследования), касающиеся переводов рекламных текстов;

проанализировать специфику преподнесения информации в рекламном тексте;

описать стилистические приемы, используемые в рекламном тексте на материале французского языка и определить их роль.

Анализ последних исследований. Реклама – это средство информации о новых товарах и услугах, а также способ убедить

покупателя в необходимости приобретения рекламируемой продукции. Существуют разнообразные определения рекламы. Так С. И. Ожегов в своем словаре приводит следующее определение: «Реклама – это оповещение различными способами для создания широкой известности, с целью привлечения потребителей, зрителей и т.п.» [5, с. 587].

Как объект исследования рекламный текст привлекал и привлекает внимание многочисленных исследователей. Изучению подвергались языковые средства рекламы (Л.А. Баркова, Р.М. Блакар, Е.С. Кубрякова, Дж. Лакофф), функции рекламы (В.П. Шейнов, А.И. Лебедев, Е.Л. Доценко, Р.О. Якобсон), жанровое своеобразие рекламы (М.М. Бахтин, Г.И. Кузнецова, А.Г. Баранов, Л.Н. Хромов, В.А. Наер).

Г.В. Порческу считает, что переводчику необходимо спрогнозировать реакцию рядового потребителя рекламы на текст сообщения на языке перевода. Такой прогноз опирается не только на знание исходного и переводящего языков, но и на знание особенностей национальной психологии, различий в культурно-исторических традициях, знание реалий. В связи с этим он выделяет три этапа в процессе перевода рекламных текстов:

- вычленение характерных особенностей языка рекламного слогана;
- понимание их воздействия на рациональную и эмоциональную сферы сознания потребителя;
- устранение языкового и культурно-этнического барьера между коммуникантами [7].

В.Н. Комиссаров отмечает, что в идеале авторы рекламы экспортируемых товаров должны писать их с учетом характера и познаний иностранного читателя или слушателя. В таких случаях задача переводчика упрощается: ему не надо заботиться об обеспечении полного понимания сообщения потенциальным потребителем, так как это уже сделал автор оригинала. Перевод рекламного текста может быть довольно стандартен, и для достижения адекватности переводчику иногда достаточно использования переводческих соответствий и трансформаций, таких как модуляция, конкретизация, антонимический перевод и др. [1]

К. Райс [3] также отмечает, что при переводе рекламных текстов переводчику в определенных обстоятельствах дозволено в большей степени, чем при переводе других текстов, отклоняться от содержания и формы оригинала. При оценке перевода следует в первую очередь учитывать, удалось ли переводчику в достаточной мере проникнуться экстралингвистической и экстралитературной целеустановкой соответствующего текста, содержит ли его вариант перевода то же самое обращение, способен ли он оказывать то же воздействие, какого достиг автор оригинала и др. [3, с. 220–221].

Таким образом, анализ литературы по теории перевода показывает, что эффективный перевод рекламы связан с прогнозированием лингвоэтнической реакции получателя текста на языке перевода. При переводе важно опираться на знание особенностей национальной психологии, различий в культурно-исторических традициях, знания исходного и переводящего языка.

Изложение основного материала. Перевод рекламного слогана – это сложная задача, требующая обязательной адаптации текста к социокультурным особенностям аудитории. Переводчик, помимо понимания духа той или иной торговой марки и хорошего владения языком исходного текста, должен обладать способностью предвидеть коммуникативный эффект рекламного сообщения на языке перевода.

Таким образом, проблема перевода рекламных текстов в теории поставлена, намечаются пути ее решения. Однако теоретики перевода предлагают только общие принципы и подходы к переводу рекламных текстов, при этом основное внимание уделяется не форме и содержанию исходного текста, а силе его воздействия, целям и задачам, а также культурным и психологическим особенностям потребителя.

Рассмотрим рекламу в печатных средствах массовой информации. Материалом для исследования послужили французские рекламные слоганы. За основу мы взяли такие французские периодические издания, как *Elle France*, *Cosmopolitan France*, *Première – le premier magazine cinéma*, *Vogue France*, *Onze*, *Paris Match*, *Le Point*, *Gala*.

Перевод рекламных текстов подразделяется на два вида:

1. Создание адаптированных рекламных объявлений, в которых происходит полная или частичная замена текста оригинала. Адаптация необходима, если:

- текст оригинала содержит каламбуры, фразеологизмы, рифму и иные языковые особенности, которые могут быть потеряны при переводе:

Il n' y a maille qui m' aille maille. – Наследие вкуса;

- в основе текста перевода и оригинала лежат различные релевантные параметры: *Couleur ultra concentrée qui dure une éternité.* – Это стоит увидеть своими глазами!

Основные переводческие приемы: прагматическая адаптация, подбор контекстуальных аналогов. Причиной замены релевантного критерия могут служить разность менталитета, иная целевая аудитория перевода.

2. Создание текстов, не требующих адаптации. Сюда относится большинство текстов, выходящих на интернациональный рынок, например:

Prends soin de toi (Garnier). Заботься о себе (Гарньер).

К этому типу относятся стандартизированные рекламные объявления, содержащие как можно меньше специфических этнокультурных признаков. Это тенденция современной рекламы в рамках процесса глобализации. Основные приемы перевода: подбор вариантных соответствий, актуализации, генерализация.

Специфика рекламного текста на уровне лексики состоит в одновременной актуализации нескольких значений (чаще всего двух) одной лексической единицы. При этом условиями актуализации выступает как вербальный контекст, так и невербальный: ситуативный и иконический (изображение) контексты. Пример актуализации двух значений благодаря вербальному контексту: *Etre mince ne devrait jamais être un poids pour une femme* (сыр марки Sylphide); слово *poids* имеет переносное значение – тяжесть, бремя и основное – вес. Приведем пример рекламы печенья марки Lu, где для актуализации второго значения используется невербальный контекст – изображение: *Cela fait cent ans qu'on lui casse les oreilles*. Без картинки, изображающей печенье с обкусанными уголками в форме ушей, невозможно было бы заметить потенциальную двусмысленность слова *casser* с вторичным значением – доносить шумом, оглушать и основным значением – ломать.

Авторы рекламных текстов наряду с многозначными словами в словесную игру часто включают: а) омонимы и его типы, например, омофоны: *Faim du fin* (реклама сливок марки Bridel); *Entre la pose-moquette et la pose-rideaux, vive la pause-fromage* (сыр Emmental); б) антонимов: *Plus moelleux ce sera dur!* (сэндвич марки Harry's); *De l'exception la règle* (шампанское марки Louis Roederer); в) гиперонимы/гипонимы: «*Des pâtes oui, mais des Panzani*» (макароны марки Panzani); г) паронимы: *Une pointe de noir... Un point c'est tout* (реклама кофе Nescafé);

Очень часто в текстах рекламируемый продукт сопровождается слоганом на английском языке с последующим переводом на французский язык. Например:

Unconventional chic Lacoste – chic non conventionnel;

She's in Vogue – Elle est en vogue;

I love la vie du bohème – J'aime la vie du bohème;

Every day we wear Kickers – Tous les jours nous portons Kickers ;

Biotherm Beauty from the Deep – La beauté née des profondeurs;

Несмотря на некоторые ограничения при переводе вышеуказанных рекламных слоганов (непереведенными остаются наименования торговых марок Lacoste, Vogue, Kickers и т. д.), основные принципы языковой политики в отношении употребления французского языка соблюдены.

В одном из французских журналов находим текст, сопровождающий рекламируемую на его страницах продукцию

известной автомобильной марки: *Nouvelle Opel Astra. Sa conception dynamique commence par son design.* Используемое в цитируемом сообщении заимствование придает определенный колорит рекламируемому товару, а также свидетельствует об активных процессах глобализации, происходящих в обществе.

Реклама плеера авторитетного производителя электронной техники Sony содержит англоязычный термин *walkman*: *Pour ce walkman. You make it a Sony. Avec vous c'est Sony.* Выбор в пользу иноязычного термина обусловлен, на наш взгляд, ориентированностью данного сообщения на потенциального потребителя рекламируемого продукта определенной социально-возрастной группы. Необходимо отметить довольно прочную позицию англицизмов во французском языке, которую они занимают благодаря молодому поколению французов, активно пополняющему ими свой словарный запас

Высокая степень креативности рекламных сообщений достигается за счет использования языковой игры. Например, рекламный девиз *Il n'y a que Maille qui m'aille*, разработанный специально для женской одежды, основан на звуковом единообразии наименования торговой марки и глагола *aller*, используемого в сослагательном наклонении (*aille*).

Лучшему запоминанию рекламного девиза способствует рифмовка. Это один из распространенных способов организации текста франкоязычной рекламы. В ряде случаев благодаря рифмовке обыгрываются смысловые слов: *La différence, c'est l'indépendance; Moins d'égo, plus d'éco*.

В большинстве же случаев рифмовке подлежат рекламный девиз и наименование товарной марки: *Knorr, j'adore; Tic Tac, tu craques; Linéance, une minceur d'avance; Croc Odor, ma cuisine adore* и т. д.

Своеобразие рекламного сообщения, сопровождающего известную во всем мире французскую автомобильную марку *Renault*, заключается в использовании восходящей градации – *la France avance, Renault accélère*. Слова процитированного рекламного слогана *avance* и *accélère* располагаются в порядке усиливающегося значения.

Так в клише делового стиля, например, фраза в контракте «*Lu et approuvé*». В рекламе печенья марки *Lu* фигурирует выражение *Lu et approuvé*;

Штампы-выражения типа «*à consommer de préférence avant fin ...*», «*à consommer avec modération*» встречаются в рекламном слогане: *A consommer avec Passion* (сыр марки *Coeur de Lion*); *A découvrir avec respect et modération* (спиртные напитки марки *Routin*).

Название произведения: *A gagner 20 000 € sous les mers* использовано для рекламы морепродуктов марки *Petit Navire*.

Знаменитое изречение Декарта «*Je pense, donc je suis*» фигурирует в рекламе напитка *Rivella vert*: *Je pense, donc j'ai soif*.

Выводы. Итак, в рекламе французских печатных средств массовой информации отмечается наличие большого количества наименований торговых марок и логотипов иностранного происхождения, которые не подлежат переводу.

Реклама – структурный компонент культуры и инструмент духовного производства общества. Функциональность рекламы в современном обществе определяется по нескольким направлениям. Первичная функция рекламы – обеспечить социализацию человека в условиях усложненной, изменчивой, неустойчивой среды. Ее наиболее существенный механизм составляет постоянно расширяющееся потребление в самых различных сферах, обеспечивающих хотя и унифицированный, но постоянно обновляемый и вариативный образ жизни.

Выбор того или иного способа или приема перевода зависит от многих факторов. Это и характер переводимого текста, и аудитория потребителя рекламной продукции, и особенности психологии переводчика, его приверженность определенной литературной традиции. Все зависит от каждого конкретного случая. В результате проведенного исследования был сделан вывод о том, что стилистические средства играют важную роль в повышении прагматического эффекта рекламных текстов.

Литература

1. Копоть Е.Е. Рекламный текст в единстве вербального и невербального и проблема понимания сообщения. // Современные теории и методики обучения иностранным языкам. / Под ред. Л.М. Федоровой и Т.И. Рязанцевой. – М. : Экзамен, 2004. – С. 84 – 86.

2. Кутлалиев А., Попов А. Эффективность рекламы / А. Кутлалиев, А. Попов / – М. : Изд-во Эксмо, 2006. 2-е издание. – 416 с. – ISBN 5-699-14768

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров – М.: Высшая школа, 1990. — 253 с. — ISBN: 5-06-0010570

4. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. члена-корреспондента АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд. – М. : Рус.яз., 1989. – 797 с.

5. Порческу Г.В. Лингвистические особенности рекламных слоганов и способы их перевода / Г.В. Порческу – СПб., 2006–2007. URL: <http://www.lingvomaster.ru/files/227.pdf>.

6. Райс К Классификация текстов и методов перевода (Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / К. Райс – М., 1978. - С. 202-228.

Потреба Н.А. Рекламний текст і особливості його перекладу

У статті розглядається проблема рекламного дискурсу. Реклама в сучасному бізнесі є одним з найбільш дієвих засобів комунікації. Рекламний текст слід при перекладі розглядати насамперед з точки зору його комунікативної цінності. На процес еквівалентного перекладу рекламних текстів впливає вичленення характерних особливостей мови реклами, розуміння їх впливу на раціональну та емоційну сфери свідомості одержувача і потім усунення мовного та культурно-етнічного бар'єру між виробником і потенційним споживачем.

Ключові слова: рекламний дискурс, естетична функція, адаптація, варіантна відповідність, еквівалентність

Потреба Н. Рекламный текст и особенности его перевода

В статье рассматривается проблема рекламного дискурса. Реклама в современном бизнесе является одним из наиболее действенных средств коммуникации. Рекламный текст следует при переводе рассматривать прежде всего с точки зрения его коммуникативной ценности. На процесс эквивалентного перевода рекламных текстов влияет вычленение характерных особенностей языка рекламы, понимание их воздействия на рациональную и эмоциональную сферу сознания адресата и затем устранение языкового и культурно-этнического барьера между производителем и потенциальным потребителем.

Ключевые слова: рекламный дискурс, эстетическая функция, адаптация, вариантное соответствие, эквивалентность

Potreba N. The advertising text and features of its translation

The article deals with the problem of an advertising discourse. The advertisement in the up-to-date business is one of the most effective ways of communication therefore the advertising text in translating should be examined from the point of view of its communicative value. The highlight of the distinctive features in the language of advertisement influences the process of equivalent translation of advertising texts and the understanding of their influence on the rational and emotional spheres of consciousness of recipient and then removal of the verbal and cultural-ethnic barrier between a producer and potential consumer.

Keywords: advertising discourse, aesthetic function, adaptation, variational correspondence, equivalence.

УДК 81'42

Анастасія Євгенівна Соколова,
аспірант,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний університет”

E-mail akara77@meta.ua

МЕТОНІМІЯ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми. Троп «метонімія» глибоко вивчений у художньо-публіцистичному дискурсі, але у науковій літературі цей засіб художньої виразності потребує детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті аналізується матеріал робіт таких авторів, як Раєвська О.В., Губанов С.А., Сандакова М.В. та ін.

Метою пропонованої статті є оцінка лінгвістичної природи феномену «метонімія», її детальний розгляд у науковій літературі.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) охарактеризувати зазначений троп;
- 2) визначити види метонімії.

Звичайно, це далеко не повний перелік завдань, які пов'язані з вивченням метонімії. Занурившись у нього, лінгвіст, без сумніву, побачить багато цікавих фактів, які розширюють усталене уявлення про метонімію і разом із тим таких, які збагачують наші знання про природу та функціонування мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метонімія (від гр. τεῖοпутία — перейменування) — це троп, основу якого складає заміна одних назв іншими на ґрунті суміжності їх значень [7].

У науковому дискурсі метонімія практично не вивчена. Можливо, це пов'язане з тим, що потенціал використання метонімічних моделей в науковому дискурсі обмежується граничною кількістю зв'язків між двома лінгвістичними явищами.

Найбільш поширеним є перенесення з галузі знання, науки на предмет науки і навпаки (*словотвір, фразеологія* та інші), наприклад: грамати́ка 'побудова мови' і 'вивчаючий його розділ мовознавства'. Крім того, є ще одне значення – 'шкільний підручник': пор. *У кожної мови є грамати́ка* (грец. "grammatik" від "gramma" – "літера", "написання"), тобто такі особливі правила, які змушують тих, хто говорить, повідомляти, що в цій мові вважається обов'язковим – граматичним [8, с. 346].

У сучасній лінгвістиці є приклади того, що метонімія розуміється ширше, ніж просто вияв лексичної багатозначності. Феномени явно метонімічної природи виявляються на різних мовних рівнях: від морфем, з одного боку, до дискурсу – з іншого боку.

Похідні слова як номінативні одиниці мають метонімічну природу: у плані вираження морфемами представлена лише частина того сенсу, який складає план змісту [2].

Через назрілу необхідність розширювального тлумачення метонімії, є сенс розглянути метонімію як дискурсивний феномен, тобто проаналізувати метонімічну номінацію як один з текстоорганізуючих факторів.

Існують різноманітні види метонімії. Окрім лексикалізованої (мовної) метонімії, у НПЛД нерідка метонімія дискурсивна (мовленнева). О.В. Раєвська характеризує її так: «Дискурсивна метонімія, на відміну від лексичної, або лексикалізованої, реалізується

тільки в рамках тексту і поза його не існує» [3, с. 50]. М.В. Сандакова (стосовно ад'єктивної метонімії) вважає, що «у результаті узуального метонімічного перенесення прикметник набуває вторинного лексичного значення, яке отримує словникову фіксацію. Дискурсивна метонімія не призводить до семантичної деривації: тут можна говорити не про нове значення, а лише про вживання прикметника» [5, с. 106]. Вона створюється в цілях образного зображення фактів мови, вираження авторської оцінки, виникнення у молодого читача (основного адресата НПЛД) чуттєвих, візуально більш відчутних уявлень про описане явище.

Важливою властивістю дискурсивної метонімії є те, що слово може використовуватися у двох значеннях, що надає особливий рельєф тканині тексту.

Феномен дискурсивної метонімії проявляє себе не тільки на рівні слів, але й на рівні словосполучень та речень. Так, наприклад, *боятися рота розкрити* означає *боятися висловитися*, але ця метонімія, яка зафіксована у словниках, може бути класифікована як лексикалізована.

Прикладом дискурсивної метонімії, яка виходить за межі слова, є наступні слова Лопухіна з «Вишневого саду»: «І можна сказати, дачник років через двадцять розмножить до незвичайності. Тепер він тільки чай п'є на балконі, та може статися, що на своїй одній десятині він займеться господарством, і тоді ваш вишневий сад стане щасливим, багатим, розкішним...». У вустах Лопухіна «пити чай на балконі» метонімічно означає «відпочивати», «не займатися господарством».

Важлива складова такої дискурсивної метонімії – одночасна наявність двох значеннєвих планів: метонімічного, який являє собою «верхівку айсбергу», і прямого – «підводної частини» [3, с.51].

Особливий різновид дискурсивної метонімії можна бачити у непрямих мовленнєвих актах, у яких «той, хто говорить, передає слухачеві більший зміст, ніж той, який він реально повідомляє» [4, с. 45]. Такі висловлювання, які є, як правило, репліками діалогу, призначені для передачі сенсу, який відрізняється від буквального, тому що їх буквальне прочитання порушило б логіку розгортання діалогу.

До дискурсивної метонімії відноситься і феномен «зміщеного означення», при якому спостерігається розходження між граматичною та семантичною залежністю прикметника: «Тут Пухов зареготав усім своїм рідкісним *мовчазним* голосом.» (А. Платонов. *Потаємна людина*). Метонімічний зсув наявний: мовчазний, звичайно, Пухов, а не голос. Зворотній шлях від метонімічної номінації до прямої – у встановленні, вірніше, відновленні граматичної підпорядкованості, яка відповідає семантичній.

За аналогією зі «зміщеним означенням» інший різновид дискурсивної метонімії можна назвати «номіналізованим означенням». Метонімічне перенесення при цьому також полягає у зміні семантико-

синтаксичних зв'язків, які призводять до неузгодженості граматичної та семантичної підпорядкованості.

В обох випадках: і при зміщеному означенні, і при номіналізованому означенні метонімічний зсув спрямований на те, щоб виокремити означення, сфокусувати на ньому увагу.

Непрямим мовленнєвим актам присвячено багато спеціальних досліджень. Їх метонімічна природа, проте, привертала до себе увагу лінгвістів виключно рідко [6, с. 68].

Непрямі мовленнєві акти як прояв дискурсивної метонімії розрізняються змістовою двуплановістю, бо, відсилаючи до того, що прямо не називається, вони зберігають і своє пряме значення. Кажучи «На кому одружитися мені?», Чацький перш за все повідомляє, що він не одружений, і в той самий час пояснює, чому він не одружився: нема на кому. Цей ефект дискурсивної метонімії можна назвати семантичною стереоскопією.

С.А. Губанов розглядає думку про те, що феномен дискурсивної метонімії проявляє себе не тільки на рівні слів, але й на рівні словосполучень і речень, виділяючи 7 типів дискурсивної метонімії:

1. Метонімія частини і цілого (...*ікона зупинилася*. Л. Толстой).

2. Гіперо-гіпонімічна (родо-видова). Функція такого роду метонімії – уникнення повторів у тексті (замість слова *щур* використовуються слова *гризун, тварина*).

3. Еліпсис. Еліптична дискурсивна метонімія може бути фактором структурної організації тексту, спрямованим на усунення акценту в певному семантичному просторі дискурсу (діалог Фамусова і Лізи: – *Адже Софія спить? – Зараз заснула. – У цю-годину! А ніч? – Цілу ніч читала*. А. Грибоєдов).

4. Зміщене визначення. При цьому спостерігається розбіжність між граматичною та семантичною залежністю прикметника. К. А. Долінін так визначає цей процес: «...Предмету або поняттю приписується ознака, яка характеризує не цей предмет, а якийсь інший, який перебуває з першим у певному зв'язку метонімічного характеру: *звинувачувальний палець*», відзначаючи близькість такого роду метонімії до ад'єктивних метафор: «...І там, і тут предмету приписується чужа ознака, яка викликає уявлення про свого постійного «господаря» і породжує складний змістовний комплекс. При цьому чужа ознака може одночасно діяти і як метафоричний епітет».

5. Номіналізоване визначення. Метонімічний перенос також полягає у зміщенні, у зміні семантико-синтаксичних зв'язків, яка призводить до неузгодженості граматичної та семантичної підпорядкованості. Наприклад: *Назустріч Макару й Петру йшло велике різноманіття жінок...* (А. Платонов).

В обох останніх видах дискурсивної метонімії метонімічний зсув спрямований на те, щоб виділити визначення, сфокусувати на ньому увагу. Важлива властивість дискурсивної метонімії полягає в тому, що слово може вживатися у кількох значеннях, що надає особливий рельєф тканині тексту.

6. На рівні речення. *Тепер він тільки чай п'є на балконі* (Чехов). Тут *пити чай на балконі* метонімічно означає *відпочивати*.

7. Непрямі мовленнєві акти. Мовець у них передає слухачеві більший обсяг змісту, ніж той, який він реально повідомляє. Такі висловлювання, будучи репліками діалогу, призначені для передачі сенсу, відмінного від буквального, тому що їх буквально прочитання порушило б логіку розгортання діалогу. Метонімічне перенесення, яке здійснюється у непрямих мовленнєвих актах, відноситься до явищ функціонально-прагматичного порядку і розрізняється залежно від того, яка репліка – стимул чи реакція – є метонімічною [6, с. 81-82].

Дискурсивна метонімія може бути уподібнена до айсбергу через те, що поза межами тексту залишається певний фрагмент сенсу, який відновлюється завдяки правилам інференції, котрі мають когнітивні підстави.

Дискурсивна метонімія, яка реалізується на рівні слова, часто пов'язана з еліпсисом. Еліптична за механізмом, метонімія має різну дискурсивну природу.

Еліптична дискурсивна метонімія може бути фактором структурної організації тексту, який спрямований на зміщення акцентів в окремому семантичному просторі дискурсу. У цьому випадку за окремим словом стоїть більш або менш розгорнутий фрагмент тексту, до якого це слово метонімічно відсилає, і в той же час підкреслюється, що у відповідному фрагменті є головним.

Еліптична метонімія може мати і прагматичну природу, коли за метонімічно вживаним словом стоїть не тільки (і не так) фрагмент сенсу, але й певний емоційний фон [3, с. 50].

У НПЛД дискурсивна метонімія часто представлена ад'єктивними конструкціями (*орфографічний терор, пунктуаційна дурість, пунктуаційна мовчанка, пунктуаційна екзотика, пунктуаційні незнайки і т.д.*). Метонімічний рух тут спрямований на те, щоб виділити визначення, зосередити на ньому увагу. У більшості випадків вона є «результатом семантичного еліпсиса, при якому смислова конденсація призводить до структурного скорочення синтаксичної одиниці» [5, с. 108]: *Адже багато мов описані дуже некваліфіковано. <...> У таких творах звуки "екзотичної" мови підганяються під систему фонем рідної мови автора, виділяються "шкільні частини мови", граматичні категорії на зразок числа, часу і застави, хоча насправді все може бути*

не так[8, с. 660]: 'частини мови, що вивчаються у школі→ шкільні частини мови'.

Найбільш повною типологією ад'єктивної метонімії прикметника є на даний момент класифікація А. Х. Мерзлякової. Вчений спирається як на суміжність предметів, яка лежить в основі метонімічних переносів, так і на суміжність ознак цих предметів, виділяючи чотири різновиди ад'єктивної метонімії прикметника:

1) каузальна, в основі якої лежить асоціативний зв'язок між компонентами причинно-наслідкових відносин: *зелена людина* – людина, що випила щось (алкоголь) або втомлена, а тому, як наслідок, стала зеленою (пор. *зелений будинок*). Тут розрізняються семантичні переходи, які здійснюються від причини до наслідку і від наслідку до причини (*ти весь чорний*, тобто, *брудний*);

2) конверсивна, яка базується на об'єднанні двох взаємодоповнюючих ознак і має такі підвиди:

а) каузуюча, при якій перенесення відбувається зі стану на причину, яка його викликала: *сумна людина* – *сумні сутінки*;

б) індикативна, де перенесення засноване на відношенні між станом і його зовнішнім проявом: *боязлива людина* – *боязливий погляд*;

в) метонімія, при якій відбувається включення ознаки, властивій одному предмету, до складу ознак, притаманних іншим, суміжному об'єкту: *розумна людина* – *розумна доброта*;

г) метонімія тривалості стану, де перенесення засноване на суміжних відносинах між станом і періодом тривалості цього стану: *сумне життя*, *сумне дитинство*;

д) локативна, при якій перенесення ґрунтується на відношенні суміжності між станом і місцем, де воно переживається: *радісний парк*;

3) вторинна метонімія ознаки: цей вид функціонує частіше як синтаксичне зміщення і визначається більшою мірою природою об'єкту, а не власне ознаками. Даний вид метонімії ад'єктиву використовується при характеристиці об'єкту, предмету, явища, які пов'язані з імплікативним зв'язком, ситуацією включення ознак, при якій відбувається перепідпорядкування значення: *мовчазна людина* – *мовчазні вуста*;

4) синекдоха, що поєднує відносини включення і підпорядкування: має ознаку А, той, який включає В, той, який має ознаку В (*синій колір* – *синя людина від холоду* – *синя людина*).

При метонімічному типі переносу особливо важливо враховувати предметну сферу, її специфіку, тоді як при метафоричних перетвореннях на перший план виходить суб'єктивне сприйняття ознаки. Окрім того, саме конверсивний тип ад'єктивної метонімії найбільш антропоцентричний, на думку автора класифікації; сферою-донором тут виступає поле «емоції», тоді як вторинна метонімія і синекдоха частіше

використовуються при моделюванні екзистенціальних або артефактних понять [1, с. 82-83].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

У роботі були проаналізовані такі види метонімії, як: дискурсивна, еліптична та ад'єктивна метонімія. Рамки статті не дозволили нам охарактеризувати всі випадки метонімічного перенесення, характерного для наукового дискурсу. Зокрема, поза увагою виявилася дієслівна метонімія. У будь-якому випадку, метонімія – це неоднозначне явище, і воно ще чекає своїх інтерпретаторів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Поняття «науково-популярний дискурс» у науковій літературі;
2. Типи метонімії та ін.

Література

1. Губанов С.А. Ад'єктивная метонимия в художественном дискурсе (на материале творчества М.И. Цветаевой) / С.А. Губанов // Вестник Северного (Арктического) университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2012. - №5. – С. 81-86
2. Зайцева Т. З історії вивчення метонімії / Т. Зайцева // 2014.
3. Раевская О.В. Метонимия в слове и в тексте / О.В. Раевская // Филологические науки. – 2000. - №4. – С. 49-56
4. Раевская О.В. О некоторых типах дискурсивной метонимии / / Известия АН. Серия литературы и языка. 1999, т.58, № 2; Le Guern M. Semantique de la metaphore et de la metonymie. Paris, 1973. P.92.
5. Сандакова М.В. Метонимия прилагательного в русском языке: дисс. на соиск. уч. степ. доктора филол. наук: 10.02.01. – М., 2004. – 439 с.
6. Серль Дж.Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17 М., 1986. С. 197.
7. Стилiстичнi фiгури заміни (метафора, метонімія, синекдоха). [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://grinch-home.at.ua/publ/suchasna_ukrajinska_literaturna_mova/stilistika/stilistichni_figuri_zamini_metafora_metonimija_sinekdochka/58-1-0-256
8. Энциклопедия для детей. Т. 10. Языкознание. Русский язык / Глав. ред. М. Д. Аксёнова. – М.: Аванта+, 1998. – 704 с.

Анотація

А.Є. Соколова. Метонімія в науковій літературі

У статті розглядається «метонімія» в науковій літературі. Проаналізовано дискурсивні й, еліптичний та ад'єктивні види метонімії. Розглянуто їх детальну характеристику.

Ключові слова: метонімія, дискурс, наукова література.

Аннотация

А. Соколова. Метонимия» в научной литературе

В статье рассматривается «метонимия» в научной литературе. Проанализированы дискурсивный, эллиптический и адъективный виды метонимии. Рассмотрена их детальная характеристика.

Ключевые слова: метонимия, дискурс, научная литература.

Summary

Sokolova A. Metonymy in the scientific literature

"Metonymy" in the scientific literature is studied in the article. Such types of metonymy as discursive, elliptical and adjectival ones are analyzed in the research. Their detailed characteristic is reviewed by the author.

Key words: metonymy, discourse, scientific literature.

УДК 81'42

Федорова Елена Леонидовна

кандидат филологических наук

специалист кафедры языкознания и переводоведения

ГАОУ ВО «Московский городской педагогический университет»

г. Москва. Россия

E-mail: barsicz@rambler.ru

РЕДАКТИРОВАНИЕ МУЗЕЙНОГО ТЕКСТА КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ ПРЕДПЕРЕВОЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Редактирование текста является многоступенчатым процессом. Латинское название *redactus* буквально означает «приведенный в порядок». Нередко представление о задачах редактирования сводится только к правке текста, оставляя без внимания идею, целевую аудиторию, для которой написан текст, а зачастую и содержание.

М.П. Брандес отмечала: «Общие принципы предпереводческого анализа позволяют сделать текст в смысле его структуры и языка обозримым, очерчивают контуры коммуникативной, т.е. смысловой организации текста, помогают усвоить, что главная трудность перевода - передача смысла во всем его объеме» [3, с. 8].

Таким образом, целью работы является рассмотрение способов предпереводческого системного редакторского анализа текстов музейного дискурса.

Актуальность исследования обусловлена тем, что проблемы адекватности перевода и критерии оценки качества перевода постоянно вызывают интерес в теории и практике перевода. Необходимость в интерпретации и комментировании музейных некоторых текстов

позволит реципиенту идентифицировать контекст, и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации.

Редактирование процесс творческий, однако подчиняющийся определенной системе приемов, используемых в установленной последовательности и опосредованных общей методикой редактирования. Одной из разновидностей работы с текстом может выступать предпереводческое редактирование, которое включает в себя разные виды и приемы текстовой правки, а также комментирование.

Этапы редактирования представляют собой следующие виды работы с текстом:

- подготовительный этап – определение тематической направленности соответствующий профилю предприятия; рубрики или проекта, а также работа с автором по уточнению и корректировке задания.

Выбор жанра и формы подачи материала.

Редакторский анализ и правка текста, в определенной последовательности. Конкретное воплощение результатов редакторского анализа проявляется в следующих видах правки: К.И. Былинский выделял: правку-вычитку, правку-сокращение, правку-обработку, правку-переделку [2, с. 105].

- Работа над композицией текста, где главным является прежде всего выявление его соразмерности и соответствие материала теме.

- Проверка фактического материала.

- Литературная обработка материала ведется в ходе всего процесса редактирования.

- Выбор названия текста.

Также предпереводческое редактирование не сводится к прямому структурному сопоставлению иноязычного текста и текста перевода. Работа с текстом подразумевает наблюдение над ним как единицей коммуникации, а также изучение информативности текста, создание методик кодирования и декодирования информации, которую он несёт.

Особый интерес для предпереводческого редактирования могут представлять собой тексты музеев, интервью, субтитры, объявления о выставках и т.п. Язык и стиль подобных текстов рассчитаны на широкую аудиторию. Это авторские произведения, которые зачастую экспрессивно-оценочно окрашены и не всегда логично и последовательно выстроенные, что представляет собой определенную трудность для переводческой работы. При работе с текстом необходимо учитывать такое возможное изменение текста, при котором его смысл не должен утратить точное выражение, а взаимодействие автор-редактор-читатель, должно определять переводческую идею, сохраняя жанровое своеобразие.

В музейных текстах чаще, чем обычно представлены реалии и отражены культурно-исторические и национальные представления, которые потенциально непонятны носителю иной культуры и нуждаются поэтому в специальном пояснении. Реципиенту необходимы точные и ясные пояснения, иначе понимание будет затруднено и возникнут помехи в восприятии.

Одним из этапов начальной работы является написание преамбулы поясняющей общий контекст описываемого события или предваряющие его. Это позволяет быстро идентифицировать общий для обоих контекст и систему представлений. При переходе текста в иную систему культурно-исторических координат – реципиенту необходимо в самом начале коммуникативного акта предоставить информацию, которая позволит ему идентифицировать контекст и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации. Таким образом, нужно учитывать как содержательные так и формальные стороны речевого произведения, а также его информативность.

И.С. Алексеева выделила четыре вида информации: когнитивная, оперативная, эмоциональная, эстетическая [1, с. 54].

Тексты художественных и литературных музеев в основном содержат две последних вида информации, т.е. имеют эмоционально окрашенную лексику, синтаксис, слова оценки и т.п., а также могут быть представлены метафоры, рифмы, игра слов, эпитеты и другие стилистические средства (например, характерно для художественных и литературных музеев). Понимание информативности текста может помочь переводчику при составлении стратегии перевода.

Основными приемами работы с текстом могут выступать следующие виды правки, учитывающие как лингвистические так и экстралингвистические факторы:

- Замена неудачного или неточного словосочетания;
- Проверка согласования членов предложения, особенно если согласуемые слова удалены друг от друга;
- Соотнесение управляющего слова с каждым из управляемых;
- Упрощение сложных синтаксических конструкций;
- Устранение многословия, канцелярских оборотов и штампов, повторов и т.д.

Одним из этапов предпереводческого редактирования может быть также и экспликация реалий. Например, студентам, проходящим переводческую практику в музеях (в тексте статьи использованы материалы практик, которые осуществляются на базе музеев под руководством д.ф.н. проф. О.А. Сулеймановой, к.ф.н., доц. К.С. Кардановой-Бирюковой, к.ф.н., доц. М.А. Фоминой) было предложено выполнить следующую редакторскую правку, заключающуюся в

написании преамбулы к тексту, объяснить реалии в виде затекстового комментария.

Оригинал	Перевод	Комментарии преподавателя
«Мир и остальное»	«The World and Others»	Реалии были объяснены на русском языке, но задание состояло в необходимости эксплицировать их для иностранца, т.е. на английском языке.
Мир Хлебникова, его Вселенная, построенная на собственном понимании истории и времени, интересе к славянской и восточной архаике, поиске «звездного языка» противостоит «остальному» обыденно-жизнейскому миру	Khlebnokov's views, his Universe, built on his own interpretation of history and time, on his interest to Slavic and Eastern antiquity, on his searches of the “stars language”, contrasts the usual, pale world.	Слово pale не передает замысел автора, здесь, скорее подойдет прилагательное everyday
Уникальные рукописи Хлебникова, которые выставляются , обладают особой выразительностью. По его словам: «почерк, своеобразно измененный настроением, передает это настроение читателю, независимо от слов».	Khlebnikov's unique and never-before-seen manuscripts are especially bright and expressive. He said: “The handwriting influenced by the mood, presents a special atmosphere that can't be described with words alone”	Рукописи, которые редко выставляются – в переводе – «рукописи, которые никогда не видели» – семантическая ошибка

1.«Мир и остальное» – одно из произведений В. Хлебникова, написанное в соавторстве с А.Е. Кручёных и Т.В. Толстой;

2.Велимир Хлебников - русский поэт и прозаик, яркий представитель русского авангарда. Входил в число основоположников русского футуризма.

Таким образом, ясность, доступность понимания текста, информации, которая содержится в высказывании, одна из задач стоящих перед предпереводческим редактированием. Решение

подобных задач способствует установлению межкультурного эффективного диалога.

Литература

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение [Текст] / И.С. Алексеева. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
2. Былинский К.И. Литературное редактирование: учеб. пособие / К.И. Былинский, Д.Э. Розенталь. 3-е изд., испр. И доп. – М.: ФЛИНТА:Наука, 2011, –400 с. – (Стилистическое наследие).
3. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста. – М.: НВИ-Тезаурус, 2001. – 224 с.

Аннотация

Е.Л. Федорова. Редактирование музейного текста как один из видов предпереводческой деятельности.

Редактирование текста является многоступенчатым процессом. Нередко представление о задачах редактирования сводится только как о правке текста, оставляя без внимания идею, целевую аудиторию, для которой написан текст, а зачастую и содержание.

Актуальность работы обусловлена тем, что проблемы адекватности перевода и критерии оценки качества перевода постоянно вызывают интерес в теории и практике перевода. Необходимость в интерпретации и комментировании музейных некоторых текстов позволит реципиенту идентифицировать контекст, и тем самым приведет в конечном итоге к успешной коммуникации.

Ясность, доступность понимания текста, информации, которая содержится в высказывании, одна из задач стоящих перед предпереводческим редактированием. Решение подобных задач способствует установлению межкультурного эффективного диалога.

Ключевые слова: редактирование, предпереводческая правка, дискурс, коммуникативный процесс, редакторский анализ, композиция текста, реципиент, адресат, текст, экстралингвистические факторы, лингвистические факторы.

Summary

Elena L. Fyodorova. Museum text editing: towards understanding pre-translation analysis

Text editing is a multifold process. Latin word *redactus* means “something that has been put in order”. Sometimes editing is regarded as a correction of a text, while it comprises such aspects as target reader, the idea and the content of the text.

According to M.P. Brandes, “pre-translation analysis helps one to better understand the text. It makes the communicational, or, semantical organization of a text, more definite and clear, thus helping to understand that the main difficulty of translation is an overwhelming transmission of meaning”.

The research aims at revealing the methods of systematic pre-translation analysis and editing of museum discourse texts. The research deals with the analysis of museum news texts.

The issues relating to the concepts of translation adequacy and translation equivalence prove to be always relevant, as well as the criteria according to which the quality of the translated text can be definitely evaluated. Interpretation and commenting of

museum text are aimed at explicating the cultural context for the recipient, thus making the communication successful.

In the essence of text editing lies creative work combined with a certain system. The latter deals with a range of interrelated methods of text editing, which implies different strategies of text correction, including commenting.

Pre-translation editing is a complex process that is not limited to structural analysis of a resource and a target text. It also includes a traditional scheme: editor's analysis, text correction, composition correction, checking the facts described in the text and a stylistic correction.

Museum discourse texts should be treated with special attention for their editing is always connected with reduction and compression of a source text. The language and the style of such texts are intended for mainstream audience. Such texts are full of expressive and emotional lexis and sometimes lack logic of composition. These facts make such texts difficult for translation. While editing such texts, one should be careful to preserve the author's message and genre-related features of the text, and to keep in mind the communicative aspect of editing: the interaction between the author, the editor and the reader. This interaction may be crucial for translation strategy of this text, especially in certain types of discourse.

Museum texts editing and its subsequent sub-titling may contain the following important stages of analysis:

- substitution of a vague combination of words;
- correction of the mistakes related to the misuse of the parts of the sentence;
- correction of wrong subject-verb agreement;
- correction of complex and hard-to-understand syntactic structures;
- elimination of redundancy of words, clichés, tautology etc.

A number of texts are written by authors for readers with similar cultural background. In this case, the author and the reader share similar knowledge about socio-historical and culture-related issues. One of the ways to make such texts more explicit for people with different cultural background is to make a preamble that would specify some facts and would help the reader understand the context. Such pretexts are aimed at giving some additional information about culture and history related issues. In this respect, one should take into consideration formal and content characteristics of the text.

Thus, pre-translation editing is aimed at making the text clear and transparent for the recipient and makes a multicultural dialogue effective and cooperative.

Key words: editing, pre-translation analyses, discourse, communicative process, editor's analysis, text composition, text recipient, addressee, extra-linguistic factors, linguistic factors

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

УДК 811.93+161.1

Панченко Елена Ивановна,
доктор филологических наук, профессор
Днепропетровский нац. университет им. О. Гончара
Днепр, Украина
E-mail: e_panchenko2003@mail.ru

КАК ПРИБЛИЗИТЬ ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАНЦАМ К СОВРЕМЕННОСТИ

Постановка проблемы. В данной статье в общем виде ставится проблема «осовременивания» преподавания русского языка как иностранного. Эта проблема находится в русле актуальных научно-методических исследований, поскольку для повышения эффективности учебного процесса необходимо использовать новые образовательные технологии и, тем самым активизировать познавательную мотивацию студента. Успех в значительной степени зависит от того, насколько грамотно методически организован материал, где часть занятий можно реализовать с помощью мультимедиа курсов.

Анализ последних исследований и публикаций по теме исследования. Исследование эффективности использования научно-технических достижений в сфере обучения настолько же обширны и многообразны, насколько неисчерпаемы проблемы самой методики преподавания. Так, В. А. Касторнова [2] отмечает, что возможности доступного, сжатого и наглядного изложения материала подачи информации в компьютерных программах позволяет легко выделять и отбирать наиболее существенное, устанавливать внутренние взаимосвязи изучаемых процессов, акцентировать внимание обучаемых на важнейших понятиях предмета и их значении. О. Смолянинова приводит следующие данные о результатах восприятия информации: 90% студентов усваивают информацию преимущественно визуально и только 70% – преимущественно аудиально [3]. Тем не менее, необходимость оптимизации лингвистической подготовки иностранцев ставит перед преподавателями новые и новые вопросы.

Целью данной статьи является описание трех конкретных направлений «осовременивания» лингвистической подготовки иностранцев с помощью технических средств обучения: 1) использование сети Интернет; 2) использование презентаций; 3) использование мобильных телефонов.

Изложение основного материала. 1. Сеть Интернет дает неисчерпаемые возможности для интенсификации обучения и организации самостоятельной работы студентов-иностранцев при

изучении русского языка. Это использование электронных учебников, просмотр роликов необходимого содержания, пользование электронными онлайн-словарями, дистанционная проверка самостоятельных работ и многое другое. Важной опцией использования Интернета является работа по ликвидации неграмотности. Интернет дает возможность пропускать написанные студентами тексты через программу проверки орфографии. Несмотря на некоторые недостатки таких программ, они могут устранить недобрую половину наших печаток. Остальные проблемы можно решить с помощью словарей и справочников, благо многие из них доступны онлайн. В Рунете есть ряд специализированных сайтов с богатыми наборами таких пособий и службами ответов на вопросы о русском языке, например: «Рубрикон» – (<http://www.rubricon.com>) около 50 разнообразных словарей и энциклопедий. Сайт Института русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук и издательства «Азбуковник» (<http://www.slovari.ru/lang/ru/index.html>) – около 10 словарей, справочно-информационный портал «Грамота.ру» (<http://www.gramota.ru>) – также около 10 словарей, в том числе словарь аргю. «Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия» (<http://mega.km.ru>) – ряд справочников, включая энциклопедию домашних животных. Сайт «Культура письменной речи» (<http://www.grammar.ru>) включает в себя ссылки, статьи, ответы на вопросы, справочники и словари, включая веселый этимологический словарь.

2. Нет сомнений в том, что личность преподавателя является ключевым элементом организации успешной учебной деятельности. Однако не всегда современные технологии приходят на помощь этой личности. Мы воспринимаем как должное, что преподаватель вуза до сих пор пользуется на занятии мелом, доской и тряпкой. Сколько времени отнимает написание ряда предложений мелом на доске, построение таблицы и т.п.?! А какой внешний вид у этого преподавателя, когда он простоит у доски весь рабочий день?! Вряд ли кто-то решится оспаривать, что это не только не эстетично, но и отнимает огромное количество времени, которого так всегда не хватает.

По мнению специалистов в данной сфере [1-3], средства обучения, созданные с использованием мультимедиа, наиболее адекватны механизму восприятия информации человеком, они способствуют развитию правополушарного мышления и позволяют воздействовать на обучаемых одновременно по двум каналам зрительному и слуховому.

Студенты, обучающиеся с применением подобных электронных курсов, получают возможность делать электронные записи материалов в рамках текущего аудиторного занятия (запись на флеш или CD), с целью подробного рассмотрения и изучения полученного на занятии материала.

Наглядность, возможность изменять темп и формы изучения материала, его образно-художественное представление – все это делает компьютер незаменимым помощником преподавателя в деле снижения утомляемости обучаемых. В качестве примера можно привести удобные как в создании, так и в использовании электронные презентации. Электронные презентации – это своеобразные лекции и практические занятия, выполненные в программе Microsoft POWER POINT с использованием аудио, графики и анимации. Создание презентации в основном заключается в размещении текста и объектов на слайдах. Текст представлен в виде конспекта лекции, отражающего главные её положения.

По оценке некоторых авторов, обучаемые как минимум на 10-20% лучше усваивают материал, если при объяснении использовать компьютерную презентацию, удовлетворяющую всем нормам и требованиям. Последнее замечание является очень существенным, т. к. некоторые составители программ делают свои презентации излишне яркими, применяя без всякой на то необходимости различные эффекты, в том числе и звуковые.

В связи с этим, считаем целесообразным привести некоторые советы по созданию презентаций, использование которых позволяет более эффективно достигать дидактических целей. Эти советы опираются на обобщение опыта некоторых авторов, а также на некоторый собственный опыт и анализ готовых презентаций различных авторов и различного качества.

Презентация должна быть тщательно подготовлена, текст выверен с точки зрения грамотности и требований эргономики и предварительно просмотрен преподавателем на большом экране.

Презентация должна быть использована строго по необходимости. В одном слайде не должно быть разнородной информации. Люди могут запомнить одновременно не более трех фактов, выводов, определений.

Необходимо обратить внимание на качество изображения, если оно не является высоким, то лучше от него отказаться, иначе это приведет только к отрицательному результату.

Большое внимание необходимо уделить эстетическому оформлению презентации. Должен быть выбран единый стиль для всех слайдов - оформление не должно отвлекать внимание учащихся от излагаемой информации.

На однотонном фоне информация воспринимается легче, фон в виде рисунков только отвлекает внимание от учебного материала. Для фона и текста необходимо использовать контрастные цвета. Всего в презентации психологи рекомендуют использовать не более трех цветов: один – для фона, другой – для заголовка, третий – для текста. Для

заголовков лучше использовать шрифт не менее 24, до 40-42, а для информации – не менее 18, до 30-32.

На протяжении всей презентации целесообразно использовать не более трех видов эффекта анимации: для текста, для построения рисунка и для перемещения объекта в указанном направлении.

Таким образом, мультимедийная презентация позволяет не только прививать интерес к предмету, но и при правильном техническом и эстетическом исполнении обеспечивает наглядность, эффективность урока, развивает пространственное воображение обучающихся и ведет к увеличению показателей качества знаний.

3. Вхождение технических средств во все сферы нашей жизни, и в жизнь молодежи в первую очередь, является фактом, который нельзя отрицать. Молодым людям значительно интереснее и легче найти информацию в Интернете или телефоне, чем пользоваться традиционными для преподавателя бумажными источниками информации. Современные студенты постоянно имеют при себе свой мобильный телефон. Они легко забывают дома конспекты и учебники, однако отсутствие телефона можно считать форс-мажорной ситуацией. Внесение информации в телефон вовлекает в процесс запоминания различные виды памяти: и тактильную при наборе или, по крайней мере, при фотографировании информации, и зрительную, так как для студентов привычно считывать информацию с экрана.

Разумеется, перегруженность телефона информацией приведет к тому, что она будет не востребована и попросту стерта. Поэтому преподаватель, обучающих иностранцев русскому языку, должен тщательно отобрать необходимые кванты информации и контролировать наличие их в телефоне. К этой информации необходимо предъявлять стандартные эргономические требования: объекты надо располагать от простого к сложному; оптимальное число объектов на экране - 7 ± 2 . Если количество объектов, одновременно предъявляемых на экране, больше, то их следует группировать по смыслу; если одну и ту же информацию можно передать как текстом, так и с помощью изображения, то следует использовать изображение с краткими субтитрами [1].

В качестве образцов информации, которые должна быть заложена в телефон студента на начальном этапе обучения русскому языку, приведем следующие. 1. «Золотое правило» русского правописания: после Г, К, Х, Ш, Ч, Щ не пишем Ы, Ю, Я, пишем И, У, А. 2. Определение рода имен существительных в зависимости от их окончания (он – согласный, Ы, она – -А, -Я, оно – -О, -Е). 3. Окончания личных форм глагола в настоящем времени. 4. Образец заявления на получение отпуска, досрочную сдачу сессии и т. п. В дальнейшем о мере прочного запоминания материала пункты 1-3 следует заменить на более

сложный материал. Пункт 4, по нашим наблюдениям, должен сохраняться в телефоне студента-иностранца до конца обучения.

Выводы и перспективы. Широкое вхождение в нашу жизнь ряда информационных технологий является свершившимся фактом, с которым преподаватель русского или украинского языка для иностранцев должен примириться и использовать его в своей работе. В первую очередь это сеть Интернет, компьютерные презентации и мобильный телефон. Перспективы дальнейшего исследования мы видим в разработке системы упражнений, базирующейся на использовании перечисленных средств

Литература

1. Касторнова В.А. Методика создания и использования прикладных программ на основе мультимедиа технологии в обучении информатики / В. А. Касторнова // Диссертация на соискание уч. степени канд. наук. – 13.00.02 – Теория и методика обучения. – М.,1998. – 193 с.

2. Косенко И.И. Изучение мультимедиа в процессе профессиональной подготовки учителя информатики / Косенко Ирина Ивановна. : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : М., 1999. – 122 с.

1. Мунипов В. М. Эргономика: человекоориентированное проектирование техники, программных средств и среды. Учебник / Мунипов В. М., Зинченко В. П. - М.: Логос, 2001. 356 с.

3. Смолянинова О.Г. Технология создания учебных мультимедиа-продуктов в инструментальной среде Macromedia Flash MX (учебное пособие) / .Г.Смолянинова, Д.В.Шишканов // Краснояр. гос. ун-т, Красноярск, 2004 – 136с.

Анотація

О. І. Панченко. Як наблизити викладання російської мови іноземцям до сучасності.

Стаття присвячена сучасним проблемам методики лінгвістичної підготовки студентів-іноземців. У статті підкреслюється необхідність використання сучасних інформаційних та інших технологій під час викладання їм російської та української мов. Основна увага зосереджена на необхідності та можливості використання мережі Інтернет, комп'ютерних презентацій та мобільних телефонів. Перспективою дослідження є створення системи вправ, призначеної для користування переліченими технологіями.

Ключові слова: методика викладання, мережа Інтернет, презентація, мобільний телефон.

Аннотация

Е. И. Панченко. Как приблизить преподавание русского языка иностранцам к современности.

Статья посвящена современным проблемам методики лингвистической подготовки студентов-иностранцев. В статье подчеркивается необходимость

использования современных информационных и других технологий при преподавании им русского и украинского языков. Основное внимание сосредоточено на необходимости и возможности использования сети Интернет, компьютерных презентаций и мобильных телефонов. Перспективой исследования является создание системы упражнений, предназначенной для использования перечисленных технологий.

Ключевые слова: методика преподавания, сеть Интернет, презентация, мобильный телефон.

Summary

E. I. Panchenko. How to move methods of teaching closer to contemporary technologies.

This article deals with the problem of modern methods of foreign students' language training. The article emphasizes the need to use modern information and other technologies in teaching Russian and Ukrainian for foreign students. The main focus is on the need and the possibility of using the Internet, computer presentations, and mobile phones.

The purpose of this article is to describe three specific areas of "modernizing" language training of foreigners by means of technical training: 1) the use of the Internet; 2) the use of presentations; 3) the use of mobile phones.

Keywords: methods of teaching, Internet, presentations, mobile phone.

УДК 811.331'36:37.013

Ольга Николаївна Мокра,

кандидат філологічних наук, доцент,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

E-mail olga_mokra@mail.ru

ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАМАТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Постановка проблеми. Нині парадигма граматичних теорій є багатовимірною і складається з описової, функціональної, структурної, генеративної, семантичної, дискурсивної та ін. концепцій. Вибір засад функціональної граматики, як домінуючої у навчанні/вивченні французької мови, є виправданим, але не на сто відсотків ефективним, і, у складному контексті сьогодення, має доповнюватися іншими концепціями, теоріями семантичної граматики, граматики тексту, граматики висловлення тощо.

Аналіз останніх досліджень. В енциклопедичному словнику французької мови *Le Petit Robert* термін *граматика* (грец. *grammatike*, від *grâmma* – буква, написання) кваліфікується полісемічним. По-перше, граматику вважають *зводом правил*, що характеризують мовні форми і

порядок слів у мовленні. «Системою правил» називав граматику і видатний лінгвіст Ф. Соссюр, який зазначав, що граMATика забезпечує можливість сприймати і продукувати правильні висловлення, забороняючи одночасно продукувати неправильні [11, с. 32]. Втім, на думку французького дослідника Ф.-У. Домерга, імідж граMATиста, «набитого» лише одними правилами, є вульгарним, аморфним. Відомий французький автор М. Вільмер наголошує, що істинного граMATиста характеризує чудове знання принципів, з яких випливають ці правила, і саме знання принципів потребує глибинного аналізу структури мови [14, с. 8].

Другим визначенням граматики є «система мови» із арсеналом складових : звуків, форм, слів, речень [7, с. 1362] ; граMATика стає тут синонімом *мовного аналізу*, асоціюється з *аналізом тексту*, *аналізом висловлення*, *аналізом дискурсу*. Граматиці, як науці про мову, властивий мобільний й відкритий характер : морфологія і синтаксис є її сталими компонентами, але традиційно французькі дослідники мовного устрою включають до її складу інші аспекти : фонетику, фонологію, лексикологію, версифікацію, методику. Граматиці Нового часу Ш. Мопя притаманна чотирьохскладова структура: орфографія (графічний аспект), просодія (фонетичний аспект), етимологія (словарний аспект) та синтаксис (рівень речення) [9]. Мовознавці А. Арно і К. Лансло вибудували трьохскладову граMATичну структуру: фонетика, морфологія, синтаксис [1]. У граматиці Ж. Галіше «Grammaire structurale de français moderne» увага надається навіть методичним аспектам викладання граматики [4]; граMATика Ж. Дюбуа та Р. Лагана є чотирьохскладовою: синтаксис, морфологія, фонетика та орфографія [3]. Граматики М. Гревісса «Le bon usage» та Ж.-Кл. Шевальє «Grammaire Larousse du français contemporain» є п'ятискладовими: перша, окрім чотирьох вищезгаданих компонентів, містить ще й лексику [6], а друга додає до них правила версифікації [2].

Нині когнітивісти трактують граматику *системою асоціацій*, штучних конструкцій, що підлягають розумовій обробці, системою субпродуктів, похідних від когнітивних правил [14, с. 8]. На їх думку, граMATика може набувати статусу умовних рефлексів або мовних/комунікативних/когнітивних компетенцій, які уможливають засвоєння та практичну експлуатацію цих правил [там само, с. 33].

Французький мовознавець М. Вільмер наводить ще одне визначення граматики. Вона є *мистецтвом* реалізувати свої думки, усно чи письмово, згідно із загальновстановленими правилами вживання [там само, с. 18]. Тут граMATика оперує естетичними оцінками (гарно/потворно) або етичними судженнями (добре/погано) і, як нормативна дисципліна, диктує певний мовний «дресс-код».

Відтак, майбутньому вчителю іноземної мови потрібно розібратися у розмаї тенденцій та підходів до репрезентації будови мови. **Метою пропонованої статті** є виокремлення принципів основних граматичних теорій, вивчення їх інструментарію, можливостей.

Мета конкретизується у таких **завданнях**: 1) простежити за еволюцією граматичних теорій у французькій мові; 2) декодувати вихідні засади граматичних трактатів, довідників, посібників, шкільних підручників з граматики французької мови. Набуті знання допоможуть вчителеві коректно доповнити й збагатити традиційні методи викладання граматики у загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Граматика є поняттям не лише лінгвістичної науки, існує також граматика педагогічна, навчальна, яка формує граматичну компетенцію. Така граматика знайома нам як *підручник*, *книжка*, *навчальна дисципліна*, що тлумачить граматичні правила. Зазначимо, що доля граматики як навчальної дисципліни багато в чому визначалася саме змістом підручників. Першим надрукованим підручником граматики французької мови була праця «*Éléments de la grammaire française*» Ш.-Ф. Ломонда, регента шостого класу коледжу Кардинал-Лемуан, який викладав дисципліну «Християнське вчення» [8]. Автор репрезентував граматику у вигляді правил, що заучувалися напам'ять, як настанови Катехізису. Правила віддзеркалювали орфографічний аспект мови у переплетенні з основами вчення Арістотеля, запозиченими з трактату «*De modis significandi*» («*Les manières de signifier*»). Згодом, численні послідовники Ш.-Ф. Ломонда, граматики Noël, Chapsal, Larivé, Fleury, Sicard, Sauger-Préneuf, Landais, Larousse настільки розвинули орфографічну тенденцію у граматиці, що граматика стане синонімом орфографії і перетвориться на зубріння школярами правил про різні види узгоджень. З огляду на це, професор Сорбони Ж. Гугенхейм зазначає : «*Avec le développement de l'enseignement du français, les préoccupations orthographiques finissent par constituer le fond de la grammaire et l'on peut dire que les grammaires au milieu du XIXe s. sont pour une large part, des manuels d'orthographe*» [5, с. 126].

Підручник Ф.-Ж.-М. Ноеля та Ш.-П. Шапсаля «*Nouvelle grammaire française*» першим впроваджує вправи для навчання граматики – набір структурних трансформацій з відмінювання дієслів, супроводжуваних всюдисущими диктантами. Таке жорстке, негнучке вправляння згодом спровокує негативне ставлення учнів до вивчення предмету «Граматика». Крім того, на початку ХХ ст. граматики скеровують увагу на навчання нормативного мовлення, тому арсенал французької розмовної підлягає перегляду, селекції та суворому відбору з огляду на нормативність/ненормативність. Так, у школах тієї доби було заборонено вживати розмовні вислови, діалектизми та регіоналізми. З

цього приводу французький письменник Г. Венсено іронізував у своєму романі «La billebaude» : ... l'emploi d'un bourguignonisme était une faute à l'école publique républicaine, dont le rôle était sans doute de fabriquer de Lille à Perpignan, de Brest à Ménétreux-le-Pitois, des individus de série, capables de s'insérer dans la grande époque de progrès technique, industriel et social ... [13, с. 168] / ... вживання бургундського слівця вважалося неприпустимим у державній республіканській школі, яка, без сумніву, ставила собі за мету виховання, від Лілля до Перпіньяна, від Бреста до Менетре-ле-Пітуа, шаблонних, серійних індивідів, здатних вписатися в золотий вік технічного, індустріального та соціального прогресу ... [переклад наш. – М. О.].

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. французькі теоретики і практики закликають до переосмислення сутності навчальної граматики. Певна річ, правила нормативного вжитку повинні викладатися, але переважно у перші роки навчання мови. Натомість на середньому та старшому етапах навчання головна увага має бути скерована на рефлексію, роздуми над принципами функціонування мови. Учнів бажано заохочувати до осмислення логіки мовної системи, встановлення логічних алгоритмів граматичних правил, до власного відкриття мови, живої та поліморфної [12, с. 67]. Нині у випускних класах французьких ліцеїв директивою Міністерства національної освіти передбачено щотижневе проведення годинного заняття з дисципліни «Рефлексивна граматика» («Grammaire réflexive»), що покликана формувати у старшокласників критичний погляд на функціонування мови й мовлення. Втім впровадження міністерського наказу виконується лише в окремих навчальних закладах. А у більшості ліцеїв граматика продовжує викладатися як сукупність усталених правил та норм. З огляду на це, лінгвіст-романіст Г. Парі з певною долею іронії визнавав у передмові до своєї праці «Grammaire raisonnée de la langue française de Léon Clédât» : Je suis parfois tenté de dire que si Pascal, La Fontaine, Bossuet, Voltaire ont si admirablement écrit le français, c'est qu'ils n'avaient pas eu à apprendre la grammaire [10, с. 5] / Інколи мені спадає на думку, що Паскаль, Лафонтен, Боссюе, Вольтер так прекрасно писали французькою через те, що вони не повинні були вчити граматику [переклад наш. – О. М.].

Наголосимо, що розвиток педагогічних граматик зумовлюється еволюцією лінгвістичних. Надамо стислий огляд еволюції граматичних концепцій крізь призму їх прагматичної доцільності у процесі формування граматичної компетенції у тих, хто навчається.

Перенесення уваги з *дескриптивної граматики* на теоретичні положення *структурної граматики* та застосування типологічного методу аналізу у дослідженні сприяє виокремленню переваг структурованого вивчення мовних фактів. Ідеї Ф. де Соссюра щодо мови як системи взаємозумовлених знаків і його концептуальний поділ

мовних явищ на мовні та мовленнєві донині залишаються актуальними. Ш. Баллі успішно розвиває концепцію системності мови. Л. Теньєр є предтечею і фундатором нових засад аналізу мови, які дозволяють проводити трансформації структурних зв'язків у лінійні і лінійних – у структурні. З'являється *генеративна граматики* з набором граматичних правил, що уможливають породження (генерацію) речень. Генеративна граматики відкрила горизонти для вивчення когнітивної організації системи мовлення, оскільки амбіційно декларувала свою здатність експлікувати способи будови нескінченного набору висловлень, досліджуючи при цьому не результат, а механізми їх генерації. Тісне переплетення семантики й структуралізму у генеративній теорії робить її ефективною для викладання в педагогічних університетах, адже її основні засади дозволяють зрозуміти функціонування мовлення від етапу народження пропозиції, до кінцевого етапу – оформлення завершеного висловлення.

Функціональна граматики трактує мову, в першу чергу, як засіб комунікації, тому увага приділяється не стільки опису будови тієї чи іншої мовної одиниці, граматичного явища, а функції, що ті виконують у мовленні. Зіставлення праць та довідників з граматики Р. Л. Вагнера та Ж. Пенсона, Ж. Галіше (структурна граматики) та М. Гревісса, Ж. Дюбуа (функціональна граматики) свідчить про те, що функціоналісти виокремлюють мовні засоби та систематизують їх у класи залежно від ролі, яку ті відіграють у передачі інформації, задовольняючи при цьому інтенції мовця. Функціональний підхід у навчанні французької мови здійснюється шляхом подання граматичного матеріалу від змісту до форми, а згодом до функції, що дозволяє дослідити специфіку взаємодії форми та функціонування мовних засобів, що їх використовують для передачі змісту висловлення.

Семантична граматики, авторами якої у французькому мовознавстві є П. Шародо, Ж. Куртійон, М. Рюке, будується за принципом «від значення/функції до форми», чим докорінно відрізняється від традиційних граматики, що йдуть від форми до значення. Семантична граматики є граматикою мовця, тому що її вихідною точкою є мовленнєві інтенції, комунікативні завдання : описати, заперечити, висловити мету, причину, наслідки тощо. Семантична граматики позиціонує мовні явища як вторинні, похідні від намірів мовця і групує в семантичні категорії граматичні форми, що у традиційній граматиці здебільшого існують нарізно.

Граматики висловлення протистоїть граматиці речення як поняття «мова» протистоїть поняттю «мовлення». Висловлювання реалізується у комунікативній ситуації, що характеризується наявністю інтенції мовця, адресата, місця і моменту спілкування. Тому категорії суб'єкту, часу, простору, модальності набувають тут іншої інтерпретації.

Граматика тексту і граматики дискурсу визначають і описують ознаки цих одиниць, спостерігають за механізмами, відповідальними за їх обсяг, структуру, функціонування в комунікативній ситуації. Їх концепції безпосередньо віддзеркалюються у навчанні іноземної мови, де все обертається навколо тексту і дискурсу.

Здійснене дослідження дозволяє зробити **висновки** і констатувати, що поняття граматики стає всеохоплюючим і покриває своїм змістом різні напрями аналізу мовних явищ, тому що ґрунтується на постулатах свого первинного розуміння як уміння логічно мислити. Виокремлення тих чи інших граматичних концепцій засвідчує універсальність поняття «граматика» та прийнятність його застосування до усієї науки про мову.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у поглибленому вивченні практик впровадження нових граматичних теорій у процес викладання французької мови, поєднання їх з класичними методиками, що має неодмінно зацікавити здобувачів вищої освіти своєю незвичністю, можливістю мислити, виявляти мовні закономірності, розуміти механізми мови/мовлення, розширити загальний кругозір. Досвід життя переконливо доводить, що існує зворотний зв'язок між розвитком теорії і викладанням науки в навчальних закладах. У житті вищої та середньої школи наступив період, коли нагальною є необхідність оновлення змісту навчання мовних наук, відповідно до тих фундаментальних процесів, які відбулися й відбуваються у розвитку суспільства.

Література

1. Arnauld A. Grammaire générale et raisonnée / A. Arnold, C. Lancelot. – P., 1754. – 89 p.
2. Chevalier J.-Cl. Grammaire Larousse du français contemporain / Chevalier J.-Cl. M. Arrivé M.. – P.: Larousse, 1964. – 495 p.
3. Dubois J. La nouvelle grammaire du français / J. Dubois, R. Lagan. – P.: Larousse, 1973. – 266 p.
4. Galichet G. Grammaire structurale de français moderne / G. Galichet. – Montréal: Editions Hurtubise, 1962. – 248 p.
5. Gougenheim G. Eléments de phonologie française / G. Gougenheim. – P.: Les Belles Lettres, 1935. – 136 p.
6. Grevisse M. Le Bon Usage. 13e éd. rev. / M. Grevisse. – P.: Duculot-De Boeck, 1993. – 1760 p.
7. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – Paris, 2000. – 2840 p.
8. Lhomond Ch.-F. Eléments de la grammaire française / Ch.-F. Lhomond. – P., 1780. – 89 p.
9. Maupas Ch. Grammaire et syntaxe française / Ch. Maupas. – P., 1625. – 123 p.

10. Paris G. Grammaire raisonnée de la langue française de Léon Clédat / G. Paris. – P.: Le Soudier, 1894. – 189 p.

11. Saussure F. Ecrits de linguistique générale / F. Saussure. – P.: Gallimard, 2002. – 353 p.

12. Uyttenbrouck E. Transdisciplinarité français-sciences: pour une meilleure compétence en français dans un contexte scientifique / E. Uyttenbrouck, D. Van Raemdonck. // Enjeux. – №20. – 1990. – P. 65-73.

13. Vincenot H. La Billebaude / H. Vincenot. – P. : Denoël Folio, 1978. – 328 p.

14. Wilmer M. Grammaire critique du français / M. Wilmer. – Bruxelles: Éditions De Boeck Université. – 2007. – 755 p.

Анотація

Мокра О.М. Дидактичний потенціал граматичних концепцій (на матеріалі французької мови)

Відкритість і мобільність дисциплінарної структури граматики стає очевидною під впливом сучасних лінгвістичних концепцій. Традиційні підходи до навчання граматики французької мови доповнюються і збагачуються новими здобутками мовознавства. У статті схарактеризовано основні концепти граматичних теорій та подано їх методичну цінність у викладанні французької мови.

Ключові слова: типологія граматик, граматичні концепції, лінгвістична граматика, педагогічна граматика.

Мокрая О.Н. Дидактический потенциал грамматических концепций (на материале французского языка)

Открытость и мобильность дисциплинарной структуры грамматики становится очевидной под влиянием современных лингвистических концепций. Традиционные подходы к обучению грамматике французского языка дополняются и обогащаются новыми достижениями языкознания. В статье охарактеризованы основные концепты грамматических теорий и представлена их методическая ценность в преподавании французского языка.

Ключевые слова: типология грамматик, грамматические концепции, лингвистическая граматика, педагогическая граматика.

Mokra O. Didactical potential of grammatical concepts (French factual material)

Openness and mobility of grammar disciplinary structure becomes obvious when influenced by modern linguistic concepts. Traditional approaches to training French grammar are supplemented and enriched with new achievements in the field of linguistics.

Keywords: typological classification of grammar, grammatical concept, linguistic grammar, pedagogical grammar.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА

<i>Глуценко В.А.</i> Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.....	3
<i>Ситняк Р.М.</i> Індоевропейська прамова: міф чи реальність?.....	9
<i>Холодов О.В., Холодова Н.В., Орел А.С.</i> Роль субстрату в східнослов'янському глотогенезі.....	16
<i>Ясинецька О.</i> Різні параметри концептуалізації і тлумачення метафор у західному мовознавстві.....	25

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

<i>Процик І.Р.</i> «Авангард», «Локомотив», «Колгоспник»: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20-80-х роках ХХ століття.....	41
<i>Сидоренко О.М.</i> Назви рослин в українському ергоніміконі.....	50
<i>Шепель Ю.А.</i> Общая характеристика словообразовательных рядов по семантическим параметрам.....	55

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

<i>Андрущенко В.О.</i> Площина вияву категорійної зв'язності у внутрішній художньо-текстовій структурі: інформативно-комунікативний аспект.....	70
<i>Архипова І.М.</i> Композиційно-мовленнєві форми авторських відступів.....	78
<i>Беценко Т.П.</i> Текстово-образные структуры в украинском и белорусском народном песнетворчестве.....	87
<i>Зоз Е.А.</i> Просодическая целостность поэтического произведения.....	95
<i>Колесниченко Е.Л., Габидуллина А.Р.</i> Ироническое эссе М.М. Жванецкого «Одесса»: опыт прагматистического анализа.....	102

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ

<i>Блинова І.А.</i> Авторська мовна особистість у світлі сучасного комічного дискурсу.....	111
<i>Горлова Е.В.</i> Канонизированные логоэпистемы в речи студентов-филологов.....	120
<i>Потреба Н.А.</i> Рекламний текст і особливості його перекладу.....	126
<i>Соколова А.Є.</i> Метонімія в науковій літературі.....	132
<i>Федорова Е.Л.</i> Редактирование музейного текста как один из видов предпереводческой деятельности.....	139

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ МОВ

<i>Панченко Е.И.</i> Как приблизить преподавание русского языка иностранцам к современности.....	145
<i>Мокра О.М.</i> Дидактичний потенціал граматичних концепцій (на матеріалі французької мови).....	150

ШАНОВНІ АВТОРИ!

У нашому збірнику наукових робіт друкуються статті з романо-германських та слов'янських мов, лінгвістики тексту, дискусології, концептуального аналізу, лінгвістичної семантики.

Матеріали збірника можуть бути корисними для науковців, викладачів вищих та середніх загальноосвітніх навчальних закладів, аспірантів, пошукувачів і студентів.

Редакція звертається до Вас с проханням при підготовці матеріалів до друку в «Лінгвістичному віснику» оформлювати наукову літературу відповідно до вимог редакційної колегії.

Правила оформлення статей

Формат сторінки	А 4, орієнтація – книжкова
Поля	скрізь – по 2,5 см
Основний шрифт	Times New Roman
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	одинарний
Вирівнювання тексту	по ширині
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Посилання на літературу	у квадратних дужках [1, с. 2], бібліографічний список у кінці тексту
Обсяг	від 7 до 20 сторінок включно

У статті повинні міститися такі елементи (виділяються напівжирним шрифтом):

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень** і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– **мета та завдання** дослідження;

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки**;

– **перспективи подальших розвідок**.

Ілюстративний матеріал набирається курсивом. Разграничиваются тире и дефис. В ряде случаев используется неразрывный пробел: А. С. Мельничук, Ф. Бопп, Шмелев Д. Н.,

Шлейхер А., г. Киев, с. 5, С. 12, 380 с., 256 р., № 4, т. 6, Т. 2, Вып. 17, вып. 3, Ч. 2, ч. 3, и т. д., и т. п.

Приклад оформлення статті (фрагмент)

УДК 808.3+808.2:801

Глушенко Володимир Андрійович,
доктор філол. наук, професор
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
E-mail: sdpunauka@ukr.net

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД: ОНТОЛОГІЧНИЙ, ТЕЛЕОЛОГІЧНИЙ ТА ОПЕРАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТИ

Постановка проблеми. У радянські часи лінгвістична методологія перебувала під вирішальним впливом марксистсько-ленінської теорії, що значною мірою гальмувало розвиток методологічних досліджень у царині мовознавства. [текст]

Аналіз останніх досліджень. У пропонованій статті наводиться наша оцінка тих концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в студіях українських і російських мовознавців. [текст]

Метою пропонованої статті є оцінка теорій лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., їхня докладна характеристика з позицій широкого трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці гетерогенного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) охарактеризувати теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. [текст]

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях – у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження). [текст]

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Теоріям лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. притаманні суттєві суперечності. Існують значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів.

[текст]

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Поняття лінгвістичної методології. Співвідношення понять методу, методології та методики. [текст]

Література

1. Аскин Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскин. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.

2. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–78.

3. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – С. 19–32.

Анотація

Глущенко В. А. Лінгвістичний метод: онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

У статті подано оцінку теорій лінгвістичного методу в мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. проаналізовано вузьке та широке трактування лінгвістичного методу, у межах яких метод розглядається відповідно як гомогенний і гетерогенний феномен. обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. у структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, телеологічний та операційний (В. І. Постовалова, В. А. Глущенко). Подано детальну характеристику цих компонентів.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, телеологічний та операційний компоненти.

Аннотация

Глущенко В. А. Лингвистический метод: онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

В статье дана оценка теорий лингвистического метода в языкознании конца ХХ в. – начала ХХІ в. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, телеологический и операциональный (В. И. Постовалова, В. А. Глущенко). Дана детальная характеристика этих компонентов.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Summary

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

The article gives the analysis of the theories of the linguistic method in the linguistics of the late 20th – the beginning of the 21st centuries. The status of the linguistic method as a complex logical unit is proved. Within the structure of the given method the three diverse components are distinguished: ontological, teleological and operational (V. Postovalova, V. Glushchenko). The detailed characteristics of these components is given.

Key words: scientific method, linguistic method, the structure of the method, ontological, teleological and operational components.

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._стаття).

У разі грубих порушень правил оформлення стаття не приймається.

Після отримання матеріалів, якщо стаття успішно пройшла рецензування, редакція впродовж 2–3 днів відправляє на адресу учасника листа – «Підтвердження отримання матеріалів». Прохання зв'язатися з редакцією в разі неотримання підтвердження.

2. Реферат статті англійською мовою

Увага! На виконання наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 за № 1111, п. 2.9 «Про обов'язкову наявність статей англійською мовою на веб-сторінці видання» авторам необхідно подати до редакції реферат статті англійською мовою для розміщення на сайті збірника. **У кінці подається література (References), транслітерована латинськими буквами.**

Реферат статті англійською мовою: Microsoft Word (*.doc, rtf), на папері формату А 4 (книжковий), береги скрізь по 2,5 см., вирівнювання по ширині, абзац – 1,25, шрифт 12 TNR, через 1 інтервал. На 1 сторінку.

Транслітерація здійснюється згідно:

1. ГОСТ 7.79-2000 (ИСО 9-95).
МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАНДАРТ. СИСТЕМА
СТАНДАРТОВ ПО ИНФОРМАЦИИ, БИБЛИОТЕЧНОМУ И
ИЗДАТЕЛЬСКОМУ ДЕЛУ ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ
КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ

<http://www.qrz.ru/beginners/translit.shtml>

2. Постанова КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-п>

References

http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/references_extend_summary_ukr.pdf

У нагоді стане офіційний трансліт онлайн <http://translit.kh.ua/>

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._реферат).

Зразок реферату статті англійською мовою
Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

In the Soviet times methodology of linguistics was influenced by Marxist-Lenin's theory which considerably slowed down the development of methodological research work in the linguistic sphere. It resulted in getting forward of the "dialectic method" which, however, having all the features of a scientific principle or an approach has no features of a method.

If compared, "dialectic method" and partly scientific and specific methods are qualitatively different phenomena and possess different structure. Structural problems of the linguistic method were not given enough attention; in the linguistic methodology and science the preference was given to homogeneous concepts of the method which was associated with ways and techniques.

At present there are considerable contradictions and differences in definitions and interpretations of methods. So, considering the problems of the linguistic method, its structure in modern linguistics is highly urgent in both theoretical and practical senses.

Linguists use the term *method* in different meanings – wide and narrow. In the linguistics of the XX century and the beginning of the XXI century it has narrow interpretation. The method is considered a total of certain techniques, procedures and operations – in other words – homogeneous phenomenon. In the wide sense scientific and also linguistic method is considered to be the way of cognition, its type and way, its tool and means. The perspective definition of the linguistic method is considering it a constituent logical part of a certain structure.

The linguistic method should be regarded as a unit that includes three heterogeneous components: ontological, teleological and operational.

Ontology here is the means which enables a scholar to perceive the world as in a certain way split whole represented to him as a system of philosophic categories. As an ontological component the method should consider such ways of perception as the principle and the approach.

As principles we take global statements with wide range of action that have strategic meaning. The scientific approach is closely connected with the principle and determines the direction of research but in contrast to the principle is not an immediate tool of knowledge. The approach is reflected in principles, techniques and procedures of a certain method.

The treatment of the linguistic method as a complicated logical unit that includes ontological, teleological and operational components seems to be perspective in terms of investigation of units and categories of all language levels. This approach enables us to combine in one conception of the linguistic methods such different but interrelated phenomena as principles / approaches, operations (techniques and procedures) and the aim of investigation.

Literature:

1. Glushchenko V. A. K voprosu o strukture lingvisticheskogo metoda / Glushchenko V. A. // Teoreticheskie i prikladnye problemy russkoj filologii : nauchno-metodich. sb. / otv. za vyp. V. A. Glushchenko. – Slavyansk, 2001. – Vyp. VIII. – S. 3–6.
2. Glushchenko V. A. Lingvisticheskij metod i jego struktura / V. A. Glushchenko // Movoznavstvo. – 2010. – # 6. – S. 32–44.
3. Glushchenko V. A. Pry`ncy`py` porivnyal`no-istory`chnogo doslidzhennya v ukrajins`komu i rosij`s`komu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. – 20-i rr. XX st.) / Glushchenko

Volody'my'r Andriyovych / NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; vidp. red. O. B. Tkachenko. – Donecz'k, 1998. – 222 s.

4. Glushhenko V. A. Teoriyi lingvistychnogo metodu v ukrayins'komu movoznavstvi kincyа XX st. – pochatku XXI st. / Glushhenko V. A. // Teoretychni j prykladni problemy suchasnoyi filologiyi : zb. nauk. pracz' / [za zag. red. prof. V. A. Glushhenka]. – Slov'yans'k : Vy'd-vo B. I. Matorina, 2015. – Vy'p. 2. – S. 6–17.

3. Відомості по автора

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Місце роботи, посада	
Науковий ступінь, учене звання	
Поштова адреса	
Телефон, e-mail	

Назва файлу має бути підписана відповідно до прізвища та ініціалів автора (наприклад, Глущенко В.А._відомості про автора).

4. Порядок подання матеріалів

Статті подаються **повністю підготовленими до друку** на електронну скриньку ar_gabi54@mail.ru

На зазначену адресу відправляєте:

- статтю (назва файлу: Глущенко В.А._стаття);
- за необхідністю – для осіб, які не мають наукового ступеню, – до статті надається сканована рецензія (фотокопія) (назва файлу: Іванов В.В._рецензія);
- реферат статті англійською мовою (назва файлу: Глущенко В.А._реферат) (сторінка не сплачується!);
- відомості про автора (назва файлу: Глущенко В.А._відомості про автора);
- копію про оплату публікації (назва файлу: Іванов В.В._квитанція).

Підписано до друку 23.11.2016 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 10,25.
Наклад 100 прим. Зам. № 953.

Видавництво Б.І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
